

संप्रह-२९

क्रम संख्या-४७

बुद्धकालीन परिव्राजकहरू

[भाग - २]

२०८२

नेरु. १५/-

२९

ख्या-४७

बुद्धकालीन परिव्राजकहरू

[भाग - २]

आचार्य
भिच्छु अमृतानन्द

Dhamma.Digital

२०८२

नेरु. १५/-

प्रकाशक—

“आनन्दकुटी विहारगुठी”

(सं. द. नं. १/०३१ प्र. जि. अ. का. का.)

आनन्दकुटी विहार, स्वयम्भू,
काठमाडौं, नेपाल ।

फो. नं. २-१४४२०

(सर्वाधिकार सुरक्षित)

बुद्धाब्द: २५२६

वि. सं. २०४२

ने. सं. ११०५

ई. सं. १९८५

प्रथमावृत्ति १०००

मुद्रक—

नेपाल प्रेस

शुक्रपथ, काठमाडौं

फोन— २-११०३२

Collection No. 29

Buddhakalina Parivrajakaharu
(PART II)

Dr. Bhikkhu Amritananda

Published by
ANANDA KUTI VIHARA TRUST
Ananda Kuti, Kathmandu,
NEPAL
1985

यसमा—

प्रकाशकीय

PREFACE

प्राक्कथन

मूल ग्रन्थहरू

सहायक ग्रन्थहरू

संकेत शब्दको अर्थ

त्रिपिटक-सूची

विषय-सूची

“बुद्धकालीन परिव्राजकहरू” भाग-२

नामावली

शब्दावली

गाथा-सूची

राज्य सरकार
नेपाल

बी. ५ महाशाखाधिरान बीरेन्द्र बीर विक्रम शास्त्रदेवबाट
बक्सेको सन्देश

बौद्ध पाठी बाढ्नुभन्दा उत्कृष्ट ग्रन्थ मानिएको त्रिपिटकमा ब्रह्मसूत्र हरिणा बुद्धको
विभिन्न उल्लेखनीय पात्रहरू क्रमबद्ध रूपले संकलित र वर्गीकृत गरी तयार पारिएको यो पुस्तक
बौद्ध इतिहास र दर्शनको बतिरिक्त बुद्धवादीन सामाजिक चित्रण पनि प्रस्तुत गरेको प्रयास
राष्ट्री देखिन्छ । यस्ता प्रकाशनबाट नेपालमा धार्मिक सहिष्णुतामात्र होइन नेपालीले बढ्दो
बन्धु बन्दा पनि नहिरो ब्रह्म शास्त्र मन्त्रे भूरा पनि देखाउनु बढीया हुनेछ । नेपाली
साहित्यको ज्ञानराशीमा नेपालमा बन्दीका विश्व ज्ञान्तिका कानून सिद्धान्त गौतम बुद्ध सम्बन्धी
यस किसिमको उपयोगी ग्रन्थ बाकि निरर्थक पनि प्रसन्ननीय योगदान भएको मान्नुपर्छ ।

यस किसिमका ग्रन्थ निर्माणमा व्यय परिक्रम गरी सोवपूर्ण कार्य सम्पादन गर्ने किशु
बी. क्युतानन्द महास्यधिर बन्धुमादका पात्र हुन् ।

प्रकाशकीय

करीब १५ वर्ष अगाडी म भोजपुर र चैनपुर गएको थिएँ । त्यसबेला त्यहाँ जाँदा केही पण्डित ब्राह्मणहरूसँग कुराकानी हुँदा नेपालमा “बुद्ध धर्म” नेवारको मात्र हुनलाग्यो । सबै नेवारीमा भाद्र छाप्छन् । भिक्षु पनि नेवार मात्र हुन्छन् भन्ने कुराको चर्चा धेरै भएको थियो । त्यो बेला म सानै थिएँ । तँपनि मेरो मनमा यो कुरा त बक्का पनि साँच्चै हो भन्ने भान परेको थियो र “यसको परिवर्तन हुनुपर्छ । सबसो कोशील अबश्य गर्नुपर्छ” भनेको थिएँ । त्यही सपना आज साकार भएको छ । नेपालीमा पनि निकै मोटा मोटा बौद्ध ग्रन्थहरू छापिइसके । धेरैजसो श्रद्धेय आचार्य भिक्षु समृतानन्द महानापक महास्वामीले लेखी यसै भानन्दकुटी विहार गुठीलाई छान्ने अबसर प्रदान गर्नुभएको छ । बहाँले गत १४ वर्षदेखि त्रिपिटक ग्रन्थको आधारमा नेपाली बौद्ध ग्रन्थहरू लेख्दै हुनुहुन्छ । बहाँले “नेपालीमा छैन भन्नु पर्ने” भन्दा अहिले पनि लेख्न छोड्नु भएको छैन । सकभर बहाँ बौद्ध ग्रन्थ सेल्वा लेख्दै टेबिलमै जीवन बिताउन चाहनु हुन्छ । अहिले बहाँले बुद्धकालीन परिव्राजक बोधो भाग प्रकाशन गर्न हामीलाई बिनुभएको छ । यसको लागि बहाँप्रति हामी आभारी छौँ ।

[८]

आशा छ यस प्रबले धेरैले निध्यामतबाट हटी सम्यक् मत
(विचार) हुने भोका पाओस् । यस्ता धेरै पुस्तक लेख्ने भन्ने ध्यापार्य
महानायक महास्वविरको सुस्वास्थ्य तथा विधायुको साथै प्रग्यहृष्ट लेखन
प्रेरणा मिली रहोस् ! यही हाम्रो कामना छ ।

यो आनन्दकुटी बिहारको ४७ औं प्रकाशन हो ।

आनन्दकुटी बिहार
स्वयम्भू, काठमाडौं ।
पो. ब. नं. ३००७
फो. नं. २-१४४२०

भिक्षु मैत्री
सदस्य-सचिव
आनन्दकुटी बिहार गुठी
पोष १, २०४२

Homage to the Buddha, the Supreme Enlightened One.

P R E F A C E

The First Part of the Mendicants of Buddha's Time was published in 2030 B. S. This is the fifth Volume of the publications of Buddha's time.

The present volume on the Mendicants of Buddha's Time Part II is the 29th of the series of publications on Buddha's time. Biographical sketches of twenty three mendicants of Buddha's time have been collected in this volume. In this publication twenty three discourses have been translated. They are five from Anguttara Nikaya, one from Udana Pali, five from Dighanikaya Pali, six from Majjhimanikaya Pali, one from Mahavagga Pali and five from Samyuttanikaya Pali.

The discourses concerned with 23 characters incorporated in this volume are given below :—

1. ACELAKASSAPA (a)

1. S. II. p.¹ 18: Acelakassapasuttan,
Nidanasanyuttan R. II. p. 19

2. ACELAKASSAPA (b)

1. S. III. p. 267: Acelakassapasuttan,
Cittasanyuttan R. IV. p. 300

3. ACELAKASSAPA (c)

1. M. III. p. 190: Acelakassapasuttan R. III. p. 166

4. ACELAKASSAPA (d)

1. D. I. p. 138: Mahasihanadasuttan R. I. p. 161

5. AJITA PARIBBAJAKA

1. A-10, p. 287: Ajitasuttan, Paccorohavaggo
R. V. p. 229

6. UGGAHAMANA PARIBBAJAKA

1. M. II. p. 247: Samanamundikasuttan R. II. p. 22

7. UTTIYA PARIBBAJAKA

1. A-10, p. 255: Uttiyasuttan, Upalivaggo
R. V. p. 193

1. References given here are to the pages of the Pali Text,
Nagari Edition of Nalanda, India.

2. R. refers to the pages of the Pali Text Society, Roman Edi-
tions, London.

8. UPAKA AJIVAKA

1. M. I. p. 220: From Pasarasisuttan R. I. p. 170

9. KANDARAKA PARIBBAJAKA

1. M. II. p. 3: Kandarakasuttan R. I. p. 1

10. KUNDALIYA PARIBBAJAKA

1. S, IV. p. 68: Kundaliyasuttan,
Bojjhangasanyuttan R. V. p. 73

11. KENIYA JATILA

1. Mh. p. 259: Keniya Jatilavatthu,
Bhesajjakkhandhakan R. p. 245

12. KOKANUDA PARIBBAJAKA

1. A-10, p. 257: Kokanudasuttan, Upalivaggo
R. V. p. 196

13. CHANNA PARIBBAJAKA

1. A-3, p. 199: Channasuttan, Anandavaggo
R. I. p. 215

14. JALIYA PARIBBAJAKA

1. D. I. p. 136: Jaliyasuttan R. I. p. 1

15. TIMBARUKA PARIBBAJAKA

1. S. II. p. 21: Timbarukasuttan,
Nidanasanyuttan R. II. p. 23

[१२]

16. NANDIYA PARIBBAJAKA

1. S. IV. p 11: Nandiyasuttan, Maggasanyuttan
R. V. p. 11

17. NIGRODHA PARIBBAJAKA

1. D. III p. 29: From Udumbarikasuttan
R. III p. 36

18. ACELA PATHIKAPUTRA

1. D. III. p. 11: From Pathikasuttan R. III. p. 12

19. PILOTIKA PARIBBAJAKA

1. M. I, p 226: Culahatthipadopamasuttan R.I. p. 175

20. POTTHAPADA PARIBBAJAKA

1. A-4, p. 105: Potthapadasuttan R. II. p. 100

21. POTALIPUTRA PARIBBAJAKA

1. M. III. p. 287: Mahakammavibhangasuttan
R. III. p. 207

22. POTALIYA PARIBBAJAKA

1. A-4, p. 105: Potaliyasuttan, Asuravaggo
R. II. p. 100

23. BAHIIYA DARUCIRIYA

1. U. p. 69: Bahiyasuttan, Bodhivaggo R. p. 6

For the convenience of the readers, the names of the characters concerned with these discourses included in this volume are arranged in alphabetical order. The collection of the names of the mendicants of Buddha's time will be completed in the 3rd volume of the mendicants of Buddha's time.

I am very thankful to Shri Vatukrishna Bhushan, who has been kindly correcting my language and reading the proof. Ven'ble Kumara Kassapa Thera also deserves hearty thanks for his invaluable help in preparing the index. Prof. Asha Ram Sakya has also been kind enough to render my preface into English. I am also much obliged to Upasaka Khadgha Bahadur for his cooperation in bringing proofs from the press.

I am also thankful to Ven'ble Maitri, the member Secretary of the Anandakuti Vihara Trust, and also all the members, for the publication of this volume. It is the forty seventh publication of the Anandakuti Vihara Trust.

“Long live the Dhamma.”

Bhikkhu Amritananda

Ananda Kuti Vihara
Swayambhu,
Kathmandu, Nepal.
Phone : 2-14420

16th, Dec. 1985

[၂၃]

List of Abbreviation :

A. = Anguttaranikayapali

U. = Udanapali

D. = Dighanikayapali

M. = Majjhimanikayapali

Mh. = Mahavaggapali

S. = Samyuttanikayapali

नमो तस्स भगवतो भरहतो सम्मासम्बुद्धस्स ।

प्राक्कथन

बुद्धकालीन परिव्राजक भाग-१, वि. सं. २०३० मा प्रकाशित भएको बियो । यो बुद्धकालीन ग्रन्थको पाँचौँ संग्रहको दोश्रो भाग हो ।

प्रस्तुत बुद्धकालीन परिव्राजकहरू भाग-२, बुद्धकालीन संग्रहको २६ औँ ग्रन्थ हो । यसमा जम्मा २३ जना परिव्राजकहरूका कुरा संग्रहित भएका छन् । यसमा २३ सूत्रको अनुवाद भएको छ । ती हुन्—

अङ्गुत्तरनिकायबाट ५, उदामपालिबाट १, दीघनिकायपालि-
बाट ५, मज्झिमनिकायपालिबाट ६, महावग्गपालिबाट १ र संयुत्त-
निकायपालिबाट ५ ।

२३ जना पात्रहरूको नाम र तिनका सम्बन्धका सूत्रहरू बसप्रकार छन्—

(१) अचेड कस्सप (क)

१. सं. नि. II. पृ.^१ १८: अचेलकस्सपसुत्तं, निदानसंपुत्तं; पृ.^१ ३

१. यहाँ दिएको पृष्ठ नालन्दापालि प्रकाशनको हो ।

२. यहाँ दिएको पृष्ठ यसै पुस्तक हो ।

(२) अचेल कस्सप (ख)

१. सं. नि. III. पृ. २६७: अचेलकस्सपसुत्तं, चित्तसंयुत्तं; पृ. ११

(३) अचेल कस्सप (ग)

१. म. नि. III. पृ. १६०: बक्कुलसुत्तं; पृ. १७

(४) अचेल कस्सप (घ')

१. बी. नि. I. पृ. १३८: महासीहनादसुत्तं^१; पृ. २७

(५) अजित परिव्राजक

१. अं. नि-१०, पृ. २८७: अजितसुत्तं, पचचोरोहवग्गो; पृ. ५०

(६) उगाहमान परिव्राजक

१. म. नि. II. पृ. २४७: समणमुण्डिकसुत्तं; पृ. ५५

(७) उत्तिय परिव्राजक

१. अं. नि-१०, पृ. २५५: उत्तियसुत्तं, उपालिवग्गो; पृ. ६४

(८) उपक आजीवक

१. म. नि. I. पृ. २२०: पासरासिसुत्तवाट; पृ. ७३

१. अचेल कस्सप भग्ने व्यक्ति तीन चारजना भएकाने तिनीहरूलाई छुट्याउनको लागि कोष्ठमा 'क, ख' गरी राखिदिएको छ ।

२. रोमनमा: "कस्सप सीहनादसुत्त" भनी उल्लेख भएको छ ।

(६) कन्दरक परिव्राजक

१. म. नि. II. पृ. ३: कन्दरकसुत्तं; पृ. ७८

(१०) कुण्डलिय परिव्राजक

१. सं. नि. IV. पृ. ६८: कुण्डलियसुत्तं, बोजसङ्गसंयुत्तं; पृ. ८१

(११) केणिय जटिल

१. महा. म. पा. पृ. २५६: केणियजटिलवत्थु, भेसज्जवखन्धकं; पृ. ६१

(१२) कोकनुद् परिव्राजक

१. अं. नि-१०, पृ. २५७: कोकनुदसुत्तं, उपालिवागो; पृ. ६८

(१३) छन्न परिव्राजक

१. अं. नि-३, पृ. १६६: छन्नसुत्तं, धानश्ववगो; पृ. १०६

(१४) जालिय परिव्राजक

१. बी. नि. I. पृ. १३६: जालियसुत्तं; पृ. ११२

(१५) तिम्बरुक परिव्राजक

१. सं. नि. II. पृ. २१: तिम्बरुकसुत्तं, निदानसंयुत्तं; पृ. ११६

(१६) नन्दिद्य परिव्राजक

१. छं. नि. IV. पृ. ११: नन्दिद्यसुत्तं, मगसंयुत्तं; पृ. १२५

(१७) निम्नोद्य परिब्राजक

१. बी. नि. III. पृ. २६: उडुम्बरिकमुत्तबाट; पृ. १३३

(१८) अचेल पाथिकपुत्र

१. बी. नि. III. पृ. ११: पाथिकमुत्तबाट; पृ. १३७

(१९) पिल्लोतिक परिब्राजक

१. म. नि. I. पृ. २२६: चूलहृत्थियपदोपममुत्तबाट; पृ. १५७

(२०) पोट्टपाद् परिब्राजक

१. बी. नि. I. पृ. १५०: पोट्टपाबमुत्त; पृ. १६८

(२१) पोतल्लिपुत्र परिब्राजक

१. म. नि. III. पृ. २८७: महाकम्मविमङ्गमुत्त; पृ. १९९

(२२) पोतल्लिय परिब्राजक

१. अं. नि-४, पृ. १०५: पोतल्लियमुत्तं, अमुरबगो; पृ. २१४

(२३) बाहिय दारुचीरिय

१. उदा. पा. पृ. ६६: बाहियमुत्तं, बोघिबगो; पृ. २३१

प्रस्तुत पुस्तकमा पाठकहरूको सुविधाको निमित्त अकारादि
कमले पाठहरूको नाम राखिदिएको छ । त्रिपिटकबाट विभिन्न पाठहरूको

खोज गरी संग्रह गर्ने कार्यको क्रममा यस बुद्धकालीन परिव्राजकहरूको खोजको काम तेस्रो भागमा पूर्ण हुनेछ ।

यो संग्रह गर्ने कार्य थालनी गरेदेखि आजसम्म भाषा संशोधन गरी प्रूफ हेर्ने काममा समेत निरन्तर सहयोग गर्दै आउनु भएका श्री बटुकृष्ण 'भूषण' ज्यू प्रति म ज्याबै आभारी छु । त्यस्तैगरी शब्दावलीको प्रारम्भिक लेखाइ गरिदिनु हुने तथा प्रूफ हेरिदिनु हुने आयुष्मान् कुमार काश्यप स्वविर प्रति तथा दिनहुँ मं प्रेसबाट प्रूफ ल्याउने र लंजाने श्री बङ्गबहादुर उपासक प्रति पनि म आभारी छु ।

प्रस्तुत पुस्तक प्रकाशित गरी सहयोग गर्नु भएकोमा आनन्दकुटी बिहार गुठीका सबस्य-सचिव आयुष्मान् भिक्षु मैत्री तथा गुठीका तमाम सबस्यहरू प्रति पनि म धन्यवाद ज्ञापन गरी साधुवाद दिन चाहन्छु । प्रस्तुत पुस्तक आनन्दकुटी बिहार गुठीको ४७ सौं प्रकाशन हो ।

पुनश्च :—

यो ग्रन्थ घोषणा पहिले नै निस्कन सक्थ्यो । तर थार्इलण्डका राजगुरु तथा उपसंघराजा हुनुभएका परमपूज्य सोमदेत् फ्रा. ज्ञानसंवर महास्वविरज्यूको आगमनले गर्दा ढिलाइहुन गएको हो । अर्को कुरा प्रस्तुत पुस्तकको बारेमा आफ्नो केही मन्तव्य लेखिदिन्छु भनी श्री सूर्यबिक्रम ज्ञवालीज्यूले भन्नुभएको थियो । केही दिन अघि मात्र बहल्ले आफू अस्वस्थ भएको कुरा फोनबाट भन्नुभएको थियो । अब बहल्ले

[२०]

प्राक्कथन

यस लोकमा हुनुहुन्न । ग्रहो ज्ञनित्य संसार ! यहाँका सन्तप्त परिवार
प्रति मेरो हार्दिक समवेदना छ ।

— भिक्षु अमृतानन्द

वोष १, २०४२

आनन्दकुटी विहार,
स्वयम्भू, काठमाडौं,
नेपाल ।

फो. नं. २-१४४२०

मूल ग्रन्थहरू—

बुद्धगुत्तरनिकायपालि ।

उबानपालि ।

बौध्निकायपालि ।

मज्झिमनिकायपालि ।

महावग्गपालि ।

संयुत्तनिकायपालि ।

सहायक ग्रन्थहरू—

- अङ्गुत्तरनिकायट्टकथा (हेवावितारण)
अपदानपालि (नालन्दा प्रकाशन)
उदानघट्टकथा (हेवावितारण)
कथावत्थुपालि (नालन्दा प्रकाशन)
चुल्लवग्गपालि (" ")
जातकपालि (" ")
जातकट्टकथा (हेवावितारण)
थेरगाथापालि (नालन्दा प्रकाशन)
थेरगाथट्टकथा (हेवावितारण)
थेरीगाथट्टकथा (हेवावितारण)
दीघनिकायट्टकथा (नालन्दा प्रकाशन)
धम्मपदट्टकथा (बुद्धदत्त महाथेर)
पाराजिकपालि (नालन्दा प्रकाशन)
पाच्चित्तियपालि (" ")
परिवारपालि (" ")
पपञ्चसूदनी (हेवावितारण)

- पेतवत्थुपालि (नालन्दा प्रकाशन)
 पेतवत्थुअट्टकथा (हेवावितारण)
 बुद्धकालीन भारतीय भूगोल (डा. भरतसिंह उपाध्याय)
 बुद्धवंसपालि (नालन्दा प्रकाशन)
 बुद्धवंसट्टकथा (हेवावितारण)
 बुद्धकालीन गृहस्थीहरू (मिक्षु धम्मतानन्द)
 बुद्धकालीन परिव्राजकहरू (" ")
 बुद्धकालीन प्रेतकथा (" ")
 बुद्धकालीन ब्रह्माविबेध (" ")
 बुद्धकालीन ब्राह्मण (" ")
 बुद्धकालीन महिलाहरू (" ")
 बुद्धकालीन राजपरिवार (" ")
 बुद्धकालीन विमानकथा (" ")
 बुद्धकालीन धावक-चरित (" ")
 मज्झिमनिकायट्टकथा (हेवावितारण)
 महावग्गपालि (नालन्दा प्रकाशन)
 मनोरथपूरणी (हेवावितारण)
 विमानवत्थुपालि (नालन्दा प्रकाशन)
 विमानवत्थुअट्टकथा (हेवावितारण)
 संयुत्तनिकायट्टकथा (" ")
 समन्तपासादिका (नालन्दा प्रकाशन)
 सुत्तनिपातपालि (नालन्दा प्रकाशन)

[२४]

मुत्तनिपातट्टकथा (नालन्दा प्रकाशन)

मुमङ्गलबिलासिनी (नालन्दा प्रकाशन)

Dictionary of Pali Proper Names

(Dr. Malalasekera)

Dhamma.Digital

संकेत-शब्दको अर्थ—

- अं. नि. = अङ्गुत्तरनिकाय ।
 अं. नि. घ. क. = अङ्गुत्तरनिकायट्टकथा ।
 अ. क. = अट्टकथा ।
 अप. दा. पा. = अपदानपालि ।
 उदा. पा. = उदानपालि ।
 उदा. अ. क. = उदानट्टकथा ।
 कथा. व. पा. = कथावत्थुपालि ।
 चुल्ल. व. पा. = चुल्लवग्गपालि ।
 जा. पा. = जातकपालि ।
 जा. अ. क. = जातकट्टकथा ।
 थेर. गा. पा. = थेरगाथापालि ।
 थेर. गा. अ. क. = थेरगाथट्टकथा ।
 येरो. गा. अ. क. = येरोगाथट्टकथा ।
 बी. नि. अ. क. = बीघनिकायट्टकथा ।
 धम्म. प. अ. क. = धम्मपवट्टकथा ।
 पपं. सू. = पपञ्चसूवनी ।
 पारा. पा. = पाराजिकपालि ।
 पाच्चि. पा. = पाच्चित्तियपालि ।

- परि. वा. पा. = परिवारपालि ।
 पेत. व. पा. = पेतवत्थुपालि ।
 पेत. व. अ. क. = पेतवत्थु अट्टकथा ।
 बु. भा. भू. = बुद्धकालीन भारतीय भूगोल ।
 बु. गृ. = बुद्धकालीन गृहस्थीहरू ।
 बु. प. = बुद्धकालीन परिव्राजकहरू ।
 बु. प्रे. = बुद्धकालीन प्रेतकथा ।
 बु. अ. = बुद्धकालीन अह्मादिदेव ।
 बु. ब्रा. = बुद्धकालीन ब्राह्मणहरू ।
 बु. म. = बुद्धकालीन महिलाहरू ।
 बु. रा. = बुद्धकालीन राजपरिवारहरू ।
 बु. वि. = बुद्धकालीन विमानकथा ।
 बु. धा. च. = बुद्धकालीन श्रावक-चरित ।
 बु. वं. पा. = बुद्धवंसपालि ।
 बु. वं. अ. क. = बुद्धवंसट्टकथा ।
 म. नि. = मज्झिमनिकाय ।
 म. नि. अ. क. = मज्झिमनिकायट्टकथा ।
 महा. व. पा. = महावग्गपालि ।
 मनो. र. पू. = मनोरथपूरणी ।
 विमा. व. पा. = विमानवत्थुपालि ।
 विमा. व. अ. क. = विमानवत्थु अट्टकथा ।
 सं. नि. = संयुत्तनिकाय ।

सं. नि. अ. क. = संयुत्तनिकायट्टकथा ।

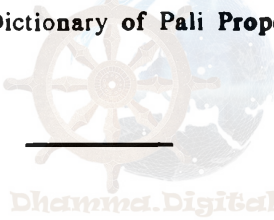
सम. पा. = समन्तपासादिका ।

सुत्त. नि. पा. = सुत्तनिपातपालि ।

सुत्त. नि. अ. क. = सुत्तनिपातट्टकथा ।

सुमं. बि. = सुमङ्गलविलासिनी ।

D. P. P. = Dictionary of Pali Proper Names.

त्रि-पिटक-सूची

सुत्तपिटक :	विनयपिटक :		अभिधम्मपिटक :
१-दीघनिकाय	१-पाराजिकपालि	} सुत्तविभङ्ग	१-धम्मसङ्गणि
२-मज्झिमनिकाय	२-पाचत्तियपालि		२-विभङ्ग
३-संयुत्तनिकाय	३-महावग्गपालि	} खम्भक	३-घातुकथा
४-अङ्गुत्तरनिकाय	४-चुल्लवग्गपालि		४-पुग्गलपञ्चरत्ति
५-खुद्दकनिकाय	५-परिवारपालि		५-कथावत्थु

-
- (१) खुद्दकपाठ
 (२) धम्मपद
 (३) उदान
 (४) इतिवृत्तक
 (५) सुत्तनिपात
 (६) विमानवत्थु
 (७) पेतवत्थु
 (८) बेरगाथा
 (९) बेरीगाथा
 (१०) जातक
 (११) निद्देस } १-महानिद्देस
 } २-चुल्लनिद्देस
 (१२) पटिसम्भिदामग्ग
 (१३) अपदान
 (१४) बुद्धवंस
 (१५) चरियापिटक

	पृष्ठः
१- धम्मण गौतम सबं तपको म्ग्वा गछन् (महासीहमावमुत्तं)	२७
विद्वान्हकको बीच छलफल गर्नुपछं	२६
आफंले जान्न सकिन्छ	३१
तपस्याहरू	३२
शौल-चित्त-प्रज्ञासम्पदा	३६
गौतमको तिहुनाद	४४
अचेल कस्सपको प्रव्रज्या	४७
(५) अजित परिव्राजक	४६
परिचय	४६
१- धर्म र अधर्म बुझ्नुपछं (अजितमुत्तं)	५०
(६) उग्गाहमान परिव्राजक	५३
परिचय	५३
१- उग्गाहमान परिव्राजकको बाद (समणमुण्डिकमुत्तं)	५५
सम्पन्न कुशल पुरुष	५८
(७) उत्तिय परिव्राजक	६०
परिचय	६०
उत्तिय नामका केही व्यक्तिहरू	६१
१- लोक शाश्वत हो ? (उत्तियमुत्तं)	६४

	पृष्ठः
(८) उपक आजीवक	६८
परिचय	६८
१- उपक आजीवकको प्रश्न (पातरातिमुत्तबाट)	७३
(९) कन्दरक परिव्राजक	७७
परिचय	७७
१- कन्दरक परिव्राजकको उद्धार (कन्दरकमुत्त')	७८
(१०) कुण्डलिय परिव्राजक	८०
परिचय	८०
१- कुण्डलिय परिव्राजकको प्रश्न (कुण्डलियमुत्त')	८१
(११) केणिय जटिल	८६
परिचय	८६
१- केणिय जटिलको पेयदान (केणियजटिलवत्थु)	९१
(१२) कोकनुद परिव्राजक	९७
परिचय	९७
१- कोकनुद परिव्राजकको प्रश्न (कोकनुदमुत्त')	९८
(१३) छन्न परिव्राजक	१०२
परिचय	१०२
केही छन्न नामहरू	१०३
१- राग, द्वेष, मोहमा के बोध छ ? (छन्नमुत्त')	१०६

	पृष्ठः
(१४) जाळिय परिब्राजक	११०
परिचय	११०
१- उही जीव र उही शरीर हो ? (जालियसुत्तं)	११२
(१५) तिम्बरुक परिव्राजक	११६
परिचय	११६
केही तिम्बरु नामहरू	११७
१- सुख दुःख स्वयंकृत हो ? (तिम्बरुकसुत्तं)	११६
(१६) नन्दिय परिव्राजक	१२२
परिचय	१२२
केही नन्दिय नामहरू	१२३
१- कति धर्मले निर्वाण पुगिन्छ ? (नन्दियसुत्तं)	१२५
(१७) निग्रोध परिव्राजक	१२७
परिचय	१२७
केही निग्रोध नामहरू	१२६
१- निग्रोध परिव्राजक उदुम्बरिक परिव्राजकाराममा (उदुम्बरिकसुत्तं)	१३३
(१८) अचेज पाथिकपुत्र	१३५
परिचय	१३५
१- अचेज पाथिकपुत्रको छोको धमण्ड (पाथिकसुत्तबाट)	१३७

	पृष्ठः
पाथिकपुत्रको धाराममा मानिसहृको भेला	१४०
पराजित पाथिकपुत्र	१४३
लिच्छवी धमात्य गएर बोलाए	१४४
उनलाई ल्याउन जालिय गए	१४५
बुढो स्थाल जस्तं पाथिकपुत्र	१४६
भगवान्से ऋद्धिप्रातिहार्यं देखाउनुभयो	१५२
(१९) पिलोतिक परिव्राजक	१५४
परिचय	१५४
केही पिलोतिक नामहरू	१५६
१- बुढको प्रशंसा (चूलहृत्थिपदोपमसूत्रबाट)	१५७
धमण गौतममा चार चिन्हहरू छन्	१६०
(२०) पोट्टपाद परिव्राजक	१६५
परिचय	१६५
केही पोट्टपाद नामहरू	१६६
१- भगवान् पोट्टपादकहाँ जानुभयो (पोट्टपादमुत्तं)	१६८
कसरो धम्मिसंज्ञा निरोध हुन्छ ?	१७०
(क) अनुपूर्वामिसंज्ञानिरोध संप्रज्ञान समापत्ति	१७१
(ख) श्रेष्ठतरसंज्ञा एउटं मात्र छ कि धेरेंछन्?	१७६
(ग) पहिले संज्ञा कि पहिले ज्ञान ?	१७७
(घ) संज्ञा पुरुषको धारमा होइन त ?	१७८

	पृष्ठः
अव्याकृत प्रश्न	१७६
के बताउनु हुन्छ त ?	१८१
मरणपछि आत्मा सुखी हुन्छ	१८४
जनपदकल्याणीको उपमा	१८५
मन्याङ्को उपमा	१८७
तीन प्रकारको शरीर ग्रहण	१८६
भूत, मविष्य र बर्तमान शरीर	१९३
गाईबाट दूध, दूधबाट बही आदि	१९५
चित्तहृत्वि सारिपुत्र अरहन्त भए	१९६
(२१) पोतलियपुत्र परिव्राजक	१९८
परिचय	१९८
१- पोतलियपुत्र र समिद्धिको बीच वार्ता	
(महाकम्मविमङ्गसुत्त')	१९९
महाकर्मविमङ्गको व्याख्या	२०३
चार प्रकारका व्यक्तिहरू	२०३
चार प्रकारका कर्महरू	२०६
(२२) पोतलिय परिव्राजक	२१३
परिचय	२१३
१- वर्णन र अवर्णन गर्ने व्यक्तिहरू (पोतलियसुत्त')	२१४

[३५]

(२३) बाह्य दारुचौरिय

पृष्ठः

२१७

परिचय

२१७

केही बाह्य नामहरू

२२८

१- बाह्य दारुचौरियको गलत धारणा

(बाह्यमुत्तं) २३१

नामावली

२३७

शब्दावली

२५२

गाथा-सूची

२६८

बुद्धकालीन परिव्राजकहरू

[भाग-२]

Dhamma.Digital

नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स ।

११.१ अचेल कस्सप (क)

प रि च य

बुद्धको पालामा नाङ्गा साधुहरू पनि घेरें थिए । पालिसाहित्यले यिनीहरूलाई 'अचेलक' (=कस्स नभएका) भन्छ । यी अचेल कस्सप पनि नाङ्गा साधुहरूमध्येका एक हुन् । यिनको नाम चाहिँ कस्सप (=काश्यप वा कश्यप) हो । यिनी राजगृहवासी हुन् ।

एकदिन यिनले महान भिक्षुहरूका साथ भगवान् राजगृह नगरमा भिक्षाटन् गइरहेको देखे । अनि भगवान्‌कहाँ गई भगवान्‌संग यिनले केही प्रश्न सोध्ने बचन मागे । भगवान्‌ले "अहिले म भिक्षाटनार्थ जाँदछु" भनी उत्तर दिनुभयो । फेरि पनि यिनले यस्तै भने । भगवान्‌ले पनि त्यस्तै भन्नुभयो । जब अचेल कस्सपले फेरि पनि अनुरोध गरे तब भगवान्‌ले "त्यसोभए सोध, जे सोध्न चाहन्छौ" भनी भन्नुभयो । यसपछि अचेल कस्सपले "भो गौतम ! दुःखलाई आफैले सिर्जना गरेको हो ?" भनी सोधे । भगवान्‌ले "यस्तो नभन" भनी भन्नुभयो ।

यसो भन्नुहुँदा उनले “त्यसोभए दुःखलाई भक्तिले सिर्जना गरिदिएको हो त ?” भनी सोधे । यसमा पनि भगवान्‌ले “यसो नभन” भनी भन्नुभयो । उनले सोधे सोधेकालाई भगवान्‌ले “यसो नभन” भन्ने मात्र सुनेपछि उनले “त्यसोभए दुःख भनेको नं छँन कि क्याहो ?” भनी सोधेदा भगवान्‌ले “दुःख नभएको होइन, दुःख भनेको छ” भनी भन्नुभएपछि अचेल कस्सपले आक्षेप जस्तै गर्दै “तपाईं न दुःखलाई भान्नुहुन्छ न त दुःखलाई नं देख्नुहुन्छ” भनी भगवान्‌लाई भने । यो सुनेर कारण स्पष्ट पाउँँ जब भगवान्‌ले अगाडिका कुरा बताउनुभयो तब उनले भगवान्‌सँग “त्यसोभए मलाई दुःख भनेको कस्तो हो” भन्ने विषयमा उपदेश गर्नुहोस् भनी जिज्ञासापूर्वक प्रार्थना गरे । भगवान्‌ले उनलाई प्रतिशयसमुत्पादको आधारमा उपदेश गर्नुभयो । जुन कुरा अगाडिको मूल सूत्रमै प्रष्ट भएको छ । यति सुनेपछि उनी प्रसन्न मात्र भएका होइनन् बुद्धशासनमा दिक्षित हुने आज्ञा पनि मागे । भिक्षु भइसकेपछि उनले अरहत्त्व पनि प्राप्त गरे ।

पालिताहित्यमा अचेल कस्सप भन्ने व्यक्तिहक घेरं पाइएको हुँदा उनीहरूलाई चिनाउन र छुट्याउन मैले “क र ख” मा वर्गीकरण गरेको हुँ ।

×

×

×

मूळ सूत्र—

दुःख स्वयंकृत हो ?
(अचेलकस्सपसुत्त' १)

यस्तो मैले सुत्ते ।

एक समय भगवान् राजगृहस्थित बेणुवनको कळन्दक निवापमा बस्नुभएको थियो । अनि पूर्वाह्न समयमा श्रीबर पहिरी पात्र-बीबर ग्रहण गरी राजगृहमा भिक्षाटनको निमित्त भगवान् जानुभयो ।

अनि अचेल कस्सप (कश्यप) ले^१ टाढैबाट भगवान्लाई आइरहेको देखे । अनि भगवान्कहाँ गई भगवान्सँग सम्मोदन गरे । सम्मोदनीय कुशलवार्ता गरिसकेपछि एक छेउमा उभिए । एक छेउमा उभिएका अचेल कस्सपले भगवान्लाई यस्तो भने—

१. सं. नि. II. पृ. १८: निदानसंयुत्त'; अ. क. II. पृ. २६.

२. 'अचेल' भनेको नाङ्गा साधु हो । 'कस्सप' भन्ने उनको आफ्नो नाम हो । अतः 'अचेल कस्सप' भनेको कश्यप भन्ने नाङ्गा साधु हुन् भनी भनिएको हो । सं. नि. अ. क. II. पृ. २६.

“यदि तपाईं गौतमले प्रश्नको उत्तर बिने बचन बिनुहुन्छ भने हामी तपाईं गौतमसँग केही कुरा सोध्न चाहन्छौं ।”

“कस्सप ! (कश्यप) ग्रहिले प्रश्न सोध्ने समय होइन ।
बिषाट्णको निमित्त नगरभित्र जांबिँछु ।”

बोल्ने पटक पनि अचेल कस्सपले ग्रधि जस्तं भने र भगवान्‌ले पनि ग्रधि जस्तं भन्नुभयो ।

तेस्रो पटक पनि अचेल कस्सपले ग्रधि जस्तं भने र भगवान्‌ले पनि ग्रधि जस्तं भन्नुभयो ।

यस्तो भन्नुहुँदा अचेल कस्सपले भगवान्‌लाई यस्तो भने—
“हामी भगवान्‌सँग कुनै धेरै कुरा सोध्न चाहन्छौं ।”

“कस्सप ! हुन्छ त्यसोभए जे चाहन्छौ सोध ।”

(१) “भो गौतम ! के दुःख स्वयंकृत हो ?”

“कस्सप ! यस्तो नभन” भनी भगवान्‌ले भन्नुभयो ।

(२) “भो गौतम ! त्यसोभए दुःख परकृत हो त ?”

“कस्सप ! यस्तो नभन” भनी भगवान्‌ले भन्नुभयो ।

(३) “भो गौतम ! त्यसोभए यो दुःख स्वयंकृत पनि परकृत पनि हो त ?”

“कस्सप ! यस्तो नभन” भनी भगवान्‌ले भन्नुभयो ।

(४) “भो गौतम ! त्यसोभए यो दुःख स्वयंकृत पनि होइन,
परकृत पनि होइन, बल्की ध्यापसेध्याप उत्पन्न भएको हो त ?”

“कस्सप ! यस्तो नमन” मनी भगवान्‌ले भग्नुभयो ।

(५) “भो गीतम ! के त दुःख भनेकं छैन ?”

“कस्सप ! न दुःख भनेकं छैन । कस्सप ! दुःख भनेको छ ।”

“तर तपाईं गीतमले न दुःखलाई जान्नुहुन्छ, न देख्नुहुन्छ ।”

“कस्सप ! मैले दुःखलाई न जानेको र न देखेको होइन ।
कस्सप ! म दुःखलाई जाबछु; कस्सप ! म दुःखलाई देख्दछु ।”

“भो गीतम ! त्यसोभए किननि ‘के दुःख स्वयंकृत हो ?’ मनी सोध्दा ‘कस्सप ! यस्तो नमन’ मनी भग्नुहुन्छ । भो गीतम ! ‘त्यसोभए दुःख परकृत हो त ?’ मनी सोध्दा ‘कस्सप ! यस्तो नमन’ मनी भग्नुहुन्छ । भो गीतम ! त्यसोभए यो दुःख स्वयंकृत पनि परकृत पनि हो त ?’ मनी सोध्दा ‘कस्सप ! यस्तो नमन’ मनी भग्नुहुन्छ । भो गीतम ! ‘त्यसोभए यो दुःख स्वयंकृत पनि होइन, परकृत पनि होइन, बल्की घ्राणसेघ्राण उत्पन्न भएको हो त ?’ मनी सोध्दा ‘कस्सप ! यस्तो नमन’ मनी भग्नुहुन्छ । भो गीतम ! ‘के त दुःख भनेकं छैन ?’ मनी सोध्दा ‘कस्सप ! म दुःख भनेकं छैन । कस्सप ! दुःख भनेको छ’ मनी भग्नुहुन्छ । ‘तर तपाईं गीतमले न दुःखलाई जान्नुहुन्छ न देख्नुहुन्छ’ मनी भन्दा ‘कस्सप ! दुःखलाई म जानेको र न देखेको होइन । कस्सप ! म दुःखलाई जान्दछु; कस्सप ! म दुःखलाई देख्दछु’ मनी भग्नुहुन्छ । भन्ते भगवान् ! त्यसोभए मलाई दुःखको कुरा भग्नुहोस् । भन्ते भगवान् ! मलाई दुःखको उपवेश गर्नुहोस् ।”

प्रतित्यसमुत्पाद

“‘कस्सप ! जसले गच्छं उसंले भोग्छ’ भन्ने ठानी ‘स्वयंकृत दुःख हो’ भन्दा शाश्वतमा पछं । ‘कस्सप ! अकंले गच्छं र अकंले भोग्छ’ भन्ने ठानी ‘परकृत दुःख हो’ भन्दा उच्छेदमा पछं । कस्सप ! यी दुबंको अन्त्यसम्म नपुगौ बीचबाटं तथागत धर्मवेशना गच्छन्—अबिद्-थाको कारणबाट संस्कार हुन्छ, संस्कारको कारणबाट विज्ञान हुन्छ, विज्ञानको कारणबाट नामरूप हुन्छ, नामरूपको कारणबाट षडायतन हुन्छ, षडायतनको कारणबाट स्पर्श हुन्छ, स्पर्शको कारणबाट वेदना हुन्छ, वेदनाको कारणबाट तृष्णा हुन्छ, तृष्णाको कारणबाट उपादान हुन्छ, उपादानको कारणबाट भव (=जन्मिने हेतु) हुन्छ, भवको कारणबाट जाति (=जन्मिनु) हुन्छ, जातिको कारणबाट जरामरण, शोक परिदेव, दुःख दोर्मनस्य तथा उपायास सम्भव हुन्छ । यसरी केवल दुःखस्कन्धको प्रादुर्भाव हुन्छ । अबिद्-थाकै निरवशेष विराग निरोधबाट संस्कार निरुद्ध हुन्छ, संस्कारको निरोधबाट विज्ञान निरुद्ध हुन्छ, विज्ञानको निरोधबाट नामरूप निरुद्ध हुन्छ, नामरूपको निरोधबाट षडायतन निरुद्ध हुन्छ, षडायतनको निरोधबाट स्पर्श निरुद्ध हुन्छ, स्पर्शको निरोधबाट वेदना निरुद्ध हुन्छ, वेदनाको निरोधबाट तृष्णा निरुद्ध हुन्छ, तृष्णाको निरोधबाट उपादान निरुद्ध हुन्छ, उपादानको निरोधबाट भव निरुद्ध हुन्छ, भवको निरोधबाट जाति निरुद्ध हुन्छ, जाति निरोधबाट जरामरण, शोक परिदेव, दुःख दोर्मनस्य तथा उपायास निरुद्ध हुन्छ । यसरी सबै दुःखस्कन्ध निरुद्ध हुन्छ ।”

यस्तो भन्नुहुँदा अचेल कस्सपछे भगवान्लाई यस्तो भने—
 “धन्यहो भन्ते ! धन्यहो भन्ते !! भन्ते ! जस्तै घोप्टेकोलाई उत्तानो
 बारिदिवा वा ढाकिएकोलाई उधारिदिवा वा बाटो भुलेकोलाई बाटो
 बेचाइदिवा अथवा अण्डकारमा तेलको बियो बालिदिवा घाँडा हुनेले रूप
 बेलछ त्यस्तैगरी तवाइँ गौतमले मलाई अनेक प्रकारले धर्म प्रकाश
 पारिदिनुभयो । अब म तपाइँ गौतमको शरणमा पर्छु, धर्म र भिक्षु-
 सङ्घको पनि । भन्ते ! मलाई भगवान्को समक्ष प्रव्रज्या र उपसम्पदा
 पाऊँ ।”

“कस्सप ! जो अघि अन्वयतीर्थीय भएका यस धर्मबिनयमा
 प्रव्रज्या र उपसम्पदा चाहन्छ उसले चार महीनासम्म परिवासमा
 (=परीक्षाको लागि) बस्नुपर्छ । चार महीना पछि परिवासबाट
 सन्तुष्ट भएका भिक्षुहरूले भिक्षुत्वको लागि प्रव्रजित गर्छन् र उपसम्पदा
 पनि । हुन त मलाई व्यक्ति विशेषताको कुरो पनि बाह्य छ ।

“भन्ते ! यदि यस धर्मबिनयमा प्रव्रज्या र उपसम्पदा चाहने
 अघि अन्वयतीर्थीय भएकाले चार महीनासम्म परिवासमा बस्नुपर्छ र
 चार महीना परिवास बसिसकेपछि त्यसद्वारा सन्तुष्ट भएका भिक्षुहरूले
 भिक्षुत्वको निमित्त प्रव्रज्या र उपसम्पदा गर्छन् भने म चारवर्ष परिवास
 बस्नेछु । चारवर्षपछि यदि भिक्षुहरू सन्तुष्ट भएमा भिक्षुत्वको निमित्त
 मलाई उनीहरूले प्रव्रज्या र उपसम्पदा गर्नु ।”

अनि अचेल कस्सपले भगवान्को समक्ष प्रव्रज्या र उपसम्पदा
 प्राप्त गरे । उपसम्पन्न भएर आयुष्मान् कस्सपले (कश्यपले) एकाग्र-

[८]

बुद्धकालीन परिव्राजकहरू-२

बासमा बसी अप्रमत्त भई, प्राप्त युक्त भई, बीर्यवान् भई बसिरहँदा
घरकाल नबिहँदा—जसको निमित्त कुलपुत्रहरू सम्यक् रूपले घरबाट
निस्की अनगारिक भई प्रव्रजित हुन्छन्—त्यो अनुत्तरफल प्राप्त गरी
ब्रह्मचर्यवास पूरा गरी यसै जीवनमा स्वयं अभिज्ञा साक्षात्कार गरी
उपशान्त भई बसे । 'जाति क्षीण भयो, ब्रह्मचर्यवास पूरा भयो, गर्नुपर्ने
गरिसकेँ, अब उप्राप्त गर्नुपर्ने केही बाँकी छैन' भन्ने पनि जाने ।
आयुष्मान् कस्सप अरहन्तहरूमध्ये एक हुनुभयो ।

१२।२. अचेल कस्सप (ख)

प रि च य

यी अचेल कस्सप मच्छिकासण्डमा बस्से चित्त गृहपत्तिका एक साथी हुन् । यिनी निगण्ठ सम्प्रदायमा प्रव्रजित भएका थिए । तीसौं वर्षपछि जब यी बुद्ध साथीहरूको भेटघाट भयो तब चित्त गृहपत्तिजे' अचेल कस्सपसँग "यो तीस वर्षको बीचमा तपाइँले कुन विशेष ज्ञान प्राप्त गर्नुभएको छ के ?" भनी सोध्दा उनले "यो तीस वर्षको बीचमा मग्गता र मुण्डता बाहेक अरु कुनै फल प्राप्त गर्न सकेको छैन" भनी भने ।

चित्त गृहपत्तिजे यसरी सोधेपछि अचेल कस्सपले पनि उनसँग "यो तीस वर्षभित्र तपाइँले के फल पाउनु भएको छ त ?" भनी सोध्दा उनले "जतिअजेलसम्म प्रथम ध्यानमा बस्न चाहन्छु त्यतिअजेलसम्म म प्रथम ध्यानमा मात्र होइन द्वितीय, तृतीय र चतुर्थ

-
१. यी चित्त गृहपति को हुन् भन्ने बारेका कुरा लेखकको बु. गृ-
भा-१, पृ. १३७ मा हेर्नु ।

(१०)

बुद्धकालीन परिव्राजकहरू-२

ध्यानमा पनि बस्नसक्छु” भनी भनेको सुनी अचेन्न कस्सपत्ते “यति
रात्रो धर्ममा शिक्षा पाउन सके कति रात्रो हुने थियो” भनी भने ।
अचेन्न कस्सपको इच्छाको कुरा सुनी उनलाई कुनै स्पष्टि र भिक्षुहरूकहाँ
लगी आफू जिम्मेवार बसी उनलाई भिक्षुभावमा शिक्षा दिलाइ दिए ।
भिक्षु भइसकेपछि अचेन्न कस्सपले अरुहरू पनि प्राप्त गरे । जुन कुरा
अगाडिको मूल सूत्रमा प्रष्टसँग उल्लेख भएको छ ।

×

×

×

शूळ सूत्र—

अचेल कस्सपलाई प्रव्रजित गराए
(अचेलकस्सपसुत्त^१)

त्यसबखत चित्त गृहपतिका पुराना साथी अचेल कस्सप मच्छिकासण्ड नगरमा आएका थिए। चित्त गृहपतिले “हाम्रा पुराना गृही साथी अचेल कस्सप मच्छिकासण्डमा आइपुगेका छन्” भन्ने खबर सुने। अनि चित्त गृहपति जहाँ अचेल कस्सप बसेका थिए त्यहाँ गई अचेल कस्सपसँग सम्मोदनीय कुरा गरी एक छेउमा बसे। त्यसपछि चित्त गृहपतिले अचेल कस्सपसँग सोधे—

“भन्ते कस्सप ! तपाईं प्रव्रजित हुनुभएको कति वर्ष भयो ?”

“हे गृहपति ! म प्रव्रजित भएको तीस वर्ष भइसक्यो ।”

“भन्ते कस्सप ! यी तीस वर्षका बीच कुनै उत्तरीय-मनुष्यधर्म^२

१. सं. नि. III. पृ. २६७: चित्तसंयुत्त^१; अ. क. III. पृ. ६६.

२. ‘उत्तरीय-मनुष्यधर्म’ भनेको दशकुशल धर्मभन्दा माथिल्लो धर्मलाई भनिएको हो। म. नि. अ. क. II. पृ. २०२; अं. नि. अ. क. I. पृ. ३६७ र दी. नि. अ. क. II. पृ. ७३.

अथवा कुनै आर्यज्ञान दर्शन विशेषता प्राप्त गरी कुशलपूर्वक बस्नुभएको छ त ?”

“हे गृहपति ! यो तीस वर्षको प्रव्रज्याभित्र मैले न कुनै उत्तरीय-मनुष्यधर्म प्राप्त गर्न सकें, न त कुनै अग्निज्ञा दर्शन विशेषता नै प्राप्त गर्न सकें—सिवाय नग्नता, मुण्डता र भुङ्मा बसेको धूलो टकटक्याउने बाहेक ।”

“यो कुरा सुनी चित्त गृहपतिले अचेल कस्मपल्ल्याई भने—

“आश्चर्यहो ! अद्भूतहो भन्ते ! यसोभए कसरी त्यो धर्म सु-प्राख्यात हुनसक्ला ! जहाँ कि तीस वर्षसम्ममा पनि कुनै उत्तरीय-मनुष्यधर्म वा आर्यज्ञान दर्शन विशेषता अधिगमन गर्न सक्नु भएन ! सिवाय नग्नता, मुण्डता र भुङ्को धूलो टकटक्याउने बाहेक ! !”

“हे गृहपति ! तिम्रो उपासकत्वमा गएको कति वर्ष भयो नि ?”

“भन्ते ! म उपासकत्वमा गएको पनि तीस वर्ष भइसक्यो ।”

“हे गृहपति ! यो तीस वर्षको बीचमा तिम्रिले कुनै उत्तरीय-मनुष्यधर्म वा आर्यज्ञान दर्शन विशेषता प्राप्त गरी कुशलपूर्वक बसेका छौ त ?”

“भन्ते ! गृहस्थीहरूले पनि यस्तो ज्ञान प्राप्त गर्न सक्छन् । भन्ते ! म जतिञ्जेलसम्म इच्छा गर्छु त्यतिञ्जेलसम्म कामविषयबाट अलग भई, अकुशल विषयबाट अलग भई, वितर्क र विचार भएको एकान्तबास (ध्यान) बाट उत्पन्न प्रीति र सुख भएको प्रथमध्यान,...

द्वितीयध्यान, ... तृतीयध्यान, ... र चतुर्थध्यानमा बस्दछु । यदि भगवान्-
भन्दा अगाडि मेरो मृत्यु भएमा भगवान्ले मलाई यसो मन्नुभएमा कुनै
आश्चर्य लाग्ने छैन—‘चित्त गृहपतिमा त्यो संयोजन छैन जुन संयोजन
भएको भए उनी पुनः यस लोकमा आउने थिए ।’

यति कुरा सुनेर अचेळ कस्सपले चित्त गृहपतिलाई
यसो भने—

“हे गृहपति ! आश्चर्य अद्भूत ! कस्तो यो सु-प्राख्यात धर्म-
बिनय ! जहाँ कि शुद्ध गृही जीवनमा बस्नेले पनि उत्तरीय-मनुष्यधर्म र
आर्यज्ञान दर्शन विशेषता प्राप्त गरी कुशलपूर्वक बस्छन् । हे गृहपति !
यस्तो धर्मबिनयमा प्रव्रज्या तथा उपसम्पदा पाउन पाए बेश हुने
थियो ।”

त्यसपछि चित्त गृहपतिछे अचेळ कस्सपलाई जहाँ थेर
भिक्षुहरू हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ नगी थेर भिक्षुसंग प्रार्थना गरे—

“मन्ते ! यो अचेळ कस्सप हाम्रा पुराना गृही साथी हुन् ।
यिनलाई थेर भिक्षुहरूले प्रव्रज्या र उपसम्पदा गरिबिनु भए बेश हुने
थियो । म उनको चौबर, भिक्षा-भोजन, शयनासन र प्लानप्रत्यय संबर्ज्य
परिष्कारद्वारा उक्स्थान गर्नेछु ।”

त्यसपछि अचेळ कस्सपले यस धर्मबिनयमा प्रव्रज्या र उपसम्पदा
पाए ।

अनि आयुष्मान् कस्सप उपसम्पदा भएको केही दिनपछि
एकान्तवास गरी अग्रमत्त भई, आतप्तयुक्त भई बसिरहँदा—जसको

[१४]

बुद्धकालीन परिव्राजकहरू-२

निमित्त कुलपुत्रहरू घरबार छाडी अन्तर्गारिक भई प्रव्रजित हुन्छन्—यो अनुत्तरफल प्राप्त गरी, ब्रह्मचर्यवास पूरा गरी यसै जीवनमा स्वयं अग्निज्ञा साक्षात्कार गरी ब्रह्मे । “जन्म क्षीण भयो, ब्रह्मचर्यवास पूरा भयो, गर्नुपर्ने गरिसके र पुनः यहाँ आउनुपर्ने कुनै हेतु छैन” भन्ने ज्ञान पनि भयो ।

आयुष्मान् कसप अरहन्तहरूमध्येमा एक हुनुभयो ।

१३।३. अचेल कस्सप (ग)

प रि च य

यी अचेल कस्सप चाहि बककुल महास्थविरको गृहस्थोका साथी हुन् । यी अचेल कस्सप पनि बककुल महास्थविर जस्तै घेरं आयु भएका हुन् । बककुल महास्थविर चाहि ६० वर्षको उमेरमा भिक्षु हुनु भएकी थियो^१ र ७० वर्षसम्म भिक्षु जीवन बिताउनु भएको थियो^२ । भिक्षु भएको ८० वर्ष पुगेपछि यिनी बककुल महास्थविरसँग भेट्न गएको कुरा अगाडि अनुबित भूल सूत्रबाट बुझिन्छ ।

त्यसबखत महास्थविरसँग यिनले “यो असी वर्षको बौद्धमा तपाईंले कतिचोटि मैथुन गर्नुभएको छ नि ?” भनी सोधेका मूर्खतापूर्ण प्रश्नको जुन उत्तर महास्थविरले दिनुभयो सो कुरा अगाडिको भूल सूत्रमा नै प्रष्टसँग उल्लेख भएको छ । बककुल महास्थविरको कुरा

-
१. पपं. सू. IV. पृ. १२६: बककुलसुत्तवण्णना ।
 २. पपं. सू. IV. पृ. १२६: बककुलसुत्तवण्णना ।
 ३. म. नि. III. पृ. १६०: बककुलसुत्त ।

[१६]

बुद्धकालीन परिव्राजकहरू-२

सुनो उनी प्रसन्न भए । पछि यिनी भिक्षु भएका थिए र अरहत् पनि भए भन्ने कुरा अगाडि अनुदित मूल सूत्रले उल्लेख गरेको छ । अगाडिको बककुल सूत्र चाहिं द्वितीय सङ्गायनाको समयमा त्रिपिटकमा समावेश गरिएको हो भनी पपं. सू. IV. पृ. १३१: बककुलमुत्तबण्णनात्थे उल्लेख गरेको छ ।

Dhamma.Digital

×

×

×

बुद्ध सूत्र—

बककुल स्थविरसँग प्रश्न
(बककुलसुत्त^१)

यस्तो मैले सुनें ।

एक समय आयुष्मान् बककुल^१ राजगृहस्थित वेणुवनको कलन्दकनिवापमा बसिरहनुभएको थियो । अनि आयुष्मान् बककुलका पुराना गृही साथी अचेल कस्सप जहाँ बककुल हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । रथहाँ पुगेर आयुष्मान् बककुलसँग सम्मोदन गरे । सम्मोदनीय कुशल-वार्ता गरिसकेपछि एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका अचेल कस्सपले आयुष्मान् बककुलसँग यस्तो सोधे—

“आबुसो बककुल ! प्रव्रजित हुनुभएको कति भयो ?”

“आबुसो ! म प्रव्रजित भएको झत्ती वर्ष भयो ।”

१. म. नि. III. पृ. १६०; अ. क. IV. पृ. १२७.

२. नालन्दा पालिमा चाहिँ ‘बाकुल’ भनी उल्लेख भएको छ । सूत्रको नाम पनि ‘बाकुलसुत्त’ उल्लेख भएको छ ।

“आवुसो बक्कुल ! यी असी वर्ष भित्र कटिचोटि मैथुनधर्म सेवन गर्नुभयो त ?”

(१) “ ‘आवुसो कस्सप ! मसँग यी असी वर्ष भित्र कटिचोटि मैथुनधर्म सेवन गर्नुभयो त ?’ भनी यसरी सोध्ने होइन । ‘आवुसो कस्सप ! यी असी वर्ष भित्र कटिपल्ट तपाईंको मनमा कामसंज्ञा उत्पन्न भयो त ?’ भनी यसरी मसँग सोध्नुपर्छ । आवुसो ! प्रव्रजित भएको यी असी वर्ष भित्र ममा कामसंज्ञा उत्पन्न भएको कुरा मलाई थाहाछैन ।

यी असी वर्ष भित्र आयुष्मान् बक्कुलले जुन कामसंज्ञा उत्पन्न भएको कुरा जान्नुहुन्न—यो पनि हामी आयुष्मान् बक्कुलको आश्रय र अद्भूतधर्म हो भनी धारण गर्छौं ।

(२) “आवुसो ! प्रव्रजित भएको यी असी वर्ष भित्र ममा व्यापादसंज्ञा...विहिंसासंज्ञा उत्पन्न भएको कुरा मलाई थाहाछैन ।”

“यी असी वर्ष भित्र आयुष्मान् बक्कुलले जुन व्यापादसंज्ञा... विहिंसासंज्ञा उत्पन्न भएको कुरा जान्नुहुन्न—यो पनि हामी आयुष्मान् बक्कुलको आश्रय र अद्भूतधर्म हो भनी धारण गर्छौं ।

(३) “आवुसो ! प्रव्रजित भएको यी असी वर्ष भित्र ममा कामवितर्कना उत्पन्न भएको कुरा मलाई थाहाछैन ।”

“यी असी वर्ष भित्र आयुष्मान् बक्कुलले जुन कामवितर्कना उत्पन्न भएको कुरा जान्नुहुन्न—यो पनि हामी आयुष्मान् बक्कुलको आश्रय र अद्भूतधर्म हो भनी धारण गर्छौं ।

(४) “आवुसो ! प्रव्रजित भएको यो असी वर्ष भित्र ममा ब्यापादवितर्कना, ...विहिंसावितर्कना उत्पन्न भएको कुरा मलाई बाहा-
छैन ।”

“यो असी वर्ष भित्र आयुष्मान् बक्कुल्ले जुन ब्यापादवितर्कना, ...विहिंसावितर्कना उत्पन्न भएको कुरा जान्नुहुन्न—यो पनि हामी आयुष्माद् बक्कुल्लको आश्रय र अद्भूतधर्म हो भनी धारण गर्छौं ।”

(५) “आवुसो ! प्रव्रजित भएको यो असी वर्ष भित्र गृहपति-
चीवर^१ ग्रहण गरेको कुरा मलाई बाहाछैन ।”

“यो असी वर्ष भित्र आयुष्मान् बक्कुल्ले जुन गृहपतिचीवर ग्रहण गर्नुभएको कुरा जान्नुहुन्न—यो पनि आयुष्मान् बक्कुल्लको आश्रय र अद्भूतधर्म हो भनी हामी धारण गर्छौं ।”

(६) “आवुसो ! ...यो असी वर्ष भित्र कंचौले चीवर काटेको कुरा मलाई बाहाछैन ।”

“यो असी वर्ष भित्र जुन कंचौले चीवर काटेको कुरा आयुष्मान् बक्कुल्ललाई बाहाछैन—यो पनि आयुष्मान् बक्कुल्लको आश्रय र अद्भूतधर्म हो भनी हामी धारण गर्छौं ।”

(७) “आवुसो ! ...यो असी वर्ष भित्र सियोले चीवर लिएको कुरा, रंगले चीवर रंगाएको कुरा, ... कठीन चीवर लिएको कुरा, ...

१. ‘गृहपतिचीवर’ भनेको कुनै गृहस्थीले दिएको चीवरलाई भनिएको हो ।

सब्रह्मचारीहरूको चौवर सिउने काममा अल्लेको कुरा,...निम्तोमा गएको कुरा,...‘ग्रहो ! मलाई कसले निम्त्याए हुन्थ्यो’ भन्ने कुरा मनमा आएको कुरा,...घरभित्र बसेको कुरा,...घरभित्र भोजन गरेको कुरा,...आइमाईहरूको हाउभाउमाथि निमित्त ग्रहण गरी हेरेको कुरा, ...आइमाईहरूलाई धर्मदेशना मात्र होइन चार पाँच पक्को गाथा सुनाएको कुरा,...भिक्षुणीहरू बस्ने ठाउँमा गएको कुरा,...भिक्षुणीहरूलाई धर्मोपदेश गरेको कुरा,...शिक्षमाणविकालाई धर्मदेशना गरेको कुरा,...श्रामणेरीहरूलाई धर्मोपदेश गरेको कुरा, . कसंलाई प्रव्रजित गरेको कुरा,...कसंलाई उपसम्पदा गरेको कुरा,...कसंलाई निभय दिएको कुरा,...कुनं श्रामणेरद्वारा सेवा गराएको कुरा,...सावंनिक नुहाउने बरमा (जन्ताघरे) नुहाएको कुरा,...चूर्ण सगाई नुहाएको कुरा,...कुनं सब्रह्मचारीहरूबाट शरीर मिचाउने घादि गरेको कुरा,... कहिल्यं संबो नभएको कुरा मात्र होइन एकक्षण मात्र पनि संबो नभएको कुरा,...श्रीषधी खाएको मात्र होइन एकट्कुरा हरितकी खाएको कुरा,...अडेस लिएर सुतेको कुरा,...तथा बछघानमा सुतेको कुरा पनि मलाई थाहाछैन ।”

“जुन चौवर सिएको कुरा,...तथा बछघानमा सुतेको कुरा आयुष्मान् बक्कुललाई थाहाछैन—यो पनि आयुष्मान् बक्कुलको आश्रयं तथा अद्भूतधर्म हो भनी हामी धारण गर्छौं ।”

(८) “आवुसो ! प्रव्रजित भएको यी असी वर्ष भित्र गाउँघर-भित्र बर्षावास बसेको कुरा मलाई थाहाछैन ।”

“यो असौ वर्षं भित्र जुन गाउँघरभित्र वर्षावास बसेको कुरा आयुष्मान् बक्कुलडाई याहाउँन—यो पनि आयुष्मान् बक्कुलको आश्रय तथा अद्भूतधर्म हो भनी हामी धारण गर्छौं ।”

(६) “आवुसो ! एकहप्ता मात्र मैले स-क्लेशी भई राष्ट्रपिण्ड खाएँ; अनि आठौं दिनमा अरहत्त्व (अञ्जा) प्राप्त गरेँ ।”

“आयुष्मान् बक्कुलले जुन एकहप्ता मात्र स-क्लेशी भई राष्ट्रपिण्ड खानुभयो र आठौं दिनमा अरहत्त्व (अञ्जा) प्राप्त गर्नुभयो—यो पनि आयुष्मान् बक्कुलको आश्रय तथा अद्भूतधर्म हो भनी हामी धारण गर्छौं ।”

अचेल कस्सप भिक्षुभए

“आवुसो बक्कुल ! यस धर्मविनयमा प्रव्रज्या र उपसम्पदा पाऊँ !”

अनि अचेल कस्सपले यस धर्मविनयमा प्रव्रज्या र उपसम्पदा पाए । अनि आयुष्मान् कस्सप उपसम्पदा भएको केही दिनपछि एकान्त-वास गरी अप्रमत्त भई, आतप्तयुक्त भई बसिरहँदा—जसको निमित्त कुलपुत्रहरू घरबार छाडी अनगारिक भई प्रव्रजित हुन्छन्—त्यो अनुसर-फल प्राप्त गरी, ब्रह्मचर्यवास पूरा गरी, यसं जीवनमा स्वयं अप्रमत्ता साक्षात्कार गरी बसे । “जन्म क्षीण भयो, ब्रह्मचर्यवास पूरा भयो, गर्नुपर्ने गरिसकें र पुनः यहाँ आउनुपर्ने कुनै हेतु छैन” भन्ने ज्ञान पनि भयो । आयुष्मान् कस्सप अरहन्तहरूमध्येमा एक हुनुभयो ।

अनि पछि कोठाको साँचो लिई प्रत्येक विहारमा गई प्रायुष्मान् बक्कुलले यस्तो भन्नुभयो—“प्रायुष्मान् हो ! आउनुहोस्, आउनुहोस्, आउनुहोस् ! आज मेरो परिनिर्वाण हुनेछ ।”

“प्रायुष्मान् बक्कुलले कोठाको साँचो लिई प्रत्येक विहारमा गई ‘आउनुहोस्, आउनुहोस्, आउनुहोस् !’ भनी जुन कुरा भन्नुभयो—यो पनि प्रायुष्मान् बक्कुलको आश्रयं तथा अद्भूतधर्म हो भनी हामी धारण गर्छौं ।”

अनि प्रायुष्मान् बक्कुल भिक्षुसङ्घको बीचमा बसी परिनिर्वाण हुनुभयो^१ । प्रायुष्मान् बक्कुल जुन भिक्षुसङ्घको बीचमा बसी परिनिर्वाण हुनुभयो—यो पनि प्रायुष्मान् बक्कुलको आश्रयं तथा अद्भूतधर्म हो भनी हामी धारण गर्छौं ।

Dhamma.Digital

-
१. परिनिर्वाण पछि कसैलाई कष्ट नहोस् भन्ने हेतुले प्रायुष्मान् बक्कुल तेजोधातु समापत्तिमा बसी परिनिर्वाण हुनुभएको थियो भनी पपं. सू. IV. पृ. १३१: बक्कुलमुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

१४।४. अचेल कस्सप (घ)

प रि च य

यो अचेल कस्सप चाहि कोशल राज्यको उरुव्व नगरवासी हुन् जस्तो लाग्छ । किनभने उरुव्व नगरको कण्णकत्थल्ल भन्ने मृगबायमा भगवान् बस्तिरहुनुभएको बेलाभा यिनले भगवान्लाई भेटेका थिए भन्ने कुरा दी. नि. I. पृ. १३८: महासीहनादसुत्तमा^१ उल्लेख भएको छ ।

यिनो चाहि एक भग्न परिव्राजक थिए^२ । त्यसताकाका भग्न परिव्राजकहरूले धेरै किसिमका दुष्करचर्या गर्दथे । यिनोहक नांवा भई बस्ने मात्र होइनन् एकछाके भएर पनि बस्छन् । महीनाको एकछाक मात्र खाएर पनि बस्छन् र महीनोसम्म मखाएर पनि बस्छन् । यतिसम्म कि घाँस र गोबर पनि खान्छन् । यिनोहक उठेर नै बिसापिसाब गर्छन्

१. कुनै कुनै सिंहल पुस्तकमा 'कस्सपसीहनादसुत्त' भनी उल्लेख भएको छ ।

२. दी. नि. अ. क. II. पृ. ३२: महासीहनादसुत्तवण्णना ।

र आपनै हातले मल पुछ्छन् । ती मध्येका यी अचेत्त कस्सप पनि एक हुन् । यिनको नाम 'कस्सप' हो ।

जब भगवान्सँग उरुब्बमा भेट गरे तब यिनले वहाँसँग "तपाइँले सबै तपस्या र दुष्करचर्यालाई निन्दा गर्नुहुन्छ रे भन्ने कुरा सुनेको छु । के यो कुरा सार्थक हो ?" भनी प्रश्न सोधेका थिए । जसको उत्तर भगवान्‌ले "होइन" भनी भन्नुभएको थियो । यी छलफलका कुराहरू जम्मे अगाडि अनुवित मूल सूत्रमा प्रष्ट भएको छ ।

जब यी अचेत्त कस्सप भगवान्सँगको छलफलबाट प्रभावित भए तब भिक्षु हुनको लागि यिनले भगवान्सँग अनुरोध गरे । अनि भगवान्‌ले भिक्षुहरूलाई अर्हार्थ प्रव्रजित गराउन लगाई पछि गणको बीचमा राखी उनलाई उपसम्पदा गराउनु भएको थियो^२ । त्यसैले अगाडिको सूत्रमा "अनि अचेत्त कस्सपले भगवान्‌को समक्ष प्रव्रथा र उपसम्पदा प्राप्त गरे" भनी उल्लेख भएको हो । उपसम्पन्न भएर केही समयपछि उनले अरहत्त्व पनि प्राप्त गरे ।

×

×

×

१. दी. नि. अ. क. II. पृ. ३२: महासीहनादमुत्तवण्णना ।

२. दी. नि. अ. क. II. पृ. ४६: महासीहनादमुत्तवण्णना ।

विभिन्न अचेल कस्सपहरू

- (१) अचेल कस्सप—यी अचेल कस्सप ती हुन् जसको कुरा सं. नि. II. पृ. १८: अचेलकस्सपसुत्तं मा उल्लेख भएको छ । यिनको कुरा माथि पृ. १ अचेल कस्सप (क) मा उल्लेख भएको छ ।
- (२) अचेल कस्सप—यी चाहि चित्त गृहपतिका गृही साथी हुन् । यिनको कुरा पनि माथि पृ. ६ अचेल कस्सप (ख) मा उल्लेख भएको छ । यिनी चाहि निगण्ठ सम्प्रदायका हुन् ।
- (३) अचेल कस्सप—यी अचेल कस्सप बवकुल महास्थविरका गृही साथी हुन् । यिनको कुरा पनि माथि पृ. १५ अचेल कस्सप (ग) मा उल्लेख भएको छ ।
- (४) अचेल कस्सप—यी अचेल कस्सप एक नग्न परिव्राजक हुन् । यिनले उरुड्व्य नगरको कणकथल भन्ने मृगदायमा बसिरहनुभएका बुद्धसँग भेट गरेका थिए । यिनकै कुरा यहाँ अगाडि उल्लेख भएको छ ।
- (५) अचेलकसुत्तं—यो सूत्र सं. नि. III. पृ. २६७: चित्तसंपुत्तमा उल्लेख भएको छ । यसको अनुवाद माथि पृ. ११ मा भएको छ ।

- (६) अचेलकस्सपमुत्त—यो सूत्र सं. नि. II. पृ. १८: निदान-
संयुत्तमा उल्लेख भएको छ । यसको अनुवाद माथि पृ. ३ मा
भएको छ ।
- (७) अचेल कोरक्खत्तिय—यिनको नाम दी. नि. III. पृ. ६:
पाथिकमुत्तमा उल्लेख भएको छ । यसको अनुवाद अगाडि
१८ श्लो सूत्रमा भएको छ ।
- (८) अचेल पाथिकपुत्र—यिनको नाम बी. नि. III. पृ. ११:
पाथिकमुत्तमा उल्लेख भएको छ । यसको अनुवाद अगाडि
१८ श्लो 'अचेल पाथिकपुत्रमा' भएको छ ।
- (९) अचेल सेनिय—यो अचेल सेनियको नाम म. नि. II. पृ. ६१:
कुक्कुरवतिकमुत्तमा उल्लेख भएको छ । यसको अनुवाद
लेखकको बु. गृ. भा-३, पृ. १०२ मा भएको छ ।

×

×

×

मूल सूत्र—

श्रमण गौतम सबै तपको निन्दा गर्छन्
(महासीहनादसुत्त^१)

यस्तो मैले सुनें ।

एक समय भगवान् उरुड्ढव (नगर) को कण्णकत्थल्ल भन्ने मृगदायमा बस्नुभएको थियो । पनि अचेल कस्सप जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवान्छँग सम्मोदन गरे । सम्मोदनीय कुशलवार्ता गरिसकेपछि एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका अचेल कस्सपले भगवान्लाई यस्तो भने—

१. दी. नि. I. पृ. १३८; अ. क. II. पृ. ३२. यस सूत्रलाई सिंहल अट्टकथामा 'कस्सपसीहनादसुत्त' भनी उल्लेख भएको छ । राहुल सांकृत्यायनले पनि 'कस्सपसीहनादसुत्त' भनी उल्लेख गरेको छ । 'कस्सपसीहनादसुत्त' भनी अट्टकथाले उल्लेख गरेको मज्झिम-निकायको 'महासीहनादसुत्त' सँग भिन्नता देखाउनको निमित्त हुनसक्छ ।

“भो गौतम ! मैले सुनेको छु कि—‘भ्रमण गौतम सबं तपलाई निन्दा गर्छन्, सबं रूक्षजीवि तपस्वीलाई बिलकूल हेला गर्छन् र उपहास गर्छन् ।’ भो गौतम ! जजसले यसो भन्छन्...के उनीहरूले तपाईं गौतमले भने जस्तं भनेका छन् ? के उनीहरूले तपाईं गौतमलाई झूटो आरोप त लगाएनन् ? घर्मानुकूल भनेका छन् ? कुनै कारण सहित (सहधम्मिको) को कुरालाई वादारोपण त भएको छैन ? हामी तपाईं गौतमलाई झूटो आरोप लगाउन चाहदौं ।”

“कस्सप (कश्यप) ! जजसले ‘भ्रमण गौतम सबं तपलाई निन्दा गर्छन्, सबं रूक्षजीवि तपस्वीलाई बिलकूल हेला गर्छन् र उपहास गर्छन्’ भनी भन्छन्—उनीहरू मैले भने जस्तं भन्दैनन् । उनीहरू असत्य र अय्यथार्थ कुराद्वारा मलाई झूटो आरोप लगाउँछन् ।

a. “कस्सप ! यहाँ म अमानुषीय विशुद्ध दिव्यचक्षुद्वारा केही रूक्षजीवि तपस्वीलाई देखेछु जो मरणपछि अपाय दुर्गति विनिपात नरकमा उत्पन्न भएका ।

b. “कस्सप ! यहाँ म अमानुषीय विशुद्ध दिव्यचक्षुद्वारा केही रूक्षजीवि तपस्वीलाई देखेछु जो मरणपछि सुगति स्वर्गलोकमा उत्पन्न भएका ।

c. “कस्सप ! यहाँ म अमानुषीय विशुद्ध दिव्यचक्षुद्वारा केही अल्पदुःखविहारी तपस्वीलाई देखेछु जो मरणपछि अपाय दुर्गति विनिपात नरकमा उत्पन्न भएका ।

d. “कस्सप ! यहाँ म अमानुषीय विशुद्ध दिव्यचक्रद्वारा केही अल्पदुःखविहारी तपस्वीलाई देख्दछु जो मरणपछि सुगति स्वर्गलोकमा उत्पन्न भएका ।

“कस्सप ! जब कि यो तपस्वीहरूको प्रागति (=आएको ठाउँ), गति (=जाने ठाउँ), चृति (=त्यहाँबाट च्युत हुने) र उत्पत्ति (=फेरि उत्पन्न हुने) हुने कुरा पनि यथायंतः जान्दछु भने किन मैले सबै तपस्वीलाई बिलकूल निन्दा र उपहास गर्ने ?”

विद्वानहरूको बीच छलफल गर्नुपर्छ

१-“कस्सप ! कुनै पण्डित निपुण ब्राह्मणहरू छन् जो अर्काको बाबलाई रौंलाई चिरेको जस्तै चिर्न सक्छन् । लाग्छ कि उनीहरू प्रज्ञाद्वारा अर्काको दृष्टिलाई छिन्नभिन्न पाउँछन् । कुनै ठाउँमा उनीहरू मसँग पनि मेल खान्छ, कुनै ठाउँमा मेल खान्छ । a. जो उनीहरू केही ठीक छ भन्छन्, हामी पनि केही ठीक छ भन्छौं । b. जो उनीहरू केही ठीक छैन भन्छन्, हामी पनि केही ठीक छैन भन्छौं । c. जो उनीहरू केही ठीक छ भन्छन्, हामी केही ठीक छैन भन्छौं । d. जो उनीहरू केही ठीक छैन भन्छन्, हामी केही ठीक छ भन्छौं ।

a. “जो हामी केही ठीक छ भन्छौं, अरूले पनि केही ठीक छ भन्छन् । b. जो हामी केही ठीक छैन भन्छौं, अरूले पनि केही ठीक छैन भन्छन् । c. जो हामी केही ठीक छैन भन्छौं, अरूले केही ठीक छ

मन्छन् । d. जो हामी केही ठीक छ मन्छौं, अरुले केही ठीक छैन मन्छन् ।

“अनि तिनीहरूकहाँ गई म यस्तो मन्छु—‘आशुसो ! जुन ठाउँमा हामीहरूको मेल खान्न त्यो ठाउँलाई छाडिबेस्सौं । जुन ठाउँमा हामीहरूको मेल खान्छ त्यस विषयमा विज्ञहरू (एक) शास्ताले (अर्को) शास्तासँग, (एक) सङ्घले (अर्को) सङ्घसँग (आ-आपनो) विश्वास सम्बन्धी प्रश्न सोधौं, कारण सोधौं र बुझ्न सोधौं । जो यी धर्महरू अकुशल र अकुशल मानिन्छ, दोष सहित र दोष सहित मानिन्छ, असेवनीय र असेवनीय मानिन्छ, प्रार्थ्यमा नपुग्ने र प्रार्थ्यमा नपुग्ने मानिन्छ, कृष्ण र कृष्ण मानिन्छ—कसले यस्तो धर्मलाई निरवशेषरूपले छाडी आचरण गर्छन् ? भ्रमण गौतमले वा अरु गणाचार्यहरूले ?’

“कस्तप ! जुन प्रश्न सोध्दा विज्ञहरू यस्तो भन्न सक्छन्—‘जो यी धर्महरू अकुशल र अकुशल मानिन्छ, कृष्ण र कृष्ण मानिन्छ—यिनीहरूलाई भ्रमण गौतमले निरवशेषरूपले छाडी आचरण गर्छन् कि अथवा अरु गणाचार्यहरूले ?’ कस्तप ! बसरी विज्ञहरूसँग सोध्दा हामीलाई नै त्यहाँ धेरै प्रशंसा गर्न सक्छन् ।

२—“कस्तप ! फेरि बुद्धिमानि (एक) शास्ताले (अर्को) शास्तासँग वा (एक) सङ्घले (अर्को) सङ्घसँग यस्तो सोध्न सक्छ—‘जुन यी धर्महरू कुशल र कुशल मानिन्छ, ... शुक्ल र शुक्ल मानिन्छ—कसले यस्तो धर्मलाई निरवशेषरूपले ग्रहण गरी आचरण गर्छन् ? भ्रमण गौतमले वा अरु गणाचार्यहरूले ?’ अनि सोध्दा यस्तो भन्न सक्छन्—

“कस्सप ! ...यसरो बुद्धिमानोसंग सोध्दा हामीलाई नै त्यहाँ धेरै प्रशंसा गर्न सक्छन् ।

३—“कस्सप ! फेरि बुद्धिमानो (एक) शास्ताले, ...यस्तो सोध्न सक्छ—‘जुन यो धर्महक अकुशल र अकुशल मानिन्छ, ...कृष्ण र कृष्ण मानिन्छ—कसले त्यस्तो धर्मलाई निरवशेषरूपले छाडो आचरण गर्छन् ? गौतम भावकसङ्गले वा अरु गणाचार्यहरूले ?’ भनी सोध्दा यस्तो भन्न सक्छन्—

“कस्सप ! ...यसरो बुद्धिमानोसंग सोध्दा हामीलाई नै त्यहाँ धेरै प्रशंसा गर्न सक्छन् ।

४—“कस्सप ! फेरि बुद्धिमानो (एक) शास्ताले, ...यस्तो सोध्न सक्छ—‘जुन यो धर्महक कुशल र कुशल मानिन्छ, ...शुक्ल र शुक्ल मानिन्छ—कसले त्यस्तो धर्मलाई निरवशेषरूपले ग्रहण गरी आचरण गर्छन् ? गौतम भावकसङ्गले वा अरु गणाचार्यहरूले ?’ भनी सोध्दा यस्तो भन्न सक्छन्—

“कस्सप ! ...यसरो बुद्धिमानोसंग सोध्दा हामीलाई नै त्यहाँ धेरै प्रशंसा गर्न सक्छन् ।

आफैले जान्न सकिन्छ

“कस्सप ! यो मार्ग हो, यो प्रतिपदा हो । जस अनुसार आचरण गरेमा स्वयंले नै जान्न सक्ने छ र देख्न सक्ने छ कि भजन गौतम नै

कालवादी, सत्यवादी, अर्थवादी, धर्मवादी तथा विनयवादी हुन् । कस्सप ! त्यो मार्ग त्यो प्रतिपदा कुन हो त ? जस अनुसार स्वयंले नै जान्न सक्छन् र बेलन सक्छन्... यही आर्यभ्रष्टाङ्गिक मार्ग हो । जस्तै—सम्यक्दृष्टि, सम्यक्संकल्प, सम्यक्वाचा, सम्यक्कर्म, सम्यक-आजीव, सम्यक्कृपायाम, सम्यक्स्मृति र सम्यक्समाधि । कस्सप ! यही त्यो मार्ग हो, यही त्यो प्रतिपदा हो । जस अनुसार आचरण गर्दा स्वयंले नै भ्रमण गौतम नै कालवादी, सत्यवादी, अर्थवादी, धर्मवादी तथा विनयवादी हुन् भनी जान्न सक्छ र बेलन सक्छ ।”

तपस्याहरू

यस्तोभन्दा अचेल कस्सपले भगवान्लाई यस्तो भने—
 “आबुसो गौतम ! यी तपस्याहरू पनि यी भ्रमणब्राह्मणहरूको आमाप्यत्व र ब्राह्मण्यत्व जानिन्छन् । जस्तै—नांगा हुनु, मुक्ताचार हुनु^१, हात चाटेर छानु (हृत्थापञ्जेखनो), बोलाएर दिएको भिक्षा नलिनु (न एहि भदन्तिको),...^२ निम्तो पनि स्वीकार नगर्ने हुन्छ ।

“जसले ध्याम्पा (कुम्भी) बाट दिएको (भिक्षा) लिबैन, डालो-बाट दिएको लिबैन,...^३ सुरा, मेरय, सवंत (धुसोदकं) पनि लिबैन ।

-
१. ‘मुक्ताचार’ भनी उठेर नै दिसापिसाब गर्नेलाई भन्दछन् ।
 दी. नि. भ्र. क. II. पृ. ३८: महासीहनादमुत्तवण्णना ।
 २-२. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. ब्रा. भा-२, पृ. २१७ मा उल्लेख भएको छ । अतः उहाँ हेनुं ।

“उ एकं घरमा भिक्षा लिण्ठ वा एकं गांस मात्र खान्ठ र बुइ
घरमा भिक्षा लिण्ठ वा बुइ गांस मात्र खान्ठ,¹...। यसरी आसोपालो
गरी आधा महीनाको एकपल्ट मात्र जाएर पनि बिहार गर्छ ।

“आवुसो गौतम ! यी तपस्याहरू पनि यी भ्रमणब्राह्मणहरूको
आमाप्यत्व र ब्राह्मण्यत्व मानिन्छन् । जस्तै—शाग खाने हुन्छ, चामल
खाने हुन्छ, नीबर (=जंगलमा स्वयं उब्जेका धान्यबर्ग) खाने वा
बद्वुल (=साकिले काटेर पयाकिराखेका छालाका षोटाहरू) खाने
हुन्छ,...¹ बनमूल फल खाने वा खसेको फल खाने भई यापन गर्छ ।

“आवुसो गौतम ! यी तपस्वीहरू पनि यी भ्रमणब्राह्मणहरूको
आमाप्यत्व र ब्राह्मण्यत्व मानिन्छन् । जस्तै—सनको बस्त्र पनि लगाउँछ,
मिस्रिएको कपडाको बस्त्र पनि लगाउँछ,...¹ साटो कोसेरको प्याँखको
बस्त्र पनि लगाउँछ । केश दाही लुछाउने पनि हुन्छ,...¹ काँडाहरूमा
पनि सुत्छ, काँडाहरूमा सुत्ने काममा लागेको हुन्छ । फलेकमा सुत्छ,
खुला ठाउँमा बस्ने हुन्छ र जस्तो छ त्यस्तो आसनमा बस्छ बिकट

१. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. ब्रा. भा-२, पृ. २१७ मा उल्लेख भएको छ । अतः उहाँ हेनु ।
२. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. ब्रा. भा-२, पृ. २१८ मा उल्लेख भएको छ । अतः उहाँ हेनु ।
- ३-३. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. ब्रा. भा-२, पृ. २१८ मा उल्लेख भएको छ । अतः उहाँ हेनु ।

खाना' खाने हुन्छ र विकट खाना खानेमा लागेको हुन्छ, चीसो पानी पिउन्न, चीसो बानी नखानेमा लागेको हुन्छ, पाप पखाल्न भनी संध्या समयसम्म बिनको तीन पटक नुहाउँछ ।”

“कस्सप ! अचेलक (=नांगा साधु) भएपनि, मुक्ताचार भएपनि, हात चाटेर खाने भएपनि, यसरी झालोपालो गरी आधा महोनाको एक पटक मात्र जाएर विहार गर्ने भएपनि उसको शील-सम्पदा, चित्तसम्पदा तथा प्रज्ञासम्पदा अभावित हुन्छ र असाक्षात्कृत । अनि उ भामाण्यत्वबाट र ब्राह्मण्यत्वबाट टाढं हुन्छ । कस्सप ! जब भिक्षु अवंर, अभ्यापाद तथा मैत्रीचित्तको भाविता गर्छ तब आरब्ध भय गरी, चित्तविमुक्त र प्रज्ञाविमुक्त भई यसं जीवनमा अभिज्ञा साक्षात्कार गरी विहार गर्छ । कस्सप ! यसंलाई भिक्षु-भ्रमण पनि ब्राह्मण पनि भनिएछ ।

“कस्सप ! हाग खाने भएपनि, चामल खाने भएपनि, .. बनमूल फल खाने वा खसेको फल खाने भएपनि उसको शीलसम्पदा, चित्त-सम्पदा तथा प्रज्ञासम्पदा अभावित हुन्छ र असाक्षात्कृत । अनि उ भामाण्यत्वबाट र ब्राह्मण्यत्वबाट टाढं हुन्छ । कस्सप ! जब भिक्षु अवंर, अभ्यापाद तथा मैत्रीचित्तको भाविता गर्छ तब आरब्धभय गरी... अभिज्ञा

-
१. गुह, मूत, खरामी र मातोलाई 'विकट खाना' भन्दछन् । यस्तो खाना खानेलाई 'विकट खाना खाने' भनी भन्दछन् । परि. वा. पा. पृ. २२६.

साक्षात्कार गरी विहार गछं । कस्सप ! यसंलाई भिक्षु-भ्रमण पनि ब्राह्मण पनि मनिन्छ ।

“कस्सप ! सनको वस्त्र लगाउने भएपनि, मिसिएको कपडाको वस्त्र लगाउने भएपनि,...पाप पखात्न संध्या समयसम्म दिनको तीन पटक नुहाएता पनि उसको शीलसम्पदा,.....अभावित हुन्छ र असाक्षात्कृत । अनि उ भ्रामाण्यत्वबाट र ब्राह्मण्यत्वबाट टाढै हुन्छ । कस्सप ! जब भिक्षु अबरं, अठपापाव तथा मैत्रीचित्तको भाबिता गछं तब अालवक्षय गरी...अभिज्ञा साक्षात्कार गरी विहार गछं । कस्सप ! यसंलाई भिक्षु-भ्रमण पनि ब्राह्मण पनि मनिन्छ ।”

१-a. “कस्सप ! यो लोकमा ‘भ्रामाण्यत्व दुष्कर छ, ब्राह्मण्यत्व दुष्कर छ’ भन्ने कुरा स्वाभाविक हो । कस्सप ! अचेलक भएर पनि, मुक्ताचार भएर पनि,...अालोपालो गरी आधा महिनाको एकपल्ट मात्र जाएर पनि विहार गछं । कस्सप ! यदि यति मात्रले, यति मात्र तपस्थाले भ्रामाण्यत्व र ब्राह्मण्यत्व पाउन दुष्कर र अति दुष्कर छ भन्ने हो भने ‘भ्रामाण्यत्व दुष्कर छ, ब्राह्मण्यत्व दुष्कर छ’ भन्नु योग्य छैन ।

b. “यदि यति मात्रले (भ्रामाण्यत्व) पाउन सक्ने भए गृहपति वा गृहपतिपुत्र अथवा सबभन्दा तल्लो कुम्भदासीले पनि ‘स्यसोभए अचेलक होषीं, मुक्ताचार होषीं,...अालोपालो गरी आधा महिनाको एकपल्ट मात्र जाएर बसौं’ भनी बस्न सक्छ ।

c. “कस्सप ! किन्तु योभन्दा अर्कै प्रकारले, योभन्दा अर्कै तपस्थाले मात्र भ्रामाण्यत्व र ब्राह्मण्यत्व पाउन सकिन्छ भन्ने कुरा दुष्कर

तथा प्रतिदुष्कर छ । त्यसैले 'श्रामाण्यत्व दुष्कर छ, ब्राह्मण्यत्व दुष्कर छ' भन्न योग्य छ ।

“कस्सप ! जब भिक्षु अचरं, अघ्यापाद तथा मैत्रीचित्तको भाविता गर्छ तब ब्राह्मण्यत्व गरी, चित्तविमुक्ति र प्रज्ञाविमुक्ति भई यसै जीवनमा अभिज्ञा साक्षात्कार गरी बिहार गर्छ । कस्सप ! यसैलाई (वास्तवमा) भिक्षु-भ्रमण पनि ब्राह्मण पनि मनिन्छ ।

२-a. “कस्सप ! शाग खाने भएर पनि, चामल खाने भएर पनि, ... बनमूल फल खाने वा खसेको फल खाने भएर पनि बिहार गर्छ । कस्सप ! यदि यति मात्रले, यति मात्र तपस्याले श्रामाण्यत्व र ब्राह्मण्यत्व पाउन दुष्कर र प्रतिदुष्कर छ भने 'श्रामाण्यत्व दुष्कर छ, ब्राह्मण्यत्व दुष्कर छ' भन्नु योग्य छैन ।

b. “यदि यतिले मात्र (श्रामाण्यत्व) पाउन सक्ने भए गृहपति वा गृहपतिपुत्र अथवा सबभन्दा तल्लो कुम्भदासीले पनि 'त्यसोभए शाग खाने भई बसौं, चामल खाने भई बसौं, ... बनमूल फल खाने वा खसेको फल खाने भएर बसौं' भनी बस्न सक्छ ।

c. “कस्सप ! किन्तु योभन्दा अर्कै प्रकारले, योभन्दा अर्कै तपस्याले मात्र श्रामाण्यत्व र ब्राह्मण्यत्व पाउन सकिन्छ र दुष्कर तथा प्रतिदुष्कर पनि छ । त्यसैले 'श्रामाण्यत्व दुष्कर छ, ब्राह्मण्यत्व दुष्कर छ' भन्न योग्य छ । कस्सप ! जब भिक्षु अचरं, अघ्यापाद तथा मैत्रीचित्तको भाविता गर्छ तब... भिक्षु-भ्रमण पनि ब्राह्मण पनि मनिन्छ ।

३-अ. “कस्सप ! सनको वस्त्र लगाउने भएर पनि, मिसिएको कपडाको वस्त्र लगाउने भएर पनि,...पाप पछाल्न संध्या समयसम्म दिनको तीन पटक नुहाएर पनि बिहार गर्छं । कस्सप ! यदि यति मात्रले, यति मात्र तपस्याले श्रामाण्यत्व र ब्राह्मण्यत्व पाउन दुष्कर र प्रतिदुष्कर छ भन्ने हो भने ‘श्रामाण्यत्व दुष्कर छ, ब्राह्मण्यत्व दुष्कर छ’ भन्नु योग्य छैन ।

b. “यदि यतिले मात्र (श्रामाण्यत्व) पाउन सक्ने भए गृहपति वा गृहपतिपुत्र अथवा सबभन्दा तल्लो कुम्भदासीले पनि ‘त्यसोभए सनको वस्त्र लगाएर बसौं, मिसिएको कपडाको वस्त्र लगाएर बसौं,.. पाप पछाल्न संध्या समयसम्म दिनको तीन पटक नुहाउँ’ भनी बस्न सक्छ ।

c. “कस्सप ! किन्तु योभन्दा अर्को प्रकारले, योभन्दा अर्को तपस्याले मात्र श्रामाण्यत्व र ब्राह्मण्यत्व पाउन सक्छ र दुष्कर तथा प्रति दुष्कर पनि छ । त्यसैले ‘श्रामाण्यत्व दुष्कर छ, ब्राह्मण्यत्व दुष्कर छ’ भन्न योग्य छ । कस्सप ! जब भिक्षु अवरं, अद्यापाद तथा मैत्री-चित्तको भाविता गर्छं तब...भिक्षु-श्रमण पनि ब्राह्मण पनि भनिन्छ ।

यस्तोभन्दा अचेल कस्सपले भगवान्लाई यस्तो भने—“जो गौतम ! श्रामाण्यत्व भनेको जान्नु गाह्रो छ, ब्राह्मण्यत्व भनेको जान्नु गाह्रो छ ।”

१-अ. “कस्सप ! यो लोकमा ‘श्रामाण्यत्वलाई जान्नु गाह्रो छ, ब्राह्मण्यत्वलाई जान्नु गाह्रो छ’ भन्ने कुरा स्वाभाविक हो । कस्सप !

अचेल भएर पनि, मुक्ताचार भएर पनि,...आलोपालो गरी आधा महीनाको एकपल्ट मात्र खाएर पनि विहार गर्छ । कस्सप ! यदि मात्रले, यदि तपस्याले मात्र श्रामाण्यत्व र ब्राह्मण्यत्व जान्नु गाह्रो र प्रतिगाह्रो छ भन्ने हो भने 'श्रामाण्यत्वलाई जान्नु गाह्रो छ, ब्राह्मण्यत्वलाई जान्नु गाह्रो छ' भन्नु योग्य छैन ।

b. "यदि यतिले मात्र (श्रामाण्यत्व) पाउन सक्ने भए गृहपति वा गृहपतिपुत्र अथवा सबभन्दा तल्लो कुम्भवासीले पनि 'त्यसोभए अचेल होश्रो, मुक्ताचार होश्रो, . आलोपालो गरी आधा महीनाको एकपल्ट मात्र खाएर बसो' भनी बस्न सक्छ ।

c. "कस्सप ! किन्तु योभन्दा अर्कै प्रकारले, योभन्दा अर्कै तपस्याले भिक्षु-श्रमण पनि ब्राह्मण पनि हुनसक्छ भन्ने कुरा जान्नु गाह्रो छ तथा प्रतिगाह्रो छ । त्यसैले 'श्रामाण्यत्वलाई जान्नु गाह्रो छ, ब्राह्मण्यत्वलाई जान्नु गाह्रो छ' भन्नु योग्य छ । कस्सप ! जब भिक्षु अर्बंर, अठ्ठ्यापाद तथा मैत्रीचित्तको भाविता गर्छ तब...कस्सप ! यसैलाई (वास्तवमा) भिक्षु-श्रमण पनि ब्राह्मण पनि भनिन्छ ।

२-a. "कस्सप ! शाग खाने भएर पनि,...वनमूल फल खाने वा खसेको फल खाने भएर पनि विहार गर्छ । कस्सप ! यदि यति मात्रले.....

b. "यदि यति मात्रले (श्रामाण्यत्व) पाउन सक्ने भए.....

c. "कस्सप ! किन्तु योभन्दा अर्कै प्रकारले...भिक्षु-श्रमण पनि ब्राह्मण पनि भनिन्छ ।

३-a. “कस्सप ! सन्नको वस्त्र लगाउने भएर पनि,...भिसिएको कपडाको बस्त्र लगाउने भएर पनि...कस्सप ! यदि यति मात्रले.....

b. “यदि यति मात्रले (श्रामाण्यत्त्व) पाउन सक्ने भए.....

c. “कस्सप ! किन्तु योभन्दा अर्को प्रकारले,...सिद्ध-धम्मण पनि ब्राह्मण पनि अनिच्छ ।”

शील-चित्त-प्रज्ञासम्पदा

यस्तोभन्दा अचेल कस्सपले भगवान्लाई यस्तो भने—“भो गौतम ! शीलसम्पदा, चित्तसम्पदा तथा प्रज्ञासम्पदा भनेको के हो ?”

शीलसम्पदा—“कस्सप ! यहाँ तथागत अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध, ...’ उत्पन्न हुन्छ । बहूलि देव-मार सहित ब्रह्मलोकलाई, श्रमण ब्राह्मण सहित प्रजालाई, देवमनुष्य सहित लोकलाई—स्वयं अभिजाद्वारा साक्षात्कार गर्नुभएको धर्मोपदेश गर्नुहुन्छ ।...’

“अनि त्यो धर्मलाई गृहपति वा गृहपतिपुत्रले अथवा अरु कुनै कुलमा जन्मेकाले सुन्दछ । धर्म सुनेर उसको मनमा तथागत प्रति श्रद्धा उत्पन्न हुन्छ । श्रद्धा उत्पन्न भएपछि उसले यस्तो विचार गर्छ—‘घरमा बस्नु बाधापूर्ण छ । रागरूपी मल उत्पन्न हुन्छ । प्रव्रज्या हुनु खल्ला

१. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. रा. भा-२, पृ. १३४ मा हेर्नु ।

२. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. रा. भा-२, पृ. १३४ मा हेर्नु ।

आकाश जस्तै हो । घरमा बसेर परिपूर्णकपले, परिशुद्धरूपले शंख जस्तै सफा गरी ब्रह्मचर्य (=श्रेष्ठचर्या) पालन गर्न सजिलो छैन । अतः किन न केश बाह्यी क्षीर गरी घरबाट निस्को अन्नगारिक भई प्रव्रजित नहो ?' अर्थात् पछि गएर उ थोरै वा धेरै भोगसम्पत्तिलाई छाडी, थोरै वा धेरै ज्ञाति परिवारहरूलाई त्यागी, केश बाह्यी क्षीर गरी काषायवस्त्र धारण गरी घरबार त्यागी अन्नगारिक भई प्रव्रजित हुन्छ ।

“यसरी प्रव्रजित भएको उ प्रातिमोक्ष सुंवरशीलछे युक्त भई आचार-गोचरले सम्पन्न भई, अणुमात्र दोषमा पनि भयदर्शी भई तथा शिक्षापढहरू समाधान गरी बस्छ । कायकर्म र बचोकर्मले सम्पन्न भई कुशलपूर्वक परिशुद्ध जीवी भई शीलसम्पन्न इन्द्रियहरूमा संयमी भई स्मृति सम्प्रजन्मले युक्त भई सन्तुष्ट भई बस्छ ।

१-“कस्तप ! कसरी भिक्षु शीलसम्पन्न हुन्छ भने ?—कस्तप ! यहाँ भिक्षु प्राणीहिंसाबाट बिरत भई बस्छ । वण्ड रहित, शस्त्र रहित, लज्जालु, दयालु तथा सबै प्राणीहरू प्रति हितानुकम्पी भई बस्छ । यो पनि शीलसम्पदा हो ।

(यहाँदेखि उताका कुराहरू जन्मे लेखकको बु. ब्रा. भा-२, पृ. २८ को (२) देखि (२५) सम्म पढ्नु ।)

२६-“छेदन (=हात छुट्टा काट्ने), बध (=पीट्ने), बन्धन (=बाँध्ने), हमला गर्ने, लुट्ने, डाकामार्ने र साहसी काम (=जबर-जस्ती, बलात्कार आदि काम) बाट अलग रहन्छ । यो पनि शील-सम्पदा हो ।

२७—“जसरो यहाँ केही भ्रमण ब्राह्मणहरू भट्टाले बिएका भोजनहरू खाई तिरश्चीन विदद्या जस्ता मिथ्या जीवनले जीवन बिताउँछन् । जस्तै— शाक्तिकर्म, प्रणीधिकर्म, भूतकर्म, भूरिकर्म^१, पुरुषलाई नपुंसक बनाउने कर्म, ^२ औषधी दिने कर्म र क्षार औषधीको प्रभाव दूर गर्ने औषधी दिने कर्म आदि जस्ता तिरश्चीन विदद्याद्वारा मिथ्या जीवनले जीविका गर्दैन । यो पनि शीलसम्पदा हो ।

“अनि यसरी शीलसम्पन्न भएको सो भिक्षुले शीलसंभारको कारणबाट कर्तृबाट पनि कुनै भय^३ घाउने कुरा देख्दैन । कस्सप ! जस्तै—शत्रुलाई पराजित गरी अभिषेक प्राप्त क्षत्रीले कर्तृबाट कुनै शत्रुको भय घाउने कुरो देख्दैन । कस्सप ! त्यस्तैगरी शीलसम्पन्न भएको सो भिक्षुले शीलसंभारको कारणबाट कर्तृबाट पनि कुनै भय घाउने कुरो देख्दैन । उ यो आर्यशीलस्कन्धले सम्पन्न भई आफूभित्र निरवद्य सुखको अनुभव गरी बस्छ । कस्सप ! यसरी भिक्षु शीलसम्पन्न हुन्छ । कस्सप ! यो पनि शीलसम्पदा हो ।

-
१. यी शब्दहरूको अर्थ लेखकको बु. रा. भा-२, पृ. १४७ को पाद-टिप्पणीमा दिइएको छ ।
 २. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. रा. भा-२, पृ. १४८ मा हेर्नु ।
 ३. असंयमताको कारणबाट जुन भय र त्रास मनमा लाग्ने हो त्यस्तो भय र त्रास उनको मनमा लाग्दैन भनिएको हो । दी. नि. अ. क. I. पृ. २०४: सामञ्जसफलसुत्तवण्णना ।

चित्तसम्पदा—“अनि उ कामविषयबाट अलग भई अकुशल-बाट अलग भई बितर्क विचार युक्त भएको विवेकजः (=ध्यानजः) प्रीतिसुख भएको प्रथमध्यान प्राप्त गरी बस्छ । यो पनि चित्तसम्पदा हो ।

“फेरि भिक्षु बितर्क विचारलाई उपशान्त गरी अभ्यन्तर सम्प्रसादलाई चित्तमा एकाग्र गरी बितर्क विचार रहित विवेकजः प्रीतिसुख भएको द्वितीयध्यान प्राप्त गरी बस्छ । यो पनि चित्तसम्पदा हो ।

“फेरि भिक्षु प्रीतिलाई पनि त्यागी उपेक्षित भई, स्मृति सम्प्रजन्य भई, शरीरद्वारा सुखानुभव गरी बस्छ । जसलाई धार्यहरू ‘उपेक्षावान् स्मृतिवान् सुखपूर्वक बस्ने’ भनी भन्दछन् । त्यस प्रकारको तृतीयध्यान प्राप्त गरी बस्छ । यो पनि चित्तसम्पदा हो ।

“फेरि भिक्षु सुखलाई पनि त्यागी दुःखलाई पनि त्यागी पहिले नै सोमनस्य, क्षोभनस्यको अन्त गरी सुखदुःख नभएको स्मृति र उपेक्षा परिशुद्ध भएको चतुर्थध्यान प्राप्त गरी बस्छ । यो पनि चित्तसम्पदा हो । कस्तप ! यही हो चित्तसम्पदा ।

प्रज्ञासम्पदा—“यसरी समाहित चित्त भएपछि, परिशुद्ध स्वच्छ निर्मल क्लेश रहित भएपछि, मृदु तथा कर्मण्य भएपछि तथा निश्चलतामा पुगेपछि ज्ञान दर्शनार्थं^१ उ चित्त अधि बढाउँछ र चित्त झुकाउँछ । यो पनि प्रज्ञासम्पदा हो ।

१. यो ‘ज्ञानदर्शन’ भन्ने शब्दको अर्थ चाहिँ लेखकको बु. ब्रा. भा-२, पृ. १५८ को पादटिप्पणीमा उल्लेख भएको छ ।

“यसरो समाहित चित्त भएपछि मनोमयकाय निर्माणको निमित्त उ चित्त अघि बढाउँछ र चित्त झुकाउँछ । यो पनि प्रज्ञासम्पदा हो ।

“यसरो समाहित चित्त भएपछि... ऋद्धिबिषयज्ञानको निमित्त उ चित्त अघि बढाउँछ र चित्त झुकाउँछ । यो पनि प्रज्ञासम्पदा हो ।

“यसरो समाहित चित्त भएपछि... दिव्यश्रोतघातु प्राप्तिको निमित्त उ चित्त अघि बढाउँछ र चित्त झुकाउँछ । यो पनि प्रज्ञासम्पदा हो ।

“यसरो समाहित चित्त भएपछि... परचित्तज्ञानको निमित्त उ चित्त अघि बढाउँछ र चित्त झुकाउँछ । यो पनि प्रज्ञासम्पदा हो ।

“यसरो समाहित चित्त भएपछि... पूर्वानुस्मृतिज्ञानको निमित्त उ चित्त अघि बढाउँछ र चित्त झुकाउँछ । यो पनि प्रज्ञासम्पदा हो ।

“यसरो समाहित चित्त भएपछि... सत्त्वहरूको व्युत्ति र उत्पत्ति सम्बन्धी ज्ञानको निमित्त उ चित्त अघि बढाउँछ र चित्त झुकाउँछ । यो पनि प्रज्ञासम्पदा हो ।

“यसरो समाहित चित्त भएपछि... आस्रवहरूको भय हुने ज्ञानको निमित्त उ चित्त अघि बढाउँछ र चित्त झुकाउँछ । अनि ‘यो

१. आस्रवहरू भनेका कति छन् भन्ने कुरा लेखकको बु. प. भा-१, पृ. ३२८ र बु. ब्रा. भा-३, पृ. १२७ को पादटिप्पणीमा हेर्नु ।

दुःख हो' भनी यथार्थत बोध गर्छ ।... ' यसरी देखेपछि यसरी अबबोधः
 भएपछि उसको चित्त कामास्रबबाट^१, भवास्त्रबबाट र अविबद्यास्त्रबबाट
 पनि विमुक्त हुन्छ । विमुक्त भएपछि 'विमुक्त भए' भन्ने ज्ञान पनि हुन्छ ।
 'जाति (= जन्म) क्षीण भयो, ब्रह्मचर्यबास पूरा भयो, गर्नुपर्ने गरिसके
 अब उप्रान्त यहाँ आउनुपर्ने हेतु छैन' भन्ने ज्ञान पनि हुन्छ । यो पनि
 प्रज्ञासम्पदा हो । कस्तप ! यो हो प्रज्ञासम्पदा ।

“कस्तप ! यो शीलसम्पदा, चित्तसम्पदा तथा प्रज्ञासम्पदा
 बाहेक अरु योभन्दा माथिल्लो र उत्तमतर शीलसम्पदा, चित्तसम्पदा
 तथा प्रज्ञासम्पदा छैन ।

गौतमको सिंहनाद

“कस्तप ! यहाँ केही भ्रमण ब्राह्मणहरू शीलबादी छन् ।
 उनीहरू अनेकप्रकारले शीलको वर्णन गर्छन् । कस्तप ! जहाँसम्म आर्य
 परमशीलको कुरा छ त्यस सम्बन्धमा मसमान अरु कुनै देखिन भने
 मभन्दा उत्तमको त के कुरा ! अतः उत्तमशीलको बारेमा चाहिँ म नै
 श्रेष्ठ छु ।

-
१. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. रा. भा-२, पृ. १६८ अथवा
 बु. प. भा-१, पृ. २६२ मा हेर्नु ।
 २. 'कामास्रब' आदि भनेका कस्ता हुन् भन्ने सम्बन्धमा लेखकको
 बु. प. भा-१, पृ. ३८५ वा बु. गृ. भा-३, पृ. १२७ को पाद-
 टिप्पणीमा हेर्नु ।

“कस्सप ! यहाँ केही श्रमण ब्राह्मणहरू तपजुगुप्सावादी' छन् । उनौहरू भनेकप्रकारले तपजुगुप्साको बर्णन गर्छन् । कस्सप ! जहाँसम्म धार्यं परम तपजुगुप्साको कुरा छ त्यस सम्बन्धमा म समान धरू कुनै देखिदैन भने मग्गन्दा उत्तमको त के कुरा ! अतः उत्तम तपजुगुप्साको बारेमा म नै उत्तम छु ।

“कस्सप ! यहाँ केही श्रमण ब्राह्मणहरू छन् । उनौहरू भनेक-प्रकारले प्रज्ञाको बर्णन गर्छन् । कस्सप ! जहाँसम्म धार्यं परम प्रज्ञाको^२ कुरा छ त्यस सम्बन्धमा म समान धरू कुनै देखिदैन भने मग्गन्दा उत्तमको त के कुरा ! अतः उत्तम प्रज्ञाको बारेमा म नै श्रेष्ठ छु ।...उत्तम विमुक्तिको बारेमा म नै उत्तम छु ।

“कस्सप ! शायद अन्यतर्पेय परिब्राजकहरू यस्तो भन्न सक्छन् —‘श्रमण गौतम सिंहनाद त गर्छन् तर परिषद्को बीचमा होइन, कोही नभएको ठाउँमा ।’ उनौहरूलाई ‘यस्तो नभन’ भनी भन्नुपर्छ । उनौहरू-

१. ‘तपजुगुप्सा’ भनेको तपस्यालाई घृणा गर्नु । क्लेश संतप्त गर्ने वीर्यलाई ‘तप’ भनिन्छ । अतः क्लेशलाई घृणा गर्ने भन्ने अर्थले ‘तपजुगुप्सा’ भनिएको हो भनी दी. नि. अ. क. II. पृ. ४२: महासीहनादसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।
२. ‘प्रज्ञा’ भनेको कर्म नै आफ्नो हो भन्ने प्रज्ञा, विषयना-प्रज्ञालाई पनि ‘प्रज्ञा’ भनिएको हो । मार्गफल युक्त प्रज्ञा चाहिँ उत्तम प्रज्ञा हो । दी. नि. अ. क. II. पृ. ४२: महासीहनादसुत्त ।

साई 'श्रमण गौतम परिषद्को बीचमा पनि सिंहनाद गर्छन्' भनी भन्नुपर्छ ।

“कस्सप ! शायद अन्यतर्थीय परिव्राजकहरू यस्तो भन्न सक्छन् — ‘श्रमण गौतम परिषद्को बीचमा सिंहनाद त गर्छन् तर वंशारदच^१ नभई गर्छन् ।’ उनीहरूलाई ‘यस्तो नभन्न’ भनी भन्नुपर्छ । उनीहरूलाई ‘श्रमण गौतम परिषद्को बीचमा पनि सिंहनाद गर्छन् वंशारदच भएर पनि गर्छन्’ भनी भन्नुपर्छ ।

“कस्सप ! शायद अन्यतर्थीय परिव्राजकहरू यस्तो भन्न सक्छन् — ‘श्रमण गौतम सिंहनाद त गर्छन्, परिषद्को बीचमा पनि, वंशारदच भएर पनि, किन्तु उनीसँग कसैले प्रश्न सोध्दैनन्; ... प्रश्न पनि सोध्छन् तर प्रश्नको उत्तर दिदैनन्; ... सोधेको प्रश्नको उत्तर पनि दिन्छन् तर प्रश्नको उत्तरद्वारा चित्त प्रसन्न पादैनन्; .. प्रश्नको उत्तरद्वारा चित्त पनि प्रसन्न पाछ्छन् तर सुग्ने मन गर्दैनन्; .. सुग्ने मन पनि गर्छन् तर सुनेर प्रसन्न हुन्छन्; ... सुनेर प्रसन्न पनि हुन्छन् तर प्रसन्नताकार बेखाउन्छन्; ... प्रसन्नताकार पनि बेखाउछ्छन् तर तदनुसार आचरण गर्दैनन्; .. तदनुसार आचरण पनि गर्छन् तर सन्तोष हुने गरी आचरण गर्दैनन् ।’ उनीहरूलाई ‘यस्तो नभन्न’ भनी भन्नुपर्छ । कस्सप ! उनीहरूलाई ‘श्रमण गौतम सिंहनाद पनि गर्छन्, परिषद्को बीचमा पनि, वंशारदच भएर पनि, प्रश्न पनि सोध्छन्, प्रश्नको उत्तर पनि दिन्छन्, प्रश्नको उत्तरद्वारा

१. ‘वंशारदच’ भनेको केही भन्ने सम्बन्धमा लेखकको बु. श्रा. च.

भा-३, पृ. ३०२ मा हेर्नु ।

सन्तोष पनि पाछंन्, सुन्ने मन पनि गछंन्, सुनेर प्रसन्न पनि हुन्छन्, प्रसन्नताकार पनि देखाउँछन्, तबनुसार आचरण पनि गछंन् र आचरण-द्वारा सन्तोष पनि गराउँछन्' भनी भन्नुपछ ।

अचेल कस्सपको प्रव्रज्या

“कस्सप ! एक समय म राजगृहको गृद्धकूट पर्वतमा बसिरहेको थिएँ । त्यहाँ एक निग्रोध भन्ने तपब्रह्मचारी परिव्राजकले मसँग अधिजुगुप्सा बारे प्रश्न सोधेका थिएँ । अनि मैले अधिजुगुप्सा विषयमा सोधेको प्रश्नको उत्तर दिएँ । उत्तर दिएपछि उनी ममाथि अधिक प्रसन्न भएका थिए ।”

“भन्ते ! भगवान्को धर्म सुनी को अधिक प्रसन्न नहोला र ! धन्यहो भन्ते ! धन्यहो भन्ते !! भन्ते ! जस्तै—घोटेकोलाई उत्तानो पारिबिबा ढाकिएकोलाई उघारिबिदा...’ धाँखा हुनेहकले रूप देख्दछन्—त्यस्तै प्रकारले भगवान्ले भनेक प्रकारले धर्म प्रकाश पारिबिनुभयो । भन्ते ! सो म अब भगवान्को शरणमा पर्बँछु, धर्म र भिक्षुसङ्घको पनि । भन्ते ! भगवान्को समक्ष प्रव्रज्या र उवसम्पदा पाऊँ ।”

१. यी निग्रोधले सोधेका कुरा लेखकको बु. गृ. भा-३, पृ. २६२ मा उल्लेख भएको छ ।

२. यहाँका बाँकी कुरा माथि पृ. ७ अचेल कस्सप (क) को कुरामा उल्लेख भए जस्तै दोहन्याई पढ्नु ।

“कस्सप ! जो अघि अग्यतीर्थीय भएका यस धर्मबिनयमा प्रव्रज्या र उपसम्पदा चाहन्थन् उनीहरू चार महौनासम्म परिषासमा (=परीक्षाकालसम्म) बस्नुपर्छ ।...”^१

अनि अचेल कस्सपले भगवान्को समक्ष प्रव्रज्या र उपसम्पदा प्राप्त गरे^२ । उपसम्पन्न भएर धायुष्मान् कस्सपले...चिरकाल नबित्दै—जसको निमित्त कुलपुत्रहरू सम्यक् रूपले घरबाट निस्की अन्तगारिक भई प्रव्रजित हुन्छन्—त्यो अनुत्तर ब्रह्मचर्यवास पूरा गरी यस जीवनमा स्वयं अभिज्ञा साक्षात्कार गरी उपशान्त भई बसे । “जाति क्षीण भयो, ब्रह्मचर्यवास पूरा भयो, गर्नुपर्ने गरिसकें, अब उपान्त गर्नुपर्ने केही बाँकी छैन” भन्ने पनि जाने ।

धायुष्मान् कस्सप (=कश्यप) अरहन्तहरूमध्येमा एक हुनुभयो ।

Dhamma.Digital

१. यहाँका बाँकी कुरा माघि पृ. ७ अचेल कस्सप (क) को कुरामा उल्लेख भए अनुसार दोहर्न्याई पढ्नु ।
२. उनको तीव्र इच्छालाई बुझ्नुभई एक भिक्षुलाई भर्हाई उनलाई नुहाई प्रव्रजित गराउन लगाउनुभयो । अनि उनलाई गणहरूको बीचमा बसाली उपसम्पदा पनि गराउनुभयो । त्यसैले ‘उपसम्पदा प्राप्त गरे’ भनिएको हो । दी. नि. अ. क. II. पृ. ४६; सीहनाद-सुत्तवण्णना ।

१५।५. अजित परिव्राजक

प रि च य

एकदिन यी अजित परिव्राजक भगवान्कहाँ गएको कुरा अगाडि अनुदित मूल सूत्रबाट ज्ञात हुन्छ । अनि भगवान्सँग सम्बन्धी कुशलवार्ता गरिसकेपछि उनले ध्यापना एक सत्रहृजारीको बयान सुनाएका थिए । यस सन्दर्भमा भगवान्ले भिक्षुहरूलाई धर्मोपदेश सुनाउनु भएको थियो ।

अजित नामका व्यक्तिहरू कति छन् भन्ने कुरा लेखकको बु. प. भा-१, पृ. १०० मा उल्लेख भएको छ ।

×

×

×

बुद्ध सूत्र—

धर्म र अधर्म बुझ्नुपर्छ
(अजितसुत्त')

अनि अजित परिव्राजक जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवान्सँग सम्मोदन गरे । सम्मोदनीय कुशलवार्ता गरिसकेपछि एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका अजित परिव्राजकले भगवान्लाई यस्तो भने—

“मो गौतम ! पण्डित मन्ने हाम्रा सब्रह्मचारी छन् । उनले चित्त उत्पन्न हुने पाँचशय कारणहरू सोचेका छन् । यसबाट अन्यतर्थायहरू आफूलाई निम्नागरी पराजित भएका ठान्दछन् ।”

अनि भगवान्ले भिक्षुहरूलाई आमन्त्रण गर्नुभयो—“भिक्षुहो ! के तिमौहरूले पण्डित हुने यो कारणलाई धारण गर्छौं ?”

“भगवान् ! यस विषयको यो समय हो, सुगत ! यस विषय सम्बन्धी जो भगवान् भन्नुहुन्छ सो सुनेर भिक्षुहरू धारण गर्ने छन् ।”

१. अ. नि-१०, पृ. २८७: पञ्चोरोहबगो; अ. क. II. पृ. ८५६.

“भिक्षुहो ! त्यसोअए सुन, राअररो मनमा राअ मन्नेछु ।”
 “हवस् मन्ते !” मनो तो भिक्षुहुरुले भगवान्लाई प्रत्युत्तर दिए । अनि
 भगवान्ले यस्तो भन्नुभयो—

१—“भिक्षुहो ! यहाँ केहीले अधार्मिक वादले अधार्मिक वादलाई
 निग्रह गर्छन् र यिच्छन् । यसद्वारा अधार्मिक परिषद् प्रसन्न हुन्छ ।
 अनि सो अधार्मिक परिषद् ‘अहो पण्डित ! अहो पण्डित !’ भन्दै
 होहल्ला मचाउँछ ।

२—“भिक्षुहो ! यहाँ केहीले अधार्मिक वादले धार्मिक वादलाई
 निग्रह गर्छन् र यिच्छन् । यसद्वारा अधार्मिक परिषद् प्रसन्न हुन्छ ।
 अनि सो अधार्मिक परिषद् ‘अहो पण्डित ! अहो पण्डित !’ भन्दै
 होहल्ला मचाउँछ ।

३—“भिक्षुहो ! यहाँ केहीले अधार्मिक वादले धार्मिक वादलाई
 पनि अधार्मिक वादलाई पनि निग्रह गर्छन् र यिच्छन् । यसद्वारा
 अधार्मिक परिषद् प्रसन्न हुन्छ । अनि सो अधार्मिक परिषद् ‘अहो
 पण्डित ! अहो पण्डित’ भन्दै होहल्ला मचाउँछ ।

४—“भिक्षुहो ! अधर्म पनि धर्म पनि बुझ्नुपर्छ । अर्थ पनि
 अनर्थ पनि बुझ्नुपर्छ । अधर्मलाई पनि धर्मलाई पनि बुझ्ने अनर्थलाई
 पनि अर्थलाई पनि बुझ्ने—जो धर्महो जो अर्थहो त्यस अनुसार प्रतिपादन
 गर्नुपर्छ ।

“भिक्षुहो ! कुनचाहि अधर्म र कुनचाहि धर्महो ? कुनचाहि
 अनर्थ र कुनचाहि अर्थहो ? भिक्षुहो ! मिथ्यादृष्टि अधर्म हो र

सम्यक्दृष्टि धर्महो । जो मिथ्यादृष्टिको कारणबाट अनेक प्रकारका पापकधर्महरू सम्भव हुन्छन्—यो अनर्थ हो । सम्यक्दृष्टिको कारणबाट अनेक कुशल-धर्महरू परिपूर्ण हुन्छ—यो अर्थ हो ।

“भिक्षुहो ! मिथ्यासंकल्प अधर्म हो र सम्यक्संकल्प धर्म हो,... भिक्षुहो ! मिथ्यावाचा अधर्म हो र सम्यक्वाचा धर्म हो,... भिक्षुहो ! मिथ्याकर्म अधर्म हो र सम्यक्कर्म धर्म हो,... भिक्षुहो ! मिथ्याभौविका अधर्म हो र सम्यक्भौविका धर्म हो,... भिक्षुहो ! मिथ्याव्यायाम अधर्म हो र सम्यक्व्यायाम धर्म हो,... भिक्षुहो ! मिथ्यास्मृति अधर्म हो र सम्यक्स्मृति धर्महो, . भिक्षुहो ! मिथ्यासमाधि अधर्म हो र सम्यक्समाधि धर्महो,... भिक्षुहो ! मिथ्याज्ञान अधर्म हो र सम्यक्ज्ञान धर्म हो ।

“भिक्षुहो ! मिथ्याविमुक्ति अधर्म हो र सम्यक्विमुक्ति धर्म हो । जो मिथ्याविमुक्तिको कारणबाट अनेक प्रकारका पापक अकुशल धर्महरू सम्भव हुन्छन्—यो अनर्थ हो । सम्यक्विमुक्तिको कारणबाट अनेक प्रकारका कुशल-धर्महरू परिपूर्ण हुन्छन्—यो अर्थ हो ।

“भिक्षुहो ! अधर्म पनि धर्म पनि बुझ्नुपर्छ । अनर्थ पनि अर्थ पनि बुझ्नुपर्छ । अधर्म पनि धर्म पनि बुझो, अनर्थ पनि अर्थ पनि बुझो—जो धर्म हो जो अर्थ हो त्यसअनुसार प्रतिपादन गर्नुपर्छ भनी जुन कुरा भनिएको हो सो यसै कारणले भनिएको हो ।”

१६.।६ उग्गाहमान परिव्राजक

प र ि च य

पपं. सू. III. पृ. १८२: सन्नमपिण्डकमुत्तवणनाले यी उग्गाह-
मान परिव्राजकको खास नाम चाहि 'सुमन' हो भनी उल्लेख गरेको
छ । अलि अलि लेखपढ गर्न जानेका हुनाले यिनलाई 'उग्गाहमान'
भनिएको हो भनी उक्त अर्थकथाले उल्लेख गरेको छ ।

भावस्तौका अनाथपिण्डकको जेतवनाराममा भगवान्
बसिरहनुभएको बेलामा यी उग्गाहमान परिव्राजक कोशल राजाको
मल्लिका महारानीको उदघानमा एकशाळ भन्ने घरमा पाँचशय
परिषद्का साथ 'बसिरहेका थिए । एकदिन पञ्चकङ्ग थपति' यिनी
बसिरहेको ठाउँमा गएका थिए । अनि यिनलाई उग्गाहमान परि-
व्राजकले "चार अंगले युक्त पुरुषलाई 'सम्पन्न कुशल भएका उत्तम

-
१. यी पञ्चकङ्ग थपति भन्ने को हुन् भन्ने बारेमा लेखकको बु. गृ.
भा-३, पृ. १ मा हेर्नु ।

[५४]

बुद्धकालीन परिव्राजकहरू-२

अमण मन्वछु'' मनी मनेका षिए । पञ्चकङ्क थपतिछे चाहि यिनको
कुरालाई न अनुमोच गरे न त खण्डन नं । बल्की उनी स्पहांबाट
भगवान्कहाँ गई उनले मनेका सबै कुरा भगवान्लाई सुनाए । अनि यसं
असंगमा भगवान्ले उनलाई धर्मोपदेश गर्नुभयो ।

Dhamma.Digital

×

×

×

शुद्ध सूत्र—

उग्गाहमान परिव्राजकको वाद
(समणमुण्डिकसुत्^१)

यस्तो मैले सुनें ।

एक समय भगवान् ब्राह्मस्ती स्थित अनाद्यपिण्डिकको जेत-
वनाराममा बस्तिरहुनुभएको थियो । त्यस समय भ्रमणमुण्डिकापुत्र^२
उग्गाहमान^३ परिव्राजक, तिन्दुकाचीरको^४ समय-प्रवादक^५ (मन्ने)
एकशाल^६ (नामक) मल्लिकाको श्राराम^७ (=उदधान) मा पाँचशय
महान परिव्राजक परिषद्को साथ बस्थे ।

-
१. म. नि. II. पृ. २४७; अ. क. III. पृ. १८२ सिंहल र रोमनमा
चाहिँ 'समणमुण्डिकासुत्त' छ ।
 २. सिंहल र रोमनमा 'भ्रमणमुण्डिकापुत्र' ।
 ३. 'उग्गाहमान' भनेको परिव्राजकको नाम हो । अलि अलि पढ्नसक्ने
भएका हुनाले यिनलाई 'उग्गाहमान' भनिएको हो भनी पपं. सू.
III. पृ. १८२: समणमुण्डिकसुत्तबण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

४. तिम्बरु (=डुम्री) रूखको पंक्तिले घेरिएको हुनाले 'तिन्दुकाचीर' भनिएको हो भनी पपं. सू. III. पृ. १८२: समणमण्डिकमुत्त-वण्णनाले उल्लेख गरेको छ । स्याममा चाहिँ 'तिण्डकाचीर' उल्लेख भएको छ ।
५. सिद्धान्तहरूलाई 'समय' भन्दछन् । अतः 'समय' अर्थात् सिद्धान्त-हरूको प्रवचन गरिने ठाउँ भएको हुनाले 'समयप्रवादक' भनिएको हो । (समय पवदन्ति एत्थाति समयप्पवादकं) यो ठाउँमा चङ्की, तारुख, पोखरसाती प्रभृति ब्राह्मणहरू र निगण्ठ अचेलक परिव्राजक आदि परिव्राजकहरू भेला भई आ-आपना सिद्धान्तका व्याख्यान गर्छन् । यसरी आ-आपना सिद्धान्तका कुराहरूको प्रवचन गर्ने ठाउँ भएकोले त्यस ठाउँलाई 'समय प्रवादक' भनिएको हो भनी पपं. सू. III. पृ. १८२: समणमण्डिकमुत्तवण्णना उल्लेख गर्छ ।
६. उपरोक्त तिन्दुकाचीर अर्थात् तिम्बरु रूखहरूले घेरिएको स्थानमा पहिले एउटा शाला थियो । पछि महापुण्यवान् पोट्टुपाद परिव्राजकको कारणमा अनेक शालाहरू बनाइएका थिए । अघि शुरु शुरुमा एउटै शाला मात्र भएको हुँदा एउटै शालाको नामले 'एकशालक' भन्ने नाम रहन गएको हो । अतः पछि धेरै शालाहरू बनेर पनि 'एकशालक' भन्ने नाम नै रहन गएको हो भनी पपं. सू. III. पृ. १८२: समणमण्डिकमुत्तवण्णनाले र सुमं. वि. I.

अनि पञ्चकङ्क थपति (=पञ्चकङ्क स्थपित) भगवान्को दर्शन गर्नको निमित्त मध्याह्न समयतिर आवस्तीबाट निस्के । अनि पञ्चकङ्क थपतिछाई यस्तो लाग्यो—“अहिले भगवान्को दर्शन गर्ने समय होइन । अहिले भगवान् ध्यानमा बसिरहनुभएको होला । मनोभावनीय^१ (=मनपराउंदा) भिक्षुहरूको दर्शन गर्ने समय पनि होइन । मनोभावनीय भिक्षुहरू पनि अहिले ध्यानमा बसिरहनुभएको होला । अतः किनभन्ने जहाँ तिन्दुकचीरको समय-प्रवादक एकशाळ (नामक) भन्ने मल्लिकाको आराम हो जहाँ भ्रमणमुण्डिका उग्गाहमान परिव्राजक वसेका छन् त्यहाँ नजाऊ । अनि पञ्चकङ्क थपति जहाँ

पृ. २३८: पोट्टपादसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेका छन् । पोट्टपाद परिव्राजकको कुरा अगाडि उल्लेख भएको छ ।

७. यो आराम अथवा उदयान प्रसेनजित् कोशल राजाकी महिषी मल्लिका देवीको हो । यस आराममा फल-फूलहरू धेरै छन् । अतः मल्लिकाको आराम भएको हुँदा ‘मल्लिकाको आराममा’ भनी सूत्रमा उल्लेख भएको हो । पपं. सू. III. पृ. १८२: समण-मण्डिकसुत्तवण्णना र सुमं. वि. I. पृ. २३८: पोट्टपादसुत्तवण्णना । मल्लिका देवीका कुरा लेखकको बु. म. भा-२, पृ. ७६ मा उल्लेख भएको छ ।
१. जसको स्मरण गर्दा नीवरणहरू हट्छन् र चित्त प्रसन्न हुन्छ, अथवा जसलाई भेट गर्दा चित्त प्रफुल्लित हुन्छ त्यस्तालाई ‘मनोभावनीय’ भन्दछन् । पपं. सू. III. पृ. १८२: समणमण्डिकसुत्तवण्णना ।

तिन्दुकचीरका समय-प्रवादक एकशालक (नामक) भन्ने मल्लिकाको आराम हो जहाँ भ्रमणमुण्डिकापुत्र रग्गाहमान परिव्राजक थिए त्यहाँ गए ।

त्यस समय भ्रमणमुण्डिकापुत्र रग्गाहमान परिव्राजक उन्नाद गरिरहेका र चिच्छयाइरहेका महत् परिव्राजक परिषद्को बोचना बसिरहेका थिए । उनीहरू भनेक प्रकारका तिरश्चीन कुरा गरी बसिरहेका थिए । जस्तै— (१) राजकथा, ...^१

अनि पञ्चकङ्क थपति जहाँ भ्रमणमुण्डिकापुत्र रग्गाहमान परिव्राजक थिए त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भ्रमणमुण्डिकापुत्र रग्गाहमान परिव्राजकसँग सम्मोदन गरे । सम्मोदनीय कुशलवार्ता गरिसकेपछि एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका पञ्चकङ्क थपतिछाई भ्रमणमुण्डिकापुत्र रग्गाहमान परिव्राजकछे यस्तो भने—

सम्पन्न कुशल पुरुष

“गृहपति ! चार अङ्गले युक्त पुरुष-पुद्गललाई सम्पन्न कुशल, परम कुशल, उत्तम प्राप्त र अयोध्य (= जोसँग बाबरूपी युद्ध गर्न सकिदैन) भ्रमण भनी म भन्दछु । कुन चारले भने—

१. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. गृ. भा-३, पृ. २० मा उल्लेख भए जस्तै दोहऱ्याई पढ्नु ।

(यहाँवेखि उताका सबं कुराहरू लेखकको बु.गु. भा-३, पृ. २१
वेखि ३७ सम्म अन्वुदित भइसकेको हुँदा उहाँ पढ्नु ।)

१७।७. उत्तिय परिव्राजक

प रि च य

एकदिन यी उत्तिय परिव्राजक भगवान्कहाँ गई “के शाश्वत लोक मन्ने मात्र सत्य हो र अरू झूठ हो ?” भनी सोधदा भगवान्ले “मैले यस्तो कुरा बताएको छैन” भनी भन्नुभयो । यस्तंगरी उत्तिय परिव्राजकले सोधेका अरू प्रश्नको बारेमा पनि भगवान्ले यस्तो भन्नुभएपछि उत्तिय परिव्राजकले “त्यसोभए तपाईंले कस्तो कुरा बताउनु हुन्छ त ?” भनी सोधदा भगवान्ले जुन कुरा बताउनुभयो त्यो अगाडि अनुदित मूल सूत्रमा प्रष्ट भएको छ ।

×

×

×

उत्तिय नामका केही व्यक्तिहरू

- (१) उत्तियथेर—यी स्थविर चार्हि श्रावस्तीमा कुनै एक ब्राह्मण कुलमा जन्मेका थिए । यिनको नाम 'उत्तिय' थियो । बंश पुगेपछि धर्मतको खोजिमा यिनी परिव्राजक सम्प्रदायमा प्रव्रजित भई विचरण गर्दथे ।

एकदिन यिनले भगवान्लाई देखी वहाँकहाँ गई धर्मोपदेश सुनी प्रभावित भएपछि यिनी बुद्धशासनमा दिक्षित भएका थिए । तर शील विशुद्धवानं नसकेकोले धरहत्फल प्राप्त गर्न सकेका थिएनन् । पछि बुद्धको उपदेश सुनेर धरहत्फल प्राप्त गरे । थेर. गा. ध. क. I. पृ. ८६: उत्तियथेरगाथा-वण्णना; थेर. गा. पा. पृ. २४१.

- (२) उत्तियथेर—यी स्थविर चार्हि गोधिक, सुवाहु र बल्लिय महास्थविरहरूका साथी हुन् । यी चार जना भगवान्का पालाका पादाका चार मल्लहरूको कुलमा जन्मेका थिए ।

एकदिन यिनीहरू कुनै कामले ऋषिबस्तु गएका थिए । त्यसबखत भगवान् कपिलवस्तुमा यमकप्रातिहार्यं देखाई शुद्धोदन सहित शाक्य परिवारहरूलाई दमन गर्नुभएको थियो । यो प्रातिहार्यं देखेर यी चार सहायक मल्लपुत्रहरू प्रफुल्लित भई उहाँ प्रव्रजित भई विषयमा भावना गरी धरहत् भएका थिए ।

थेर. गा. झ. क. I. पृ. १२३-२७; थेर. गा. पा. पृ. २४६-४७.
यस सम्बन्धमा लेखकको बु. गृ. भा-१, पृ. २० र पृ. १३५ को
पादटिप्पणीमा पनि हेर्नु बेश हुनेछ ।

- (३) उत्तियथेर—यो स्थविर कपिलवस्तुको कुनै एक शाक्यपरिवार-
मा जन्मेका थिए । उनको नाम 'उत्तिय' थियो । बंश बुधेपछि
शाक्यहृदको ज्ञातिसमागममा बुद्धको प्रभाव देखेर प्रसन्न भई
मिक्षु भई भ्रमणधर्म गरी बसेका थिए ।

एकदिन कपिलवस्तु नगरमा भिक्षाटन् जाँदा एउटी
झाइमाईको गीत स्वरमा आफू आकर्षित भएकी प्रत्यवेक्षणा
ज्ञानले देखेपछि विरक्तिपर विहारमा गई विपश्यना बढाई
अरहत् भएका थिए । थेर. गा. झ. क. I. पृ. २०२: उत्तिय-
थेरगाथावण्णना; थेर. गा. पा. पृ. २५७.

- (४) उत्तियथेर—यो स्थविर ती हुन् जो सम्राट अशोकका पुत्र
महेन्द्र महास्थविरसँग लंकामा धर्मप्रचारार्थ जानुभएको
थियो । सम. पा. I. पृ. ६२: बाहिरनिदानकथा ।
- (५) उत्तियथेर—यो स्थविर अप. दा. पा. I. पृ. ६३ मा उल्लिखित
उत्तिय स्थविर हुन् ।
- (६) उत्तियसुत्तं—यो सूत्र सं. नि. IV. पृ. २०: मगसंयुत्तमा
उल्लेख भएको छ । यस सूत्रमा उत्तिय भिक्षु भगवान्‌कहाँ गई
बहाँसँग पञ्चकामगुण भनेका के हुन् भनी सोधेका कुरा छन् ।

- (७) उत्तियसुत्त—यो सूत्र सं. नि. IV. पृ. १४२: सतिपट्टान-संयुत्तंमा उल्लेख भएको छ । यसलाई त्रिपिटक सूची पृ. ५६ मा 'उत्तियबादसुत्त' भनी उल्लेख भएको छ ।

एकदिन भगवान्‌कहाँ गई उत्तिय भिक्षुले "संक्षेपमा धर्मोपदेश गर्नुहोस्" भनी विनित्तगर्वा भगवान्‌ले "त्यसोभए पहिले शील परिशुद्ध गर" भनी मन्नुभएको कुरा यस सूत्रमा उल्लेख भएको छ ।

- (८) उत्तियसुत्त—यो सूत्र अं. नि-१०, पृ. २५५: उपालिबर्गमा उल्लेख भएको छ । यसमा उत्तिय परिव्राजकले भगवान्‌सँग प्रश्नहरू सोधेका कुरा छन् । जसको अनुवाद यहाँ अगाडि गरिबिएको छ ।

Dhamma.Digital

- (९) उत्तिय गृहपत्ति—यो गृहपतिको नाम कथा ब. पा. पृ. २४१: गिहिस्सधरहातिकथा, चतुर्थबर्गमा उल्लेख भएको छ । यस कथामा उत्तिय गृहपतिका साथ यस कुडपुत्र र सेतु माणवः गृहस्थी भावमै धरहन्त भएको कुरा उल्लेख भएको छ ।

×

×

×

श्रुत सूत्र—

लोक शाश्वत हो ?

(उत्तियसुत्त^३)

अनि उत्तिय परिव्राजक जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए ।
त्यहाँ पुगेपछि भगवान्सँग सम्मोदन गरे । सम्मोदनीय कुशलघार्ता
गरिसकेपछि एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका उत्तिय परिव्राजकको
भगवान्लाई यस्तो भने—

१—“भो गौतम ! के शाश्वतलोक भन्ने मात्र सत्य र अरु तुच्छ
हुन् ?”

“उत्तिय ! ‘शाश्वतलोक भन्ने मात्र सत्य र अरु तुच्छ हुन्’ भन्ने
कुरा मैले बताएको छैन ।”

२—“भो गौतम ! के त अशाश्वतलोक भन्ने मात्र सत्य र अरु
तुच्छ हुन् त ?”

“उत्तिय ! ‘अशाश्वतलोक भन्ने मात्र सत्य र अरु तुच्छ हुन्’
भन्ने कुरा पनि मैले बताएको छैन ।”

१. अं. नि-१०, पृ. २५५; उपालिवग्गो; अ. क. II. पृ. ८५४.

३-“भो गौतम ! के अन्तवान्‌लोक भन्ने मात्र...अन्तवान्‌लोक भन्ने मात्र...उही जीब उही शरीर भन्ने मात्र...अर्क जीब अर्क शरीर भन्ने मात्र...मरणपछि तथागत हुन्छ भन्ने मात्र...मरणपछि तथागत हुन्छ पनि हुन्न पनि भन्ने मात्र...मरणपछि तथागत न हुन्छ, न त हुन्न भन्ने मात्र सत्य र अरु तुच्छ हुन् त ?”

“उत्तिय ! ‘अन्तवान्‌लोक भन्ने मात्र...सत्य हो अरु तुच्छ हुन्’ भन्ने कुरा पनि मैले बताएको छैन ।

“भो गौतम ! ‘के शाश्वतलोक भन्ने मात्र सत्य र अरु तुच्छ हुन् ?’ भनी सोध्दा ‘उत्तिय ! शाश्वतलोक भन्ने मात्र सत्य र अरु तुच्छ हुन्’ भन्ने कुरा मैले बताएको छैन भनी भन्नुहुन्छ । ‘भो गौतम ! के त अशाश्वत लोक भन्ने मात्र सत्य र अरु तुच्छ हुन् त ?’ भनी सोध्दा ‘उत्तिय ! अशाश्वतलोक भन्ने मात्र सत्य र अरु तुच्छ हुन्’ भन्ने पनि मैले बताएको छैन भनी भन्नुहुन्छ ।...‘भो गौतम ! मरणपछि तथागत न हुन्छ, न त हुन्न भन्ने मात्र सत्य र अरु तुच्छ हुन् त ?’ भनी सोध्दा ‘उत्तिय ! मरणपछि तथागत न हुन्छ, न त हुन्न भन्ने मात्र सत्य र अरु तुच्छ हुन्’ भन्ने पनि मैले बताएको छैन भनी भन्नुहुन्छ । त्यसोभए तपाईं गौतमले के बताउनु भएको छ त ?”

“उत्तिय ! मैले अबबोध गरी प्राणीहरूको विशुद्धको निमित्त, शोकपरिवेदलाई पार गर्नको निमित्त, दुःखदोर्मनस्यको अन्तः गर्नको निमित्त, ज्ञान प्राप्तिको निमित्त तथा निर्वाण प्राप्तिको निमित्त आवक-हरूलाई धर्मदेशना गर्छु ।”

“तपाईं गौतमले अवबोध गरी प्राणीहरूको विशुद्धिको निमित्त, शोकपरिवेवलाई पार गर्नको निमित्त, दुःखदोर्मनस्यको अन्तः गर्नको निमित्त, ज्ञान प्राप्तिको निमित्त तथा निर्वाण प्राप्तिको निमित्त भावक-हरूलाई जुन धर्मवेशना गर्नुहुन्छ—त्यसले सबै लोकजनलाई निर्वाणतिर लंजान्छ कि आधा अथवा चारखण्डको तीन खण्डसम्मलाई लंजान्छ ?”

यस्तो सोध्दा भगवान् चूपरहनुभयो ।

अनि आयुष्मान् आनन्दलाई यस्तो लाग्यो—“मैले अमण गौतमसँग प्रश्नहरूमध्ये सर्वश्रेष्ठ प्रश्न सोधेँ । किन्तु उनी चूप बस्छन् उत्तर दिनु र उत्तर दिन सक्दैनन्’ भन्ने गलत धारणा उत्तिय परिव्राजकमा हुन नपायोस् । जो उत्तिय परिव्राजकको लागि दीर्घकालिक दुःख हुनसक्छ ।”

यति सोचेर आयुष्मान् आनन्दले उत्तिय परिव्राजकलाई यस्तो भन्नुभयो—“उत्तिय ! त्यसोभए तिमोलाई उपमा बताउनेछु । उपमाद्वारा पनि यहाँ कुनै बुद्धिमानीले भनेको कुराको अर्थ बुझ्नसक्छन् । उत्तिय ! भनौं कि राजाको प्रत्यन्त नगरमा बलियो परखालले घेरिएको तोरण भएको घोटै मात्र नगरमा जाने ठोका छ । त्यहाँ ठोकामा बस्ने बाजे पण्डित तथा व्यक्त छ । उसले चिनेकोलाई मात्र भित्र पस्न दिन्छ अरुलाई दिन्न । उ नगरको चारैतिर गई परखाल हेर्छ । कतै पनि कुनै प्वाल वा परखाल भस्केको देख्दैन । बिरालो छिर्नेसक्ने प्वालसम्म पनि देख्दैन । तर उसलाई यस्तो ज्ञान हुन्छ—‘यति प्राणीहरू यो नगरभित्र बस्छन् वा बाहिर निस्कन्छन् ।’ किन्तु उसलाई यस्तो जाग्छ—‘जो स्थूल

प्राणोहरू धो नगरभित्र पस्छन् वा बाहिर निस्कन्छन् ती सबै यसै
ढोकाबाट भित्र पस्छन् र बाहिर निस्कन्छन् ।”

“आवुसो उत्तिय ! यस्तैगरी ‘सबै लोकजनलाई त्यसले निर्वाण-
तिर लंजान्छ वा आधा अथवा चारखण्डको तीनखण्ड सम्मलाई ?’ भन्ने
विषयमा तयागत उत्सुक हुनुहुन्न । बल्की तयागतलाई यति मात्र हुन्छ
कि—‘जे मति लोकबाट निर्वाणतिर लगिए वा लगिएका छन् वा
लगिनेछन् ती सबै पञ्चनीबरणलाई हटाई, चित्तका बलेशहरूलाई प्रज्ञा-
द्वारा कमजोरपारी चार सतिपट्टानहरूमा राम्ररी चित्त राखी, सात
बोध्यङ्गहरूको राम्ररी भाविता गरी निर्वाणतिर लंजान्छ । यसरी
लोकजनलाई लोकबाट निर्वाणतिर लंजान्छ । यसरी (लोकजनलाई
लोकबाट निर्वाणतिर) लागे वा लगिएको छ र लगिनेछ ।’ आवुसो
उत्तिय ! जो प्रश्न तिमौले भगवान्सँग सोधे सो प्रश्न तिमौले अर्कै ढंगले
(दृष्टिले) सोध्यौ । त्यसैले भगवान्ले केही भन्नु नभएको हो ।”

१८।८. उपक आजीवक

प रि च य

यो उपक आजीवक एक नांगा साधु हुन् । जसलाई भगवान् बुद्धले बुद्धत्व प्राप्त गरिसकनुभएपछि सर्वप्रथम धर्मचक्र प्रवर्तन गर्नको निमित्त बुद्धगयाबाट ऋषिपतन मृगदायतिर (हाल सारनाथ, बनारस) गइरहुनु भएको बेलामा गया र बुद्धगयाको बीच बाटोमा भेटनुभएको थियो ।

मगध राज्यको बुद्धगयाको आसपासमा 'नाला' भन्ने गाउँमा यिनको जन्म भएको थियो । यिनो कालो वर्णका थिए । त्यसैले यिनलाई यिनको भायाले 'काल' भनी भनेको हुन् ।

दी. नि. II. पृ. ३३: महापदानसूत्र र यसको अट्टकथा II. पृ. १६४ को अध्ययन गर्दा विपश्यी आदि बुद्धहरू धर्मचक्र प्रवर्तन गर्नको लागि ऋद्धिबलद्वारा आकाशमार्गबाट मृगदायमा गएको बुझिन्छ । तर हाम्रा शाक्यमुनि बुद्ध मात्र किन हिंडेर जानुभएको होला भन्ने

१. थेरी. गा. अ. क. पृ. १७६: चापाथेरीगाथावर्णना ।

विषयमा स्पष्टिकरण दिवें बी. नि. प्र. क. II. पृ. १६४: महापदानुस-
वणनाले “उपकसँग भेट गनले पछि उनी मकहाँ घाई प्रव्रजित हुनेछन्”
भन्ने कारणलाई जान्नुभई वहाँ हिंडेर नं जानुभएको हो भन्ने कुरा
उल्लेख गरेको छ ।

यसरी बाटामा भेट्दा उपकले बुढसँग केही प्रश्न सोधेका थिए ।
जुन कुरा अगाडिको मूल पालिमा नं प्रष्टिएको छ । भगवान्को उत्तर
सुनी “हुन सक्छ” भन्दै टाउको हल्लाउँदै उपक आजीबक त्यहाँबाट
वङ्गहार' वा बङ्कहार जनपदमा गई एक व्याधाको गाउँमा बसेका
थिए । त्यस गाउँका व्याधाका नायकले देखी “अहो ! कस्ता भ्रमण
होलान् जो वस्त्र पनि लगाउन्नन् । यी त अग्रभ्रमण पनि कुनं अग्रहस्त
होलान् !” भनी उनलाई एक ठाउँमा बसाली हेरचाह गन्यो । सो
व्याधाकी एउटी जबा वा छाब (चापा) भन्ने छोरी थिई ।

एकदिन व्याधा टाढा जाँदा आफ्नी छोरीलाई “सो भ्रमणको
राखरी हेरचाह गनू” भनी अह्लाएर गयो । उसको घरमा भिक्षा लिन
जाँदा उसकी सुन्धरी छोरीलाई देखेर आकर्षित भई छाना नछाई उपक
डेरामा फर्के । पछि सो व्याधा फर्केपछि भ्रमणको बारेमा सोधपुछ गर्दा
जबाले “एकदिन आएर त्यसपछि आएको छैन” भनी भनेको सुनी
व्याधा तुरन्त उपक बस्ने ठाउँमा गई खुट्टा मिचवैं “के भयो कसो भयो”
भनी सोध्दा कोल्टोपरी उनले केही भनेनन् ।

१. D. P. P. II. पृ. ८०१ मा डा. मललसेकरले वङ्गहार जनपद
सम्भवतः मगध राज्यको दक्षिणतिर पर्ने सक्छ भनी उल्लेख गरेका
छन् ।

“भन्ते ! भन्नुहोस् हामी सक्दो गर्नेछौं” भनी बार बार सोधेपछि “त्यसोभए जवाब्दाई पाएमा बाँच्नेछु नत्र मर्नेछु” भनी भने । यो सुनी व्याधाले “भन्ते ! तपाईं केही काम गर्न जान्नुहुन्छ त ?” भनी सोध्यो ।

“म केही जान्दिन ।”

“भन्ते ! केही काम गर्न नजान्नेलाई गृहस्थमा बस्न गाह्रो पर्छ ।”

“म केही काम गर्न जान्दिन । तर तिघ्रो मामु ल्याउने काम र बेच्ने काम भने म गर्न सक्छु ।”

व्याधाले पनि यस्तै चाहेको थियो । छानि उनलाई एक कपडा दिई एक साथीको घरमा राख्न लग्यो । केही दिनपछि उनलाई आफ्नो घरमा लगी आफ्नो छोरो दियो ।

केही समयपछि उनीहरूबाट एक छोरा जन्म्यो । उसको नाम सुभद्र भन्ने राखिएको थियो । बालक हुँदा उनकी भार्या जवाब्दे “नरोऊ बाबु नरोऊ । नरोऊ प्राजीवकको पुत्र नरोऊ ! उपकको पुत्र नरोऊ । नरोऊ मामु ल्याउने व्याघाको पुत्र नरोऊ !” भनी उपकलाई व्यङ्ग गर्दै बालक फुल्याउँथी । यो सुनेर उपकले “मलाई घेरै नजिस्क्याऊ । धावस्तीमा मेरा अनन्त जिन भन्ने साथी छन् । म त्यहाँ जानेछु” भनी सुनाउँदथे । यस्तै हुँदा हुँदा एकदिन उनी ब्राह्मणीमा गइहाले ।

उता भ्रावस्तीमा भगवान्ने भिक्षुहकलाई “भिक्षुहो ! यदि यहाँ ‘अनन्त जीन भन्ने कहाँ छन् ?’ भनी सोध्दै कुनै पुरुष आएमा उनलाई ‘सकहाँ पठाउन्’” भनी निर्देशन दिनुभयो । नभर्दै उपक भ्रावस्तीमा पुगी जेतबनाराम भित्र गई “अनन्त जीन भन्ने कहाँ छन् ?” भनी सोधेपछि उनलाई बुद्धकहाँ लगे । अनि भगवान्लाई देखेर “मलाई बिन्नुहुन्छ के ?” भनी उपकले सोधेपछि भगवान्ने “बिम्बुछु, धाजकल कहाँ बस्छो ?” भनी सोध्नुभयो । “बङ्गहार जनपद्मा” भनी उपकले जवाफ दिएपछि भगवान्ने “उपक ! तिम्रो त बुद्धा मए जस्ताछो । के तिम्रो प्रव्रजित हुनसक्छो ?” भनी सोध्नुहुँदा “भन्ते ! सक्छु” भनी जवाफ दिएपछि भगवान्ने उनलाई प्रव्रजित गराई कर्मस्थान भावना सिकाउनुभयो । अनि कर्मस्थान भावना बढाउँदै जाँदा उपकले अनागामी फल प्राप्त गरे । मृत्युपछि उनी अबिहा ब्रह्मलोकमा उत्पन्न भए । अबिहा ब्रह्मलोकमा उत्पन्न हुने बित्तिकै उनी अरहत् भए । अबिहा ब्रह्मलोकमा पुग्ने बित्तिकै अरहत् हुनेहरू सातजना छन् भनी सं. नि. I. पृ. ३३: घटिकारसुत्तं, देवतासंयुत्तं र पृ. ५८: घटिकारसुत्तं, देवपुत्तसंयुत्तंमा यसरी उल्लेख गरेका छन्—

“उपको पलगण्डो^१ च, पुक्कुसाति च ते तयो ।
 भदियो खण्डदेवो^२ च, बाहुरग्गि^३ च सङ्गियो^४ ।
 ते हित्वा मानुसं देहं, दिब्बयोगं उपच्चगु^५ति ॥”

१. स्याम र रोमनमा: ‘फलगण्डो’ ।

२. सिंहलमा: ‘भद्देवो’ ।

अर्थ—

“उपक, पद्मगण्ड, पुवकुसाति, भद्रिय, खरुडदेव, बाहुरगिणः
र सङ्गिय भन्ने यी सातजना अविहा ब्रह्मलोकमा उत्पन्न हुने हुन् ।”

उपकाजीबक सम्बन्धी उक्त कुरा पपं. सू. II. पृ. १५८-५९ः
पासरासिसुत्तवणना; सुत्त. नि. अ. क. I. पृ. ३२७-२८ः मुनिसुत्त-
वणना र थेरी. गा. अ. क. पृ. १७२-७३ः चापाथेरीगाथा अट्टकथामा
उल्लेख भएका छन् ।

पछि उपककी भार्या पनि भिक्षुणी भएर अरहन्ती भइन् ।

यो उपकको नाम सं. नि. I. पृ. ३३ः घटिकारसुत्तं, देवता-
संयुत्तंमा; सं. नि. I. पृ. ५८ः घटिकारसुत्तं, देवपुत्तसंयुत्तंमा; म. नि.
I. पृ. २२०ः पासरासिसुत्तं; म. नि. II. पृ. ३३६ः बोधिराजकुमार-
सुत्तंमा र महा. ब. पा. पृ. ११ः पञ्चवर्गियकथा, महाखण्डकंमा उल्लेख
भएका पाइन्छन् । उपक नामका केही व्यक्तिहरूको बारेमा लेखकको
बु. गृ. भा-२, पृ. ५५ मा उल्लेख भइसकेको छ ।

×

×

×

३. सिंहलमा: 'बाहुदन्ति' ।

४. सिंहल र रोमनमा: 'पिङ्गियो' ।

५. यस विषयमा लेखकको बु. ब्र. भा-१, पृ. १८३ र १८७ मा हेर्नु ।

मूल सूत्र—

उपक आजीवकको प्रश्न
(पासरासिसुत्तबाट^१)

“भिक्षुहो ! अनि म उरुवेळ बनमा इच्छानुसार बसी बारा-
णसीको लागि चारिका गरें । भिक्षुहो ! अनि उपक आजीवकले
गया र बोधि (बृक्ष) को बीबमा हिडिरहेको मलाई देखे । देखेर मलाई
यस्तो भने—‘आबुसो ! तिम्रा इन्द्रियहरू अति परिगुञ्ज छन्, तिम्रो
छबिवर्ण अति चम्किलो छ । आबुसो ! कसको उद्देश्यले तिम्रो प्रव्रजित
भएकाहो ? तिम्रो गुरु को हुन् ? कसको धर्म तिम्रो रुचाउँछो ?’

“भिक्षुहो ! यस्तोभन्दा उपक आजीवकलाई मैले गाथाद्वारा
यस्तो भने—

-
१. म. नि. I. पृ. २२०; अ. क. II. पृ. १५७; म. नि. II.
पृ. ३३६; बोधिराजकुमारसुत्त^२; महा. व. पा. पृ. ११: पञ्च-
वगियकथा; अ. क. III. पृ. १०११.

१. 'सब्बामिभू सब्बविदूहमस्मि,
सब्बेसु धम्मेषु अनूपन्नित्तो ।
सब्बञ्जहो तण्हकखयो विमुत्तो,
सयं अभिञ्जाय कमुद्दिसेय्यं ॥
२. 'न मे आचरियो अत्थि,
सदिसो मे न विज्जति ।
सदेवकस्मि लोकस्मि,
नत्थि मे पटिपुग्गलो ॥
३. 'अहं हि अरहा लोके,
अहं सत्त्वा अनुत्तरो ।
एकोग्घि सम्मासम्बुद्धो,
सीतिभूतोस्मि निब्बुतो ॥
४. 'धम्मचक्कं पवत्तेतुं,
गच्छामि कासिनं पुरं ।
अन्धभूतस्मि लोकस्मि,
आहृच्छं अमतदुन्दुभि ॥' "

अर्थ—

१—'सबं त्रंभूमिक' संसारलाई आफैले जितेर सबं चातुर्भौतिक'

१. 'त्रैभूमिक' भनेको कामावचर, रूपावचर र अरूपावचर लोकलाई
भनिएको हो ।

भूमिलाई जानेर सबं त्रंभूमिक लोकमा अस्सिप्त भई सबं त्रंभूमिक लोकलाई त्यागी तृष्णा क्षय गरी विमुक्त भई—सबं चातुर्भौमिक भूमि-हृदलाई स्वयं अभिजात गरेर—कसलाई मैले (यो मेरो आचार्य हुनु भनी) उद्देश्य गरू ?

२—‘मेरो आचार्य छैन, न त म समान घर कुनै छन्, देवसहित लोकमा म समान घर कुनै पुद्गल छैन ।

३—‘यो लोकमा म नं घरहन्त हुं, म नं अनुपम शास्ता हुं सबं क्लेशरूपी आगोलाई निवृत्त गरी शीतल भएको सम्यक्सम्बुद्ध म नं एक्लो हुं ।

४—‘घर्मचक्र प्रवर्तन गर्नको लागि काशीदेशमा जाईछु । अन्धकारमय यस लोकमा अमृत-मेरी बजाउनेछु ।’”

“आबुसो ! जस्तो तिम्रो भन्दछो त्यस अनुसार त तिम्रो ‘अनन्त जीवन’ नं हुनसक्छो ।”

“मादिसा वे जिना होन्ति, ये पत्ता आसववखयं ।

जिता मे पापका धम्मा, तस्माहमुपक जिनो’ति ॥”

अर्थ—

“म जस्ता नं ‘अनन्त जिन’ हुन सक्छन्—जसले आस्रवक्षेप गरी

२. ‘चातुर्भौमिक’ भनेको अपायभूमि, कामभूमि, रूपावचरभूमि र अरूपावचरभूमिलाई भनिएको हो ।

[७६]

बुद्धकालीन परिव्राजकहरू-२

निर्वाण प्राप्त गरिसक्यो; मैले पापधर्महरूलाई जितिसकेँ; हे उपक !
शयसंले म 'जिन' हुँ ।”

“भिक्षुहो ! यस्तोभन्दा 'हुनसक्छ' भन्दै टाउको हल्लाउँदै
छेउको बाटो लागी उपक आजीवक गए ।”

Dhamma.Digital

१६।६. कन्दरक परिव्राजक

प रि च य

यो कन्दरक परिव्राजक बस्त्र लगाउने एक सन्यासी हुन् भन्ने कुरा पपं. सू. III. पृ. १: कन्दरकमुत्तवणमाले उल्लेख गरेको छ ।

यिनी कहाँ बस्ने हुन् भन्ने कुरा मूल पाणि र अट्टकथाहरूमा कतै उल्लेख भएको पाइँदैन । अगाडि अनुहित सूत्रमाथि विचार गर्दा शापब यिनी चम्पा नगरमा बस्ने हुन सक्छन् भन्ने अनुमान गर्न सकिन्छ । किनभने एकदिन यिनी पेस्स माहुतेसँग चम्पा नगरको गगारा भन्ने पोखरीको तीरमा बसिरहुनुभएका भगवान्‌कहाँ गएका थिए ।

त्यहाँ जाँदा त्यहाँ बसिरहेका भिक्षुहरूको शान्त बान्त भाव देखेर यिनी निष्कं प्रभावित भएका थिए भन्ने कुरा सूत्रबाट ज्ञात हुन्छ । यिनले बुद्धको पनि प्रशंसा गरेका थिए ।

×

×

×

मूल सूत्र--

कन्दरक परिव्राजकको उद्धार
(कन्दरकसुत्त^१)

यस्तो मेले सुनें ।

एक समय भगवान् चम्पाको गगगरा भन्ने पुष्करणीको तीरमा^२ बहत् मिलासङ्घका साथ बसिरहनुभएको थियो ।

अनि पेस्स माहुतेपुत्र र कन्दरक परिव्राजक जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवान्लाई अभिवादन गरी पेस्स माहुतेपुत्र एक छेउमा बसे । कन्दरक परिव्राजकले भगवान्सँग

१. म. नि. II. पृ. ३; अ. क. III. पृ. १.

२. चम्पक नगरको आसपासमा गगगरा महिषीद्वारा बनाइएको पुष्करणी भएको हुँदा 'गगगरा' भन्ने नाम रहन गएको हो । सोही 'गगगरा' पुष्करणीको तीरमा अनेक रंगीबिरंगी फूलहरूले सजिएको एक ठूलो चम्पक वन थियो र भगवान् त्यसै रमणीय बनमा बस्नु-भएको थियो । पपं. सू. III. पृ. १: कन्दरकसुत्तवण्णना ।

सम्बोधन गरे । सम्बोदनीय कुशलवार्ता गरिसकेपछि एक छेउमा उभिए । एक छेउमा उभिएका कन्दरक परिव्राजकछे शान्तपूर्वक चूपलागी बसिरहेका भिक्षुहरूलाई बेखेर भगवान्सँग यस्तो भने—

“आश्चर्यहो, भो गौतम ! अद्भूतहो, भो गौतम !! कति रात्ररी तपाईं गौतमले भिक्षुसङ्घलाई प्रतिपादन गर्नु भएको हो । भो गौतम ! अतीत समयमा जो ती अरहन्त सम्यक्सम्बुद्धहरू भिए वहाँ भगवान्हरूले पनि यस्तै गरी भिक्षुसङ्घलाई प्रतिपादन गर्नुभयो होला । जस्तै अहिले तपाईं गौतमले भिक्षुसङ्घलाई रात्ररी प्रतिपादन गर्नु भएको छ । भो गौतम ! जो ती अरहन्त सम्यक्सम्बुद्धहरू भविष्यमा हुने छन् उनीहरूले पनि यस्तै गरी भिक्षुसङ्घलाई रात्ररी प्रतिपादन गर्ने छन् होला । जस्तै अहिले तपाईं गौतमले भिक्षुसङ्घलाई रात्ररी प्रतिपादन गर्नुभएको छ ।”

(यस सूत्रको अनुवाद लेखकको बु. ग. भा-३, पृ. १२० मा मइसकेको हुँदा यहाँका अरु बाँकी कुराहरू लेखकको उक्त पुस्तक पृ. १२३ देखि हेर्नु ।)

२०।१०. कुण्डलिय परिव्राजक

प रि च य

यो कुण्डलिय परिव्राजक साकेतवासी हुन् भनी मूल सूत्रको आधारमा भन्न सकिन्छ ।

एकदिन बिनो साकेतको अञ्जन भन्ने मृगदायमा बसिरहुनु-भएका भगवान्‌कहाँ गएका थिए । त्यहाँ गएर यिनले आफू बिहानको खाना सिद्धिपछि परिवर्द्धको र धारामहरूको बौद्धमा घुम्ने कुरा बताएका थिए । यसरी घुम्न जाँदा उनले त्यहाँ भ्रमणहरू गर्नेक सवाल जवाफ गरी बसिरहेका देखेरछु भन्ने कुरा पनि भगवान्‌लाई सुनाए । यति सुनाएर उनले भगवान्‌सँग “तपाईं कुन विषयमा कुराकानी गर्नुहुन्छ नि ?” भनी सोध्दा भगवान्‌ले “म विवचाविमुक्तिको विषयमा कुरा गर्छु” भनी जवाफ दिनुभयो । यो सुनेर उनले “कसरी विवचाविमुक्ति पूरा गर्न सकिन्छ त ?” भनी सोधेपछि भगवान्‌ले उनलाई सप्तबोध्यङ्गको कुरा सुनाउनुभयो । यो सुनी कुण्डलिय परिव्राजक प्रसन्न भई भगवान्‌को शरणमा गएको कुरा भगवाडि अनुबित मूल सूत्रले बताउँछ ।

×

×

×

मूल सूत्र—

कुण्डलिय परिव्राजकको प्रश्न
(कुण्डलियसुत्त^१)

एक समय भगवान् साकेतको अञ्जन भन्ने मृगदायचनमा बस्नु-
भएको थियो । अनि कुण्डलिय परिव्राजक जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो
त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवान्सँग सम्मोदन गरे । सम्मोदनीय
कुशलवार्ता गरिसकेपछि एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका कुण्डलिय
परिव्राजकले भगवान्लाई यस्तो भने—

“भो गौतम ! म आरामवासी हुँ र म परिषद्हरूमा विचरण
गछु^१ । भो गौतम ! अनि म बिहानको खाना सिद्धिएपछि—आराम-
बाट आराममा, उदयानबाट उदयानमा चक्रमण गर्दै विचरण गछु^१ ।
अनि सो म त्यहाँ केही भ्रमण ब्राह्मणहरू तर्क गर्ने विषयमा र उत्तरबिने

१. सं. नि. IV. पृ. ६८, बोधमङ्गलसंयुत्त^१; अ. क. III. पृ. १२६.

२. जो अर्काको षादलाई मर्दन गर्दै हिँड्छ त्यस्तालाई ‘परिषद्हरूमा
विचरण गर्ने’ भनिन्छ भनी सं. नि. अ. क. III. पृ. १२६-२७:
कुण्डलियसुत्तबण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

विषयमा कुरा गरिरहेको देखेछु । १-‘तपाईं गौतम चाहि के विषयमा कुरा गर्नुहुन्छ नि ?’

“कुण्डलिय ! तथागत चाहि विदघाविमुक्तिको विषयमा कुरा गर्नु ।”

२-“भो गौतम ! कुन धर्मलाई भाविता र बहुलिकृत गर्दा विदघाविमुक्ति पूरा हुन्छ त ?”

“कुण्डलिय ! सात बोध्यङ्गहरू भाविता र बहुलिकृत गर्दा विदघाविमुक्ति पूरा हुन्छ ।”

३-“भो गौतम ! कुन धर्मको भाविता र बहुलिकृत गर्दा सात बोध्यङ्गहरू पूरा हुन्छन् ?”

“कुण्डलिय ! चार सतिपट्टानहरू भाविता र बहुलिकृत गर्दा सात बोध्यङ्गहरू पूरा हुन्छन् ।”

४-“भो गौतम ! कुन धर्मलाई भाविता र बहुलिकृत गर्दा चार सतिपट्टानहरू पूरा हुन्छन् ?”

“कुण्डलिय ! तीन सुचरित्रहरू भाविता र बहुलिकृत गर्दा चार सतिपट्टानहरू पूरा हुन्छन् ।”

५-“भो गौतम ! कुन धर्म भाविता र बहुलिकृत गर्दा तीन सुचरित्रहरू पूरा हुन्छन् ?”

“कुण्डलिय ! इन्द्रिय संयमलाई भाविता र बहुलिकृत गर्दा तीन सुचरित्रहरू पूरा हुन्छन् ।

“कुण्डलिय ! कसरो इन्द्रियसंयम भाविता र बहुलिकृत गरी तीन सुचरित्रहरू पूरा गर्न सकिन्छ भने—‘कुण्डलिय ! यहाँ भिक्षु चक्षुले रूप देखेर रूपमाथि आशा गर्दैन, हृषित हुन्छ र राग निकाल्दैन । उसको काय र चित्त स्थिर^१ रहन्छ, भित्र रात्ररी स्थिर र सुविमुक्त^२ रहन्छ । चक्षुले रूप देखेर अप्रसन्न हुन्छ, खिन्न हुन्छ, अप्रतिस्थित हुन्छ र बौर्भनस्य पनि हुन्छ । उसको काय र चित्त स्थिर रहन्छ, भित्र रात्ररी स्थिर र सुविमुक्त रहन्छ ।

“कुण्डलिय ! फेरि भिक्षु भोतले शब्द सुनेर... घ्राणले गन्ध सुँघेर ..जिह्वाले रस चाखेर शरीरले स्पर्श गरेर...मनले सबको विषय जानेर त्यसमाथि आशा गर्दैन^३,...उसको काय र चित्त स्थिर रहन्छ, भित्र रात्ररी स्थिर र सुविमुक्त रहन्छ ।

“कुण्डलिय ! जब भिक्षुको चक्षुले रूप बेछ्दा प्रिय अप्रिय रूपहरूमा काय र चित्त स्थिर रहन्छ, भित्र सुप्रतिष्ठित भई सुविमुक्त

१. भनाइको मतलब उसको नाम काय र चित्त अध्यात्म गोचरमा नै रहिरहन्छ, बाहिर जान्न भनिएको हो । सं. नि. भ. क. III. पृ. १२७: कुण्डलियसुत्तवण्णना, बोज्झङ्गसंयुत्तं ।
२. भनाइको मतलब कर्मस्थान अर्थात् ध्यानमा मात्र मन रहेको हुन्छ भनिएको हो । सं. नि. भ. क. III. पृ. १२७: कुण्डलियसुत्त-वण्णना, बोज्झङ्गसंयुत्तं ।
३. यहाँका बाँकी कुराहरू माथिल्लो पैरामा उल्लेख भए जस्तै दोहन्याई पढ्नु ।

हुन्छ...मनले मनको विषय जानेर प्रिय अप्रिय विषयहरूमा काय र चित्त स्थिर रहन्छ, भिन्न सुप्रतिष्ठित भई सुबिमुक्त रहन्छ । कुण्डलिय ! यसरी इन्द्रियसंयम भाविता र बहुलिकृत गर्दा तीन सुचरित्रहरू पूरा हुन्छ ।

“कुण्डलिय ! कसरी तीन सुचरित्रहरू भाविता र बहुलिकृत गर्दा चार सतिपट्टानहरू पूरा हुन्छन् भने—कुण्डलिय ! यहाँ भिक्षु कायबुश्ररित्रलाई त्यागी कायसुचरित्र भाविता गर्छ, वचोबुश्ररित्रलाई त्यागी वचोसुचरित्र भाविता गर्छ र मनःबुश्ररित्रलाई त्यागी मनःसुचरित्र भाविता गर्छ । कुण्डलिय ! यसरी तीन सुचरित्रहरू भाविता र बहुलिकृत गर्दा चार सतिपट्टानहरू पूरा हुन्छन् ।

“कुण्डलिय ! कसरी चार सतिपट्टानहरू भाविता र बहुलिकृत गर्दा सात बोध्यङ्गहरू पूरा हुन्छन् भने—कुण्डलिय ! यहाँ भिक्षु धातप्त युक्त सम्प्रज्ञानी स्मृतिवान् भई यसै लोकमा अभिध्या दोर्मनस्यलाई हटाउनको निमित्त कायमा कायानुपश्यो भई बिहार गर्छ...वेदनामा वेदानुपश्यो भई बिहार गर्छ...चित्तमा चिदानुपश्यो भई बिहार गर्छ र...धर्ममा धर्मानुपश्यो भई बिहार गर्छ । कुण्डलिय ! यसरी चार सतिपट्टानहरू भाविता र बहुलिकृत गर्दा सात बोध्यङ्गहरू पूरा हुन्छन् ।

“कुण्डलिय ! कसरी सात बोध्यङ्गहरू भाविता र बहुलिकृत गर्दा विदघाविमुक्ति पूरा हुन्छ भने—कुण्डलिय ! यहाँ भिक्षु बिबेक निश्चित, विराग निश्चित तथा निर्वाण निश्चित भई स्मृति सम्बोध्यङ्ग भाविता गर्छ, धर्मविचय सम्बोध्यङ्ग भाविता गर्छ, बीर्य सम्बोध्यङ्ग

भाविता गछं, ... प्रीति सम्बोध्यङ्ग भाविता गछं, ... प्रशब्धि सम्बोध्यङ्ग भाविता गछं, ... समाधि सम्बोध्यङ्ग भाविता गछं तथा उपेक्षा सम्बोध्यङ्ग भाविता गछं । कुण्डलिय ! यत्तरी सात बोध्यङ्गहरू भाविता र बहुसि-
कृत गर्बा बिदचाविमुक्ति पूरा हुन्छ ।”

यस्तोभन्दा कुण्डलिय परिव्राजकले भगवान्लाई यस्तो भने—
“धन्यहो भो गौतम ! धन्यहो भो गौतम !! भो गौतम ! जस्तै
घोप्टेकोलाई उत्तानो पारिदिबा .. अन्धकारमा तेलको बियो बालिदिबा
आँखा हुनेले रूप देखेछ त्यस्तैगरी तपाईं गौतमले मलाई भनेक प्रकारले
धर्म प्रकाश पारिदिनुभयो । अब म तपाईं गौतमको शरणमा पर्छु धर्म र
भिक्षुसङ्घको पनि । आजदेखि तपाईं गौतमले मलाई जीवनभर शरणमा
आएको उपासक हो भने धारण गर्नुहोस् ।”

२१।११. केणिय जटिल

प रि च य

यो केणिय जटिल अंगुतराप अर्थात् अंग देशको २० हजार पसलहरू भएको प्रापण भन्ने एक निगममा बस्वथे । यिनी असिकोटी धन निधान गरी राख्ने एक ब्राह्मण महाशाल कुलका हुन् । यिनका स्त्री सहित परिवारहरू पनि थिए ।

प्राक्संग भएको धन कसैले हरण गर्न नपाओस् भन्ने हेतुले राजालाई उपहारद्वारा खुशी पारी राजाबाट एक ठूलो भूमिभाग प्राप्त गरी त्यसमा आश्रम बनाई जटा पाली गेरुवावस्त्र लगाई यिनी बस्वथे । दिनभरी गेरुवावस्त्रमा बसी रातभरी यिनी पञ्चकाम विषयमा रञ्जित हुन्थे । पौषशय गाडाहरूमा व्यापार गर्न लगाई हजार परिवारहरूको मालिक भई बस्थे । पपं. सू. III. पृ. २७५: सेलसुत्तवण्णना र सुत्त. नि. अ. क. II. पृ. २७२: सेलसुत्तवण्णना उल्लेख गर्छन् कि त्यस आश्रममा एउटा तालवृक्ष थियो जसबाट दिनको एउटा सुवर्णमय फल खस्फ्यो ।

एक समय “आऊ भिक्षु” भन्ने वाक्यद्वारा भिक्षु भएका^१ साँडे बाहुराय भिक्षुहरूका साथ भगवान् आपणमा आइपुग्नु भयो । अनि केणिय जटिलले आपणमा बुद्ध आइपुग्नु भएको खबर सुने । उनले बुद्धको सम्बन्धमा—वहाँ शाक्य कुलबाट प्रव्रजित भएका अरहत् सम्भयक-सम्बुद्ध हुनुहुन्छ र बहाँले लोक कल्याणको निमित्त धर्मोपदेश गर्नुहुन्छ भन्ने कुरा पनि सुनेका थिए । त्यसैले उनको मनमा त्यस्ता महापुरुषको दर्शन गर्न जानु कल्याणकर हो भन्ने लागेपछि उनी भगवान्को दर्शन गर्न गए ।

अनि उनले सोचे कि यहाँ जस्ता महापुरुषकहाँ खालीहात जानु ठीक छैन । केही उपहार त लैजानुपर्ला भन्ने सोचे । उनी जाने बेलामा अपराह्ण भइसकेको थियो । अपराह्ण समयमा अष्टक, वामक आदि ऋषिहरूले पनि केही खाना खाएन् । तिनीहरूले अपराह्ण समयमा सर्वत आदि मात्र पान गर्छन् । त्यसैले बुद्धलाई पनि मैले केही फलफूलको रस लैजानु राम्रो हुनेछ । यति सोचेर अनेक फलफूलको रस तयार पार्न लगाई खर्पणका खर्पण भरी बोकाई उनी बुद्धकहाँ गए । जुन कुरा अगाडि अनुचित मूल पालिमा पनि उल्लेख भएको छ ।

यसबखतसम्म अपराह्ण समयमा फलफूलको रस पिउने वा नपिउने भन्ने कुनै निर्देशन भगवान्ले दिनुभएको थिएन । जब केणिय जटिलले भगवान् सहित भिक्षुसङ्घलाई सर्वत अर्पित गरे तब भगवान्ले

१. पपं. सू. III. पृ. २७५: सेलसुत्तवण्णना ।

भिक्षुहरूलाई सर्वत पिउने घाजा बिनुभयो । यसं सन्दर्भमा पछि बहल्ले घाठ प्रकारको फलफूलको सर्वत पिउनहुने नियम बनाइबिनु भयो ।

त्यसपछि भगवान्को उपदेश सुनी जब यिनी प्रसन्न भए तब यिनले भगवान् सहित भिक्षुसङ्घलाई भोलिको निमित्त निम्त्याए । तर भगवान्ले भिक्षुसङ्घ धेरै छन् भन्दै उनको निम्तो स्वीकारनं हिचकिचाउनु भयो र तीन तीन पटक प्रार्थना गरेपछि बहल्ले स्वीकारनं भयो ।

यसो गर्नाको कारण के थियो भने—भोलि बिहान यो केणिय जटिलका श्रद्धापात्र भएका सेल ब्राह्मण आपना तीनशय शिष्य परिवारका साथ भिक्षु हुने कुरा भगवान्लाई थाहाथियो । अनि तीनशय नयां भिक्षुहरूका साथ उनकहाँ भोजनको लागि जाँदा साँढे बाह्रशय भिक्षुहरूका लागि तयार पारिएको भोजन सबैलाई नपुग्दा यसबाट केणिय जटिललाई अपवाद हुनसक्ने कारणलाई मनमा राखनुभई बहल्ले निम्तो अस्वीकार गर्नु भएको हो ।

पछि भगवान्ले उनलाई “केणिय ! तिम्रो ब्राह्मणहरूमाथि प्रसन्न हुनेहो” भन्दै सेल ब्राह्मणलाई लक्ष गरी कुरा सुनाउनु भएपछि उनले कारण बुझी सेल ब्राह्मणहरूलाई पनि निम्तो गर्नेछु भनेपछि भगवान्ले निम्तो स्वीकार गर्नुभयो । यसबाट यो ज्ञात हुन्छ भव केणिय जटिलले पन्द्रह सोह्र शय मानिसहरूको निमित्त भोजन तयार गर्ने छन् ।

सेल ब्राह्मण र केणिय जटिलका बीच बडो घनिष्टता थियो । केणिय जटिल सेल ब्राह्मण प्रति निक्कै श्रद्धामक्ति राख्दथे । सेल ब्राह्मण पनि त्यसबखत आपणमानं बस्दथे ।

जब सेल ब्राह्मण आपना शिष्य मण्डलका साथ डुत्तं टहलितं केणिय जटिलको आश्रममा पुगे तब उनले त्यहाँ निकै मानिसहरूको ढोड बेखे । त्यसबखत त्यहाँ कोहि चूलो बनाउँदै थिए र कोही बाउरा चीर्दै थिए भने कसैले हतार हतार गर्दै धरू कामधाम गर्दै थिए । केणिय जटिलले चाँहि भगवान्को लागि मण्डप बनाउँदै थिए । यो बेखेर सेल ब्राह्मणले केणियसँग सोधे—

“भो केणिय ! के तपाईंको कुनै आवाह-विवाह छकि क्याहो ?”

“छैन ।”

“के तपाईंहरूलाई भगधराजा सेनीय विम्बिसार आज्ञेछन् कि क्याहो ?”

“छैन ।”

“त्यसोभए किन नि घलिका मानिसहरू यस्तो बिघ्न हतार हतार गरी कामकाजमा व्यस्त भएका ?”

“भो सेल ! भोलि मकहाँ बुद्ध भगवान् आज्ञे हुनुहुन्छ । बहाँ भोलि मकहाँ विवाभोजनको निमित्त आजनु हुनेछ । बहाँलाई निम्त्याएको छ ।”

“के तपाईं बुद्ध भनी भन्नुहुन्छ ? के साँच्चै तपाईंहरूलाई बुद्ध आजनु हुनेछ ?”

“हो, भोलि मकहाँ बुद्ध भगवान् आजनु हुनेछ ।”

“भो केणिय ! बुद्ध भन्ने शब्द त सुन्नु पनि दुर्लभ छ । तपाईं

चाहिँ बुद्ध पाउनु हुन्छ भनी भग्नुहुन्छ । बहाँ बुद्ध अहिले कहाँ बस्नुहुन्छ त ?”

यो सुनेर केणिय जटिलले हात पसारी बुद्ध बस्नुभएको जंगल देखाइदिए । त्यसपछि सेल ब्राह्मण आफ्ना तीनशय शिष्य परिवारहरूका साथ बुद्धकहाँ गई शिक्षा लिएर निक्षु भए ।

भोलिपल्ट भगवान् निक्षुसङ्घका साथ केणिय जटिलको आश्रममा दिवामोजनार्थ जानुभयो । भोजनपछि भगवान्ले “अग्नि-हुत्तमुखा यव्व्या, साबित्ती छन्दसो मुखा...” भन्ने गाथाद्वारा अनुमोदन गर्नुभयो । जुन गाथा अगाडि उल्लेख भएको छ । म. नि. अ. क. III. पृ. २७४: सेलसुत्तवण्णना; सुत्त. नि. अ. क. II. पृ. २६६: सेलसुत्तवण्णना; वपं. सू. III. पृ. २५: पोतलियसुत्तवण्णना र लेखकको बु. ब्रा. भा-३, पृ. ४३३-६६.

×

×

×

बृह सूत्र—

केणिय जटिलको पेय दान

(केणियजटिलवत्त्वा^१)

अनि क्रमशः चारिका गर्बे जहाँ आपण^२ (निगम) हो त्यहाँ भगवान् जानुभयो । अनि केणिय जटिलले तुम्हे—“अमण गौतम शाक्यपुत्र शाक्यकुलबाट प्रव्रजित भई आपणमा आइपुग्नु भएको छ । वहाँ आवरणिय गौतमको यस्तो कल्याणकीर्ति शब्द फैलिरहेको छ— ‘वहाँ भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध, बिब्याचरण सम्पन्न, सुगत, लोकषिद्, अनुत्तर, पुरुषदम्प्य सारथी, देवमनुष्यहरूका शास्ता तथा बुद्ध

१. महा. व. पा. पृ. २५६: भेसज्जकखन्धकं; अ. क. III. पृ. ११६६.
२. ‘आपण’ को शब्दार्थ पसल हो । तर यहाँ चाहि ‘आपण’ भनेको अङ्गुत्तरापको एक निगमको नाम हो । त्यहाँ धेरै पसलहरू भएका हुनाले ‘आपण’ भनिएको हो । अर्थात् बजार भनिएको हो । यस बजारमा २० हजार पसलहरू थिए भनी सुत्त. नि. अ. क. II. पृ. २७२: सेलसुत्तवण्णता र पपं. सू. III. पृ. २५: पोतलिसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेका छन् ।

भगवान् हुनुहुन्छ । बहाँले यो लोकमा— देवसहित, मारसहित, ब्रह्मा-
सहित लोकलाई; भ्रमणसहित प्रजालाई, देवसहित मनुष्यलोकलाई—
विशिष्ट प्रजाद्वारा स्वयं साक्षात्कार गर्नु भएको धर्मोपदेश गर्नुहुन्छ ।
बहाँले आदिकल्याण, मध्यकल्याण तथा पर्यवशानकल्याण हुने धर्मोपदेश
गर्नुहुन्छ । बहाँले अयंयुक्त व्यञ्जनयुक्त, परिपूर्ण परिशुद्ध भएको ब्रह्मचर्य
प्रकाश पार्नुहुन्छ ।' वहाँहरू जस्ता अरहत्को दर्शन गर्नु कल्याणकर
हो ।”

अनि केणिय जटिललाई यस्तो लाग्यो— “जो ती ब्राह्मणहरूका
पूर्वज मन्त्रकर्ता र मन्त्र प्रवर्तक ऋषिहरू थिए उनीहरूकै पुराना मन्त्रपद,
गीत, प्रोक्ता र संहिताहरू अहिलेका ब्राह्मणहरूले तदनुसार गायन गर्छन्,
तदनुसार भाषण गर्छन् र भाषणको अनुभाषण र वाचनको अनुवाचन
गर्छन् । जस्तै— अष्टक, वामक, वामदेव, विश्वमित्र, यमदग्नि
(यमतगि), अङ्गिरस, भारद्वाज, बाशिष्ठ (बासेट्टो) कश्यप र
भृगु (भगु) आदिले । उनीहरू पनि रातमा खाना खाँदन् । उनीहरू
घसप्रकारका पेयहरू पिउँछन् । भ्रमण गीतम पनि रातमा खाना खाँदन् ।
त्यस्तो हुनाले पनि घसप्रकारका पेयहरू भ्रमण गीतम पिउन सक्छन् ।”

यति सोचेर पर्याप्त मात्रामा पेयहरू तयारपारी अर्पणमा
बोकाएर जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवान्सँग
सम्मोदन गरे । सम्मोदनीय कुशलवार्ता गरिसकेपछि एक छेउमा उभिए ।
एक छेउमा उभिएका केणिय जटिलले भगवान्लाई यस्तो भने— “भो
गीतम ! मेरो पेयहरू ग्रहण गर्नुहोस् ।”

“केणिय ! त्यसोमए भिक्षुहरूलाई बेऊ ।” अनि केणिय जटिलले भिक्षुहरूलाई दिए । संकोची भिक्षुहरूले ग्रहण गरेनन् । “भिक्षुहो ! ग्रहण गर, भोजन गर !”

अनि बुद्ध सहित भिक्षुसङ्घलाई प्रसस्त मात्रामा पेयहरूद्वारा आपनं हातले सन्तपित गरे । अनि भगवान्‌ले हात छोएर पात्र पर सारिसकेपछि केणिय जटिल एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका केणिय जटिललाई भगवान्‌ले धार्मिककथाद्वारा सन्दागत, समादपित, समुत्तेजित र सम्प्रह्वित गराउनुभयो । अनि भगवान्‌को धार्मिककथा-द्वारा सन्दाशित, समादपित, समुत्तेजित तथा सम्प्रह्वित भएका केणिय जटिलले भगवान्‌लाई यस्तो भने—“तपाईं गीतमले भिक्षुसङ्घ सहित भोलिको मेरो भोजन स्वीकार गर्नुहोस् ।”

“केणिय ! भिक्षुसङ्घ महान छ जसमा साँढे बाह्रशाय भिक्षुहरू छन् । तिमी चाहिँ ब्राह्मणहरूमाथि अभिप्रसन्न हुनेहो ।”

दोश्रो पटक पनि केणिय जटिलले भगवान्‌लाई यस्तो भने—

-
१. यी केणिय जटिलका कुरा म. नि. II, पृ. ३६६: सेलसुत्तं मा र सुत्त. नि. पृ. ३५३: सेलसुत्तं, महावग्गमा पनि उल्लेख भएको पाइन्छ । महा. व. पा. मा लेखिएको कुरा र तिनीहरूमा लेखिएका प्रारम्भिक कुरामा अलिकता फरक देखिन्छ । यस सम्बन्धी केही कुरा मैले बु. ब्रा. भा-३, पृ. ४३८-३९ को पादटिप्पणीमा उल्लेख गरिदिएको छु ।

“भो गौतम ! यद्यपि भिक्षुसङ्घ महान छ जसमा साँढे बाह्रशय भिक्षुहरू छन् । यद्यपि म ब्राह्मणहरूमाथि अभिप्रसन्न हुने हुँ (तंपनि) तपाईं गौतमले भिक्षुसङ्घका साथ भोलिको मेरो भोजन स्वीकार गर्नुहोस् ।”

“केणिय ! भिक्षुसङ्घ महान छ, जसमा साँढे बाह्रशय भिक्षुहरू छन्...”

तेभो पटक पनि केणिय जटिलले भगवान्लाई यस्तो भने—

“भो गौतम ! यद्यपि भिक्षुसङ्घ महान छ,... (तंपनि) तपाईं गौतमले भिक्षुसङ्घका साथ भोलिको मेरो भोजन स्वीकार गर्नुहोस् ।”

भगवान्ले तूष्णीमाबद्धा स्वीकानुभव्यो^१ ।

अनि भगवान्ले स्वीकानुभएको कुरा बुझी केणिय जटिल घासनबाट उठेर गए । त्यसपछि यसै कारणमा, यसै प्रसंगमा^१ धार्मिक-कथा सुनाई भगवान्ले भिक्षुहरूलाई ग्रामन्त्रण गर्नुभव्यो—

१. केणिय जटिलले बार बार निवेदन गर्दा पनि किन भगवान्ले निम्तो स्वीकार गर्नु नभएको होला भन्ने बारेको स्पष्टिकरण लेखकको बु. ब्रा. भा-३, पृ. ४४३ को पादटिप्पणीमा उल्लेख भएको छ ।
२. माथि केणिय जटिलले भिक्षुहरूलाई पेय प्रदान गरेको सम्बन्धलाई लिएर भनिएको हो ।

“भिक्षुहो ! अष्टपानको अनुज्ञा दिन्छु । जस्तै—अम्बपान, जम्बुपान, चोवपान (=बियो भएको केरा), मोचपान (=बियो नभएको केरा), मधुपान, मुट्टिकपान (=किसमिस), सालुकपान, (=कमलकूलका जराहरू) र फासकपान (=जमुना बगैं) । भिक्षुहो ! धान्यवर्ग बाहेक अरु सबै फलको रसको अनुज्ञा दिन्छु । भिक्षुहो ! पकाएको पातबर्ग बाहेक अरु सबै पातवर्गको रसको अनुज्ञा दिन्छु । मधुक (=महुवा) फूलको रस बाहेक अरु सबै फूलको रसको अनुज्ञा दिन्छु । भिक्षुहो ! उखुको रसको अनुज्ञा दिन्छु ।”

अनि त्यस रात बितेपछि आफ्नो आश्रममा प्रणीत खादनीय र भोजनीय तयार पार्न लगाई केणिय जटिलले भगवान्लाई समयको सूचना दिन पठाए—“भो गौतम ! समय भयो । भोजन तयार छ ।” अनि भगवान् पूर्वाह्न समयमा चीवर पहिरो पात्र-चीवर ग्रहण गरी जहाँ केणिय जटिलको आश्रम हो त्यहाँ जानुभयो । त्यहाँ पुगेपछि बिच्छाइराखेको आसनमा भिक्षुसङ्घ सहित बस्नुभयो । अनि बुद्ध सहित भिक्षुसङ्घलाई प्रणीत खादय भोज्यद्वारा आफ्नै हातले सन्तर्पित समर्पित गरे । भोजनपछि भगवान्ले पात्र एक छेउमा राखेपछि केणिय जटिल एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका केणिय जटिललाई भगवान्ले धी गाथाद्वारा अनुमोदन गर्नुभयो—

१. “अग्निहस्तमुखा यञ्जना सावित्रीऽ छन्दसो मुखं ।

राजा मुखं मनुस्सानं नदीनं सागरो मुखं ॥

१. रोमनमा: 'सावरथी' ।

२. “नवखत्तानं मुखं चन्दो आदिच्चो तपतं मुखं ।
पुञ्जं आकङ्क्षमानानं सङ्घो वे यजतं^१ मुखंति ॥”

अर्थ—

१—“यज्ञमध्ये प्रमुख यज्ञ अग्निहोत्र हो छन्दहरूमध्येमा सावित्री^१ छन्द प्रमुख हो, मनुष्यहरूमध्येमा प्रमुख राजा हो र नबौहरूमध्येमा सागर प्रमुख हो ।

२—“नक्षत्रहरूमध्येमा प्रमुख चन्द्रमा हो, तप्त हुनेहरूमध्येमा प्रमुख सूर्य हो, त्यस्तैगरी पुण्य इच्छा गरी बानबिने कार्यमा सङ्घ प्रमुख हो ।”

यो गाथाद्वारा केणिय जटिललाई अनुमोदन गरी भगवान् आसनबाट उठेर जानुभयो ।

-
१. रोमनमा: ‘यजतं’ ।
२. वेद पढनेहरूले सर्वप्रथम सावित्री भन्ने गायत्री मन्त्र पढ्छन् । त्यसैले यसलाई प्रमुख भनिएको हो । सुत्त. नि. अ. क. पृ. ३७५: सेलसुत्तवण्णना ।

२२।१२. कोकनुद परिव्राजक

प रि च य

एकदिन आनन्द महास्थविर राजगृहको तपोद्वाराभमा नुहाउनको लागि जानुभएको थियो । त्यसबखत यी कोकनुद परिव्राजक पनि नुहाउनको निमित्त त्यहाँ जाँदा यिनले वहाँलाई बेचेका थिए । अनि यिनले वहाँसँग “तपाईं को हुनुहुन्छ ?” भनी सोध्दा वहाँले “म भिक्षु हूँ” भनी जबाफ दिनुभयो । यसपछि कोकनुद परिव्राजकले वहाँसँग प्रश्न सोधेका थिए । जुन कुरा अगाडि अनुवित मूल सूत्रमै प्रष्टिएको छ ।

×

×

×

मूळ सूत्र—

कोकनुद परिव्राजकको प्रश्न (कोकनुदसुत्त^१)

एक समय आयुष्मान् आनन्द राजगृहको तपोदाराममा बस्नुभएको थियो । अनि आयुष्मान् आनन्द रात्रीको प्रत्युत्त समयमा उठे जहाँ तपोदा^१ (=तातो पानीको कुण्ड) हो त्यहाँ शरीर नुहाउनको निमित्त जानुभयो । अनि तपोदामा शरीर नुहाई (कुण्डबाट) माथि आई झाड् सुकाउँदै एउटै खोबर लगाई उमिइरहनुभयो । कोकनुद परिव्राजक पनि रात्रीको प्रत्युत्त समयमा उठे जहाँ तपोदा हो त्यहाँ शरीर नुहाउनको निमित्त गए । अनि कोकनुद परिव्राजकले आयुष्मान् आनन्दलाई टाढंबाट आइरहेको देखे । देखेर आयुष्मान् आनन्दलाई यस्तो भने—

“आबसो ! यहाँ को हुनुहुन्छ ?”

-
१. अ. नि-१०, पृ. २५७: उपालिवग्गो; अ. क. II. पृ. ८५५.
 २. 'तपोदा' सम्बन्धी विशेष कुरा जान्न चाहनेले पपं. सू. IV. पृ. १५८: महाकच्चान भदेकरत्त सुत्तवण्णनामा हेतू ।

“आवुसो ! म भिक्षु हूँ ।”

“आवुसो ! कुन भिक्षुहरूमध्ये ?”

“आवुसो ! भ्रमण शाक्यपुत्रहरूमध्ये ।”

“यदि आयुष्मान्त्वे प्रश्नको उत्तर बिन वचन बिनुहुन्छ भने आयुष्मान्सँग हामी केही कुरा सोध्न चाहन्छौं ।”

“आवुसो ! सोध्नुहोस्, प्रश्न सुनेर जान्नेछ ।”

१-“के तपाईं ‘शाश्वत लोक मात्र सत्य हो अरु तुच्छ हुन्’ भन्ने विचारको हुनुहुन्छ ?”

“आवुसो ! न म ‘शाश्वत लोक मात्र सत्य हो अरु तुच्छ हुन्’ भन्ने हूँ ।”

२-“के त तपाईं ‘अशाश्वत लोक मात्र सत्य हो अरु तुच्छ हुन्’ भन्ने विचारको हुनुहुन्छ ?”

“आवुसो ! न म ‘अशाश्वत लोक मात्र सत्य हो अरु तुच्छ हुन्’ भन्ने हूँ ।”

३-“के त ‘अन्तवान् लोक...’ मरणपछि तथागत न हुन्छ, न त हुन्न भन्ने मात्र सत्य हो अरु तुच्छ हुन्’ भन्ने विचारको हुनुहुन्छ ?”

“आवुसो ! न म ‘अन्तवान् लोक...मरणपछि तथागत न हुन्छ, न त हुन्न भन्ने मात्र सत्य हो अरु तुच्छ हुन्’ भन्ने हूँ ।”

१. यहाँका बाँकी कुराहरू माथि पृ. ६५ उत्तिय परिव्राजकको कुरामा उल्लेख भए जस्तै दोहृन्याई पढ्नु ।

“स्यसोमए तपाइं जान्नुहुन्न, देख्नुहुन्न ।”

“आवुसो ! न म जान्दिन, न म देख्दिन । आवुसो ! म जान्दछु, म देख्दछु ।”

४—“स्यसोमए शाश्वत लोक मात्र सत्य हो अरु तुच्छ हुन् भन्ने विचारको हुनुहुन्छ त.. भनी सोझ्दा किन ‘न म शाश्वत लोक मात्र सत्य हो अरु तुच्छ हुन् भन्ने विचारको हुँ’ भनी भन्नुहुन्छ...स्यसोमए ‘तपाइं जान्नुहुन्न देख्नुहुन्न’ भनी भन्दा ‘न म जान्दिन, न म देख्दिन बल्कि जान्दछु, देख्दछु’ भनी भन्नुहुन्छ । आवुसो ! कसरी यसको अर्थ बुझ्ने त ?”

“आवुसो ! ‘शाश्वत लोक मात्र सत्य हो अरु तुच्छ हुन्’ भन्नु दृष्टिगत हो । ‘अशाश्वत लोक मात्र सत्य हो अरु तुच्छ हुन्’ भन्नु पनि दृष्टिगत हो...‘न तथागत मरणपछि हुन्छ न त हुन्न—यही सत्य हो अरु तुच्छ हुन्’ भन्नु पनि दृष्टिगत हो ।

“आवुसो ! जति दृष्टिगतहरू हुन्, जति दृष्टि अघिष्ठानहरू छन्, जति दृष्टि परियुष्ठानहरू छन्, जति दृष्टिसमुत्थानहरू छन् तथा जति दृष्टिसमुद्घातनहरू छन्—तिनीहरूलाई म जाग्दछु र म देख्दछु । तिनीहरूलाई जानेर तिनीहरूलाई देखेर कसरी ‘म जान्दिन र म देख्दिन’ भन् ? आवुसो ! म जान्दछु र म देख्दछु ।”

“आयुष्मान्को नाम के हो ? कसरी सन्नह्यचारीहरू आयुष्मान्-लाई चिन्दछन् ?”

“आवुसो ! मेरो नाम आनन्द हो । सब्बहाचारीहकले मलाई
आनन्द भनी चिन्दछन् ।”

“महाचार्यं हनुमएका तपाइँसेन कुरा गरेर पनि तपाइँलाई
'आनन्द' भनी चिन्न सकेनो । यदि हामीले 'यो आयुष्मान् आनन्द
हुन्' भन्ने कुरा थाहा पाएको भए यति कुरा पनि गर्ने थिएनो ।
आयुष्मान् आनन्दले मलाई क्षमा गर्नुहोस् ।”

२३।१३. छन्न परिव्राजक

प रि च य

यो परिव्राजकको नाम 'छन्न' हो । यिनी वस्त्रधारो परिव्राजक हुन् ।

एकदिन यिनी जेतवनाराममा बसिरहुनुभएका आनन्द महास्थविरकहाँ गई बिनले बहाँसँग “आवुसो आनन्द ! तपाईंहरू पनि राग, द्वेष र मोह हटाउनको निमित्त धर्मोपदेश गर्नुहुन्छ । हामी पनि राग, द्वेष र मोह हटाउनको निमित्त धर्मोपदेश गर्छौं । राग, द्वेष, मोहमा के बोध देखेर तपाईंहरू राग, द्वेष, मोह हटाउने उपदेश गर्नुहुन्छ ?” भनी प्रश्न सोध्दा महास्थविरले जुन उत्तर दिनुभयो सो कुरा अगाडि अनुदित मूल सूत्रमै प्रष्टिएको छ । यो सुनेर छन्न परिव्राजक सन्तुष्ट भएको थियो भन्ने कुरा मूल सूत्रबाट बुझिन्छ ।

×

×

×

केही छन्न नामहरू

- (१) छन्न—यो छन्न उनी हुन् जो सिद्धार्थ राजकुमारका सारथी थिए । (जा. भ. क. I-II. पृ. ५३: प्रविबूरेनिदान; बु. वं. भ. क. पृ. २३३: गोतमबुद्धवंसवण्णना ।)

थेरगाथट्टकथा I. पृ. १५५: छन्नथेरगाथट्टकथाले यिनी शुद्धोदन राजाको दरबारकी एक दासीको कोखमा जन्मेका थिए भनी उल्लेख गरेको छ । सिद्धार्थ कुमार जन्मेको दिनमै यिनी पनि जन्मेका थिए । पछि भगवान् बुद्ध कपिलवस्तुमा प्राउनुहुँदा त्यहाँ भएको ज्ञातिसमागम देखेर प्रभावित भई यिनी प्रव्रजित भएका थिए ।

प्रव्रजित भइसकेपछि "मेरं बुद्ध हो, मेरं घर्म हो र मेरं सङ्ग हो" भन्ने भावनाले यिनी घमण्डी भएका थिए । यिनका बारेका कुराहरू चुल्ल. ब. पा. पृ. ४४, ४८, ५२: कम्मवखण्णकंमा र पृ. ४१२ र ४१४: पञ्चसतिकवखण्णकंमा पाइन्छन् । पारा. पा. पृ. २३२: सत्तमसङ्घादित्थेसमा पनि पाइन्छन् । पाचि. पा. पृ. ५६: बारसमपाचिस्सियं; पृ. ७१: अनवीसत्तिमपाचिस्सियं; पृ. १५४: चतुपञ्जासमपाचिस्सियं र पृ. १६०: छन्नभिवखुवत्थुमा पनि पाइन्छन् ।

सं. नि. II. पृ. ३५१: छन्नसुत्तं, खण्णवग्गमा; बी.

नि. III. पृ. ११८: महापरिनिब्बानसुत्तंमा र धम्म. प. झ. क.
पृ. ३३६: छन्नत्थेरवत्थु, पण्डितवर्गमा पनि पाइन्छन् ।

यो छन्न, बोधिसत्त्वको पालामा जा. झ. क. III.
पृ. १२६: सुवण्णमिगजातकमा व्याधा थिए; जा. झ. क. III.
पृ. २३२: गिज्जजातकमा व्याघापुत्र थिए; जा. झ. क. V.
पृ. ५: सालिकेदारजातकमा खेतको मालिक थिए भने जा. झ.
क. V. पृ. ११५: चुल्लहंसजातकमा, जा. झ. क. VI. पृ. २०१:
चुल्लहंसजातकमा र उहाँ पृ. २२३: महाहंसजातकमा पनि
व्याधा नै थिए । जा. झ. क. VII. पृ. ५२७: महावेस्सन्तर
जातकमा यिनी चेतपुत्र थिए ।

(२) छन्न—यिनी एक स्थविर हुन् । जो राजगृहमा बस्थे । यिनी
संच नहुँदा आयुष्मान् सारिपुत्र र आयुष्मान् महाचुन्द
यिनलाई हेर्न गएका थिए । यस कुराको सम्बन्धमा मूल सूत्र
म. नि. III. पृ. ३२५: छन्नोवाद सूत्रमा उल्लेख भएको छ ।
यसको अनुवाद शैलकको बु. भा. च. भा-३, पृ. २६१ मा
भएको छ ।

(३) छन्न—यिनी एक परिव्राजक हुन् । यिनकै कुरा यहाँ अगाडि
उल्लेख भएको छ ।

(४) छन्नसुत्तं—यो सूत्र अं. नि-३, पृ. १६६: आनन्दवर्गमा उल्लेख
भएको छ । यसको अनुवाद अगाडि भएको छ । त्रिपिटक सूची:

पृ. ८६ मा यस सूत्रलाई 'छन्न परिभाषकसुत्तं' भनी उल्लेख भएको छ ।

- (५) छन्नसुत्तं—यो सूत्र सं. नि. II. पृ. ३५१: खन्धवर्गमा उल्लेख भएको छ । यसमा भगवान्का सारथी छन्नको कुरा उल्लेख भएको छ । यस सूत्रलाई त्रिपिटक-सूची पृ. २३ ले 'छन्नत्येर-सुत्तं' भनी उल्लेख गरेको छ ।
- (६) छन्नसुत्तं—यो सूत्र सं. नि. III. पृ. ५२: सलापतनसंयुत्तंमा उल्लेख भएको छ । यसमा राजगृहवासी छन्न स्थबिरको कुरा छ ।
- (७) छन्नवर्गो—यो वर्ग सं. नि. III. पृ. ६४ मा उल्लेख भएको छ ।
- (८) छन्नत्येरगाथा—यो गाथा भगवान्का सारथी छन्न स्थबिरको हो ।

यो गाथा येरगाथापालि पृ. २५० मा उल्लेख भएको छ । यसको अर्थकथा येर. गा. अ. क. I. पृ. १५५ मा पनि उल्लेख भएको छ ।

- (९) छन्नत्येरगाथा—यो गाथा अम्म. प. पा. गा. नं. ७८: पण्डित-वर्गमा उल्लेख भएको छ । यसको कथा अम्म. प. अ. क. पृ. ३३६: पण्डितवर्गमा उल्लेख भएको छ ।

×

×

×

मूळ सूत्र—

राग, द्वेष, मोहमा के दोष छ ?

(छन्नमुत्त^१)

एक समय जगवान् श्रावस्ती स्थित अनाथपिण्डिकको जेतवनाराममा बस्नुभएको थियो । अनि छन्न परिव्राजक नहाँ आयुष्मान् आनन्द हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ गएर आयुष्मान् आनन्दसँग सम्मोदन गरे । सम्मोदनीय कुशलवार्ता गरिसकेपछि एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका छन्न परिव्राजकले आयुष्मान् आनन्दलाई यस्तो भने—

“श्रावसो आनन्द ! तपाईंहरू पनि राग प्रहाणको कुरा बताउनु हुन्छ, द्वेष प्रहाणको कुरा बताउनु हुन्छ र मोह प्रहाणको कुरा बताउनु हुन्छ । हामी पनि राग प्रहाण गर्ने कुरा बताउँछौं, द्वेष प्रहाण गर्ने कुरा बताउँछौं र मोह प्रहाण गर्ने कुरा बताउँछौं । श्रावसो ! रागमा के दोष देखेर तपाईंहरू राग प्रहाण गर्ने कुरा बताउनु हुन्छ,

१. अ. नि-३, पृ. १६६: आनन्दवग्गो; अ. क. I. पृ. ४३२.

द्वेषमा के दोष बेखेर द्वेष प्रहाण गर्ने कुरा र मोहमा के दोष बेखेर मोह प्रहाण गर्ने कुरा बताउनु हुन्छ ?”

१-“(१) आबुसो ! रागले रञ्जित भई, रागको दबाउमा परी आफ्नो हानी पनि गछं, अर्काको हानी पनि गछं, दुबंको हानी पनि गछं र चंतसिक (=चित्तमित्र) दुःख दोर्मनस्य पनि अनुभव गछं । राग प्रहीण भएपछि न आफ्नो हानी गछं, न अर्काको हानी गछं, न दुबंको हानी गछं र न चंतसिक दुःख दोर्मनस्य अनुभव गछं । (२) आबुसो ! रागले रञ्जित भई... कायले दुश्चरित गछं, वचनले दुश्चरित गछं र मनले दुश्चरित गछं । राग प्रहीण भएपछि न कायले... न वचनले... र न मनले दुश्चरित गछं । (३) आबुसो ! रागले रञ्जित भई...आफ्नो हित पनि यथार्थतः जान्दैन, अर्काको हित पनि यथार्थतः जान्दैन र दुबंको हित पनि यथार्थतः जान्दैन । राग प्रहीण भएपछि आफ्नो हित पनि यथार्थतः जान्दछ, अर्काको हित पनि यथार्थतः जान्दछ र दुबंको हित पनि यथार्थतः जान्दछ । (४) आबुसो ! राग अन्धकारक हो, अज्ञान कारक हो, प्रज्ञा विनाशक हो, हानीकारक हो र निर्वाण बाधक हो ।

२-“(१) आबुसो ! द्वेषले दुष्ट भई, द्वेषको दबाउमा परी,...^१ दुःख दोर्मनस्य अनुभव गछं । (२) आबुसो ! द्वेषले दुष्ट भई, द्वेषको दबाउमा परी... कायले दुश्चरित गछं,...मनले दुश्चरित

१. यहाँका बाँकी कुराहरू माथि नं. १ मा उल्लेख भए जस्तै मिलाई दोहऱ्याई पढ्नु ।

गछं । (३) आवुसो ! द्वेषले बुष्ट भई, द्वेषको दबाउमा परी... दुबंको हित पनि यथार्थतः जान्दैन । (४) आवुसो ! द्वेष अन्धकारक हो, .. निर्वाण बाधक हो ।

३-“(१) आवुसो ! मोहले मोहित भई, मोहको दबाउमा परी, ... दुःख दौर्मनस्य अनुभव गछं । (२) आवुसो ! मोहले मोहित भई, मोहको दबाउमा परी... कायले बुश्रित गछं, ... मनले बुश्रित गछं । (३) आवुसो ! मोहले मोहित भई, मोहको दबाउमा परी... दुबंको हित पनि यथार्थतः जान्दैन । (४) आवुसो ! मोह अन्धकारक हो, ... निर्वाण बाधक हो ।

“आवुसो ! यही दोष रागमा देखेर हामी राग प्रहाण बताउँछौं । यही दोष द्वेषमा देखेर हामी द्वेष प्रहाण बताउँछौं । यही दोष मोहमा देखेर हामी मोह प्रहाण बताउँछौं ।”

“आवुसो ! यी राग, द्वेष र मोह हटाउने मार्ग र प्रतिपदा छ के ?”

“आवुसो ! यी राग, द्वेष र मोह हटाउने मार्ग र प्रतिपदा छ ।”

“आवुसो ! यी राग, द्वेष र मोह हटाउने मार्ग र प्रतिपदा कुन हो त ?”

“आवुसो ! यही आर्यअष्टाङ्गिक मार्ग हो । जस्तै—सम्यक्-

दृष्टि,.. र सम्यक्समाधि । आवुसो ! यी राग, द्वेष र मोह हटाउने
मार्ग र प्रतिपदा यही नै हो ।”

“आवुसो ! यी राग, द्वेष र मोह हटाउने मार्ग र प्रतिपदा
रात्र हो । आवुसो ! अप्रमाद हुनको निमित्त यो मार्ग ठीकै छ ।”

२४।१४. जालिय परिव्राजक

प रि च य

यी जालिय परिव्राजक काठको पात्र लिई निष्काटन् गर्ने एक परिव्राजकका शिष्य हुन् ।

एकदिन यिनी मुण्डिय परिव्राजकका साथ बाढ आरोप गर्ने कुरा मनमा राखी कौशम्बीको बोधिताराममा बसिरहनुभएका बुद्ध-कहाँ गएका थिए ।

यिनीहरूले घस्तो सोचेका थिए कि यदि बुद्धले “उही जीब उही शरीर हो” भनी भनेमा “तपाइँको धर्ममा यहीं सत्व विनाश हुन्छ, त्यसैले तपाइँको बाढ उच्छेदबाढ हुन्छ” भनी भन्नेछौं र यदि बह्राँले “अर्क जीब र अर्क शरीर हो” भनेमा “तपाइँको बाढमा रूप विनाश हुन्छ, सत्व विनाश हुन्छ, त्यसैले तपाइँको बाढमा सत्व शाश्वत हुन्छ” भनी बाढ आरोप गर्नेछौं भन्ने ठानेका थिए । किन्तु भगवान्‌ले उनीहरूले सोधेको प्रश्नको बीचको मध्यममार्गद्वारा धर्मोपदेश गर्नु भएको

१. दी. नि. भ्र. क. II. पृ. ३०: जालियसुत्तवण्णना ।

कुरा मुनेर उनीहरू छक्कपरी सम्पुष्ट भएका थिए । विशेष कुरा चाहिं भगदि अनुदित मूल सूत्रमे प्रष्टिएको छ ।

भगवान् बैशाळीको कूटागारशाळामा बसिरहुनभएको बेलामा अचेत्त पाथिकपुत्र पनि वंशालीमा बसिरहेका थिए । उनले बैशाळीका त्तिच्छबीहरूलाई “बुद्ध पनि ज्ञानवादी हुन् म पनि ज्ञानवादी हुँ । अतः यदि बुद्धले एकबटा ऋद्धिप्राप्तिहार्यं देखाएमा मैले बुद्धबटा देखाउनेछु” मनी उद्घोषण गरेका थिए ।

अनि एकदिन भगवान् अचेत्त पाथिकपुत्रको आराममा द्विबाविहारको लागि जानुभयो । त्यसबखत अचेत्त पाथिकपुत्र डराएर आफ्नो आरामबाड भागेर तिन्दुकखाणु परिव्राजकाराममा गएका थिए । त्यसबखत यी जाळिय परिव्राजक उनलाई बोलाउन गएका थिए ।

अर्को एक समय यी जाळिय परिव्राजक भगवान्कहाँ गई यस्तं प्रश्न बोधेको कुरा बी. नि. I. पृ. १३४: महात्तिसुत्तमा उल्लेख भएको छ । यसको अनुवाद लेखकको बु. रा. भा-१, पृ. ४०५ मा भएको छ ।

×

×

×

१. दी. नि. III. पृ. १८: पाथिकसुत्तं । यो सूत्र भगदि भगवगोत्तिय परिव्राजकको कुरामा अनुवाद भएको छ ।

शून्य सूत्र--

उही जीव र उही शरीर हो ?

(जालियसुत्त^१)

यस्तो मैले सुनें ।

एक समय भगवान् कीशम्बीको घोषिताराममा बस्नुभएको थियो । त्यस समय दारुपत्तिकका^२ अग्नेवासी मुण्डिय र जालिय बुद्ध परिव्राजकहरू जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवान्सँग सम्मोदन गरे । सम्मोदनीय कुशलवार्ता गरिसकेपछि एक छेउमा उभिए । एक छेउमा उभिएका ती बुद्ध प्रव्रजितहरूले भगवान्लाई यस्तो भने—“आवुसो ! गौतम उही जीव र उही शरीर हो कि अर्को अर्को जीव र अर्को शरीर हो ?”

१. दी. नि. I. पृ. १३६; अ. क. II. पृ. २८.

२. काठको भिक्षापात्र लिएर भिक्षाटन गर्ने भएको हुनाले ‘दारुपत्तिक’ भनिएको हो भनी दी. नि. अ. क. II. पृ. ३०: जालियसुत्त-वर्णनले उल्लेख गरेको छ ।

“आवसो ! त्यसोभए सुन, रात्ररी मनमा राख र मन्छु ।”
 “हवस् हुन्छ” भनी ती दुइ प्रव्रजितहरूले भगवान्लाई प्रत्युत्तर दिए ।
 भगवान्‌ले यस्तो मन्नुभयो—

“आवसो ! यहाँ तथागत अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध . 'लोकमा
 उत्पन्न हुन्छन् । वहाँले देव-मार सहित ब्रह्मलोकलाई... ' ब्रह्मचर्य प्रकाश
 पान् हुन्छ ।

“अनि त्यो धर्मलाई गृहपति वा गृहपतिपूर्वले अथवा कुनै कुलमा
 जन्मेकाले सुन्छ । धर्म सुनेर उसको मनमा तथागत प्रति श्रद्धा उत्पन्न
 हुन्छ ।...^१ अनि पछि गएर उ थोरै वा धेरै भोगसम्पत्तिलाई छाडी...^२
 प्रव्रजित हुन्छ ।

“यसरी प्रव्रजित भएको उ...^३ सन्तुष्ट भई बस्छ ।

“यहाँ भिक्षु प्राणीहिसालाई त्यागी प्राणीहिसाबाट बिरत भई
 बस्छ ।...^४ यसरी भिक्षु शीलसम्पन्न हुन्छ ।

- १-१. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. रा. भा-१, पृ. २,
 पृ. १३४ मा उल्लेख भए जस्तै दोह्याई पढ्नु ।
- २-२. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. रा. भा-१, पृ. १३४-३५
 मा उल्लेख भए जस्तै दोह्याई पढ्नु ।
३. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. रा. भा-१, पृ. १३६ मा
 उल्लेख भए अनुसार दोह्याई पढ्नु ।
४. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. रा. भा-१, पृ. १३६ को
 'स्यानो शील' भन्ने शीर्षक देखि पृ. १४६ सम्म पढ्नु ।

“अग्नि उ कामविषयबाट अलग भई अक्रुशसबाट अलग भई वितर्कं विचार युक्त भएको विवेकजः (=ध्यानजः) प्रीतिसुख भएको प्रथमध्यान प्राप्त गरी बस्छ ।

“आवुसो ! जो भिक्षु यस्तो जान्दछ र देख्दछ भने त्यस्तो भिक्षुले ‘उही जीव हो र उही शरीर हो अथवा अर्कं जीव हो र अर्कं शरीर हो’ भन्नु ठीक होला ? आवुसो ! जो भिक्षु यस्तो जान्दछ र देख्दछ भने त्यस्ता भिक्षुले ‘उही जीव हो र उही शरीर हो अथवा अर्कं जीव हो र अर्कं शरीर हो’ भन्नु ठीक छैन । आवुसो ! म पनि यस्तो जान्दछु र देख्दछु त्यसैले म ‘उही जीव हो र उही शरीर हो अथवा अर्कं जीव हो र अर्कं शरीर हो’ भनी भन्दिन । अग्नि उ...द्वितीयध्यान,... तृतीयध्यान,...चतुर्थध्यान प्राप्त गरी बस्छ । आवुसो ! जो भिक्षु यस्तो जान्दछ र देख्दछ भने त्यस्ता भिक्षुले ‘उही जीव हो र उही शरीर हो अथवा अर्कं जीव हो अर्कं शरीर हो’ भन्नु ठीक होला ? आवुसो ! जो भिक्षु यस्तो जान्दछ र देख्दछ भने त्यस्ता भिक्षुले ‘उही जीव हो र उही शरीर हो अथवा अर्कं जीव हो र अर्कं शरीर हो’ भन्नु ठीक छैन । आवुसो ! म पनि यस्तो जान्दछु र देख्दछु त्यसैले म ‘उही जीव हो र उही शरीर हो अथवा अर्कं जीव हो र अर्कं शरीर हो’ भनी भन्दिन ।

“अग्नि उसले ज्ञानदर्शनको निमित्त चित्त अग्नि बढाउँछ चित्त झुकाउँछ ।...आवुसो ! जो भिक्षु यस्तो जान्दछ र देख्दछ भने त्यस्तो भिक्षुले ‘उही जीव हो र उही शरीर हो अथवा अर्कं जीव हो र अर्कं शरीर हो’ भन्नु ठीक होला ? आवुसो ! जो भिक्षु यस्तो जान्दछ र

देखदछ भने त्यस्ता भिक्षुले 'उही जीव हो र उही शरीर हो अथवा अर्क जीव हो र अर्क शरीर हो' मग्नु ठीक छैन । आवुसो ! म पनि यस्तो जान्दछु र देख्दछु त्यसैले म 'उही जीव हो र उही शरीर हो अथवा अर्क जीव हो र अर्क शरीर हो' भनी मन्दिन । उसले आस्रवहरूको क्षय हुने ज्ञानको निमित्त चित्त अघि बढाउँछ र चित्त मुकाउँछ ।... 'अब उप्रान्त यहाँ आउनुपर्ने हेतु छैन भन्ने ज्ञान पनि हुन्छ । आवुसो ! जो भिक्षु यस्तो जान्दछ र देख्दछ भने त्यस्ता भिक्षुले 'उही जीव हो र उही शरीर हो अथवा अर्क जीव हो र अर्क शरीर हो' मग्नु ठीक होला ? आवुसो ! जो भिक्षु यस्तो जान्दछ र देख्दछ भने त्यस्ता भिक्षुले 'उही जीव हो...' मग्नु ठीक छैन । आवुसो ! म पनि यस्तो जान्दछु र देख्दछु त्यसैले म 'उही जीव हो...' भनी मन्दिन ।''

भगवान्‌ले यति मग्नु भएपछि सन्तुष्ट भएका ती बुद्ध प्रव्रजित-हरूले भगवान्‌को भाषणलाई धमिनग्बन गरे ।

-
१. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. रा. भा-२, पृ. १६८ को आस्रवक्षय ज्ञानमा उल्लेख भए अनुसार मिलाई पढ्नु ।

२५।१५. तिम्बरुक परिव्राजक

प र ि च य

यो तिम्बरुक परिव्राजक आबरतीमा बस्छथे । यिनले सोधेका प्रश्नहरूको उत्तर सकारात्मकरूपले दिदा शाश्वतवादमा पर्ने र नकारात्मकरूपले दिदा उच्छेदवादमा पर्ने भएको हुँदा भगवान्‌ले मध्यम-मार्गद्वारा प्रतित्यसमुत्पादको कुरा बताउनु भएको हो । जुन कुरा सुनी तिम्बरुक परिव्राजक सन्तुष्ट भएका थिए भन्ने कुरा उनी बुद्धको शरणमा गएबाट प्रष्ट हुन्छ । कस्ता प्रश्नहरू सोधेका थिए र कस्तो उत्तर भगवान्‌ले दिनुभयो भन्ने कुरा अगाडि अनुचित मूल सूत्रबाट प्रष्ट बुझिने छ ।

×

×

×

केही तिम्बरु नामहरू

- (१) तिम्बरु—यो चाहि गन्धर्व देवराजाको नाम हो । यो नाम बी. नि. II. पृ. १६३: महासमयसूत्रमा र त्यसको अर्थकथा भाग-२, पृ. ४१५ मा उल्लेख भएको पाइन्छ । त्यस्तैगरी बी. नि. II. पृ. १६८ र २००: सक्कपञ्चसुत्तमा पनि पाइन्छ ।
- (२) तिम्बरुतिथि—यो चाहि एक तीर्थस्थान पोखरीको नाम हो । जहाँ गएर ब्राह्मणहरू होम गर्छन् । यो शब्द जा. पा. भा-१, पृ. २४२: कोसियजातकमा र जा. पा. भा-२, पृ. १०६: सुधा-भोजन जातकमा पाइन्छन् ।
- (३) तिम्बरुत्थनि—यो शब्द सुत्त. नि. पृ. २८६: परामवसुत्तमा पाइन्छ ।
- (४) तिम्बरुस्रकवण्णाभो—यो शब्द अय. बा. पा. भा-१, पृ. ८०: सुभूतित्थेर अपदान र अय. बा. पा. भा-१, पृ. ३६६: सेलथेर अपदानमा पाइन्छ ।
- (५) तिम्बरुकसुत्तं—यो सूत्र सं. नि. II. पृ. २१: निबानसंयुत्तमा उल्लेख भएको छ । यसको अनुवाद यहाँ अगाडि भएको छ ।
- (६) तिम्बरुक—यो एक परिव्राजकको नाम हो । यिनकै कुरा यहाँ उल्लेख भएको छ ।

[११८]

बुद्धकालीन परिव्राजकहरू-२

- (७) तिम्बरुसक—यो एक फलको नाम हो । यो शब्द विमा. व. प्र. क. पृ. ११४: गुत्तिलविमानमा उल्लेख भएको छ । यसको अनुवाद लेखकको बु. वि. पृ. ५८ मा भएको छ ।
- (८) तिम्बरु नारद—यो एक गुत्तिल बोधिसत्वको नाम हो । यो नाम विमा. व. प्र. क. पृ. ११०: गुत्तिलविमान कथामा उल्लेख भएको छ । यसको अनुवाद लेखकको बु. वि. पृ. ५८ मा भएको छ ।

×

×

×

श्रुत सूत्र—

सुख दुःख स्वयंकृत हो ?
(तिम्बरुकसुत्त^१)

भगवान् ब्राह्मस्तीमा बस्नुभएको पियो । अग्नि तिम्बरुक परिव्राजक जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवान्-सँग सम्मोहन गरे । सम्मोदनीय कुशलवार्ता गरिसकेपछि एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका तिम्बरुक परिव्राजकले भगवान्लाई यस्तो भने—

“भो गौतम ! के सुखदुःख स्वयंकृत हो ?”

“तिम्बरुक ! यस्तो नभन” भनी भगवान्ले भन्नुभयो ।

“भो गौतम ! त्यसोभए परकृत सुखदुःख हो त ?”

“तिम्बरुक ! यस्तो नभन” भनी भगवान्ले भन्नुभयो ।

“भो गौतम ! त्यसोभए सुखदुःख स्वयंकृत र परकृत हो त ?”

“तिम्बरुक ! यस्तो नभन” भनी भगवान्ले भन्नुभयो ।

१. सं. नि. II. पृ. २१: निदानसंयुत्त^१; अ. क. II. पृ. २८.

“भो गौतम ! त्यसोभए सुखदुःख स्वयंकृत पनि होइन परकृत पनि होइन बल्कि आपसेआप उत्पन्न भएको हो त ?”

“तिम्बरक ! यस्तो नभन” भनी भगवान्‌ले भन्नुभयो ।

“भो गौतम ! सुखदुःख भनेको छैन त ?”

“तिम्बरक ! सुखदुःख नभएको होइन । तिम्बरक ! सुखदुःख भनेको छ ।”

“त्यसोभए तपाईं गौतम सुखदुःखलाई जान्नुहुन्न र देख्नुहुन्न ।”

“तिम्बरक ! मैले सुखदुःखलाई नजानेको र नदेखेको होइन । तिम्बरक ! म सुखदुःखलाई जान्छु र देख्छु ।”

“भो गौतम ! ‘किन स्वयंकृत सुखदुःख हो कि ?’ भनी सोध्दा ‘तिम्बरक ! यस्तो नभन’ भनी भन्नुहुन्छ ।... त्यसोभए तपाईं गौतमले मलाई सुखदुःखको कुरा भन्नुहोस् । तपाईं गौतमले मलाई सुखदुःखको उपदेश गर्नुहोस् ।”

“तिम्बरक ! पहिले नै ‘स्यो वेदना त्यसले अनुभव गर्छ’ भनी ठान्दा ‘स्वयंकृत सुखदुःख’ हुन्छ । यस्तो पनि म भन्दिन । तिम्बरक ! पहिले नै ‘भक्त वेदना भक्तले अनुभव गर्छ’ भन्ने ठान्दा ‘परकृत सुखदुःख’ हुन्छ । यस्तो पनि म भन्दिन । तिम्बरक ! यिनीहरूको अन्तमा भगई बीच बाटोबाट तथागतले धर्मदेशना गर्छन्—‘अबिद्ययाको कारणबाट संस्कार हुन्छ, ...^१ । यसरी केवल दुःखस्कन्धको प्रादुर्भाव हुन्छ । अबिद्ययाकै निरवशेष विराग निरोधबाट संस्कार निरुद्ध हुन्छ, ...^१ ।

१-१. यहाँका बाँकी कुराहरू माथि पृ. ६ भन्ने कस्सप (क) मा उल्लेख भए जस्तै दोहन्याई पढ्नु ।

यसरी केबल दुःखस्कण्डको निबद्ध हुन्छ' ।”

यस्तो भन्नुहुँदा तिम्बरुक परित्राजकले भगवान्लाई यस्तो भने—“धन्यहो भो गौतम ! धन्यहो भो गौतम !!...अब म तपाईं गौतमको शरणमा पर्छु, धर्म र सिद्धसङ्घको पनि । आजदेखि तपाईं गौतमले मलाई जीवनभर शरणमा आएको उपासक हो भनी धारण गर्नुहोस् ।”

Dhamma.Digital

२६।१६. नन्दिय परिव्राजक

प र ि च य

यो नन्दिय एक वस्त्रधारी परिव्राजक हुन् ।

एकदिन यिनी जेतवनाराममा बसिरहेनुभएका बुद्धकहाँ गई
 “कति घर्म भाविता र बहुलिकृत गर्वा निर्वाण प्राप्त हुनसक्छ ?” भनी
 प्रश्न सोध्दा भगवान्ले अष्टाङ्गिक मार्गको कुरा बताउनु भएको थियो ।
 यो कुरा सुनी सन्तुष्ट भई यिनी बुद्धको शरणमा परेका थिए ।

×

×

×

केही नन्दिय नामहरू

- (१) नन्दिय—यी नन्दिय, एक स्थविर हुन् । जो आयुष्मान् अनुरुद्ध र आयुष्मान् किम्बिलका साथ कौशम्बीको पाचीन-वंसदाप भन्ने वनमा बसिरहेका थिए ।

कौशम्बीमा भिक्षुहरूको झगडापछि भगवान् कौशम्बी-बाट निस्कनु भई बालकलौणकार गाउँमा आयुष्मान् भगुसँग भेटौं त्यहाँ जानु भएको थियो । त्यसपछि बहाँ पारिल्लेद्य वनमा जानु भएको थियो । म. नि. III. पृ. २२३: उपक्कि-लेससुत्तं; अ. क. IV. पृ. १३५.

आयुष्मान् अनुरुद्ध र आयुष्मान् किम्बिलका साथ आयुष्मान् नन्दिय नादिकमा बसिरहनुभएको कुरा बूलगोसिङ्ग सूत्रमा पनि उल्लेख भएको छ । म. नि. I. पृ. २५६; अ. क. II. पृ. १६६.

- (२) नन्दिय उपासक—यी उपासक बाराणसीका हुन् । यिनी भद्रानु तथा वानपति थिए । यिनकी बत्नी रेवती थिइन् । यिनीहरूका दुइ पुत्र थिए । विमा. ब. पा. पृ. ७७: रेवती-विमानवत्थु, अ. क. पृ. १७६ यी नन्दियको नाम पेत. ब. पा. पृ. २१८: रेवतीपेतवत्थु र पेत. ब. अ. क. पृ. १८४ मा पनि उल्लेख भएको छ ।

【१२४】

बुद्धकालीन परिव्राजकहरू-२

- (३) नन्दिद्य मिगराज जातकं—यो जातक मा. पा. I. पृ. १३६ र जा. घ. क. III. पृ. १६० मा उल्लेख भएको छ ।
- (४) नन्दिद्यत्थेरगाथा—यो गाथा थेर. गा. पा. पृ. २४० र थेर. गा. घ. क. I. पृ. ८२ मा समुल्लेख भएको छ । यसमा नन्दिद्य स्थविरका कुरा छ ।
- (५) नन्दिद्य परिव्राजक—यिनी उही परिव्राजक हुन् जसको कुरा यहाँ उल्लेख भएको छ ।

(अरु नन्दिद्य नामहरू लेखकको बु. ग. मा-२, पृ. ४३५ मा उल्लेख भएका छन् ।)

×

×

×

मूल सूत्र--

कति धर्मले निर्वाण पुगिन्छ ?

(नन्दियसुत्त^१)

भगवान् आबस्तीमा बस्नुभएको थियो । अनि नन्दिय परिव्राजक जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवान्-सँग सम्मोदन गरे । सम्मोदनीय कुशलवार्ता गरिसकेपछि एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका नन्दिय परिव्राजकले भगवान्लाई यस्तो भने—“ओ गौतम ! कति धर्मलाई भाविता र बहुलिकृत गर्दा निर्वाणगामी हुन्छ, निर्वाणपरायण हुन्छ र निर्वाणमा अन्त हुन्छ ?”

“नन्दिय ! यी आठ धर्महरूलाई भाविता र बहुलिकृत गर्दा निर्वाणगामी हुन्छ, निर्वाण परायण हुन्छ र निर्वाणमा अन्त हुन्छ । कुन आठ ? जस्तै—सम्यक्दृष्टि, ...सम्यक्समाधि । नन्दिय ! यी आठ धर्महरूलाई भाविता र बहुलिकृत गर्दा निर्वाणगामी हुन्छ, निर्वाण-परायण हुन्छ र निर्वाणमा अन्त हुन्छ ।”

१. सं. नि. IV. पृ. ११: मगसंयुत्त^१; अ. क. III. पृ. ११५.

[१२६]

बुद्धकालीन परिव्राजकहरू-२

यस्तो भग्नु हुंदा नन्दिद्य परिभ्राजकले भगवान्लाई यस्तो भने—“धन्यहो भो गौतम ! धन्यहो भो गौतम !! ...आमदेखि तपाईं गौतमले मलाई जीवनभर शरणमा आएको उपासक हो मनी धारण गर्नुहोस् ।”

Dhamma.Digital

२७।१७. निग्रोध परिव्राजक

प र ि च य

यो निग्रोध परिव्राजक वस्त्रधारी एक परिव्राजक हुन् । यिनो तीनशय शिष्यहरूका साथ राजगृह नजिकको उदुम्बरिकाको परिव्राजकाराममा बस्नथे ।

एकदिन राजगृहका सन्धान गृहपति यिनको घाराममा जाँदा उनले त्यहाँ निग्रोध परिव्राजकका शिष्यहरू बनेक प्रकारका तिरश्रीन कुरा गर्दै होहल्ला गरी बसिरहेको देखेर उनले “यो परिव्राजकहरू त होहल्ला गरी पो बस्नारहेछन् । हाम्रा बुद्ध त शून्यागारमा शान्तपूर्वक बस्नुहुन्छ” भन्दै बुद्ध बसिरहनुभएको बिशातिर हेरी बुझात जोरी नमस्कार गरे । यसबाट रिसाएका निग्रोध परिव्राजकले बुद्ध प्रति धाक्षेप गर्दै “गृहपति ! जाम्बुछो के भ्रमण गौतम कोसँग कुरा गर्लान् र कोसँग धर्म साकच्छा गर्लान् ? शून्यागारमा बस्ने भ्रमण गौतमको त्यो प्रज्ञा पनि बिनाश भइसक्यो जो अघि उनमा थियो” भनी भने । यति

१. दी. नि. म्र. क. III. पृ. १५१: उदुम्बरिकमुत्तवण्णना ।

मात्र होइन उनले बुद्धलाई “कुराकानी गर्ने असमर्थ छन्” भन्ने पनि आरोप लगाए । अझ अगाडि उनी भन्छन्—“यदि श्रमण गौतम यहाँ आएको भए हामी उनलाई एक प्रश्नद्वारा नाजवाफ पार्ने थियौं र खाली घेंटोलाई घुमाउने शं घुमाउने थियौं” भन्ने पनि भनेका थिए ।

जब दिव्यश्रोतद्वारा भगवान्‌ले यी कुराहरू सुन्नुभयो तब वहाँ निम्रोध परिव्राजकको आराममा आउनुभयो । अनि यसबखत निम्रोध परिव्राजकले भगवान्‌सँग “तपाईं गौतम कस्तो उपदेशद्वारा आफ्ना शिष्यहरूलाई विनीत पार्नु हुन्छ ?” भनी सोध्दा भगवान्‌ले उनलाई “तिमी जस्ता अन्य दृष्टिकले, अन्य भक्तिकले, अन्य सिद्धान्त हुनेभै मेरो कुरा के बुझ्न सकोला र ! बरु तिम्रो आफ्नै सिद्धान्त सम्बन्धी कुरा सोध” भनी भन्नुभयो । जुन कुरा अगाडि अनुचित मूल सूत्रमै समुल्लेख भएको छ ।

बौ. नि. I. पृ. १४६: महासीहनाब सूत्रमा पनि यी निम्रोध परिव्राजकको सम्बन्धमा उल्लेख भएको पाइन्छ ।

उपदेशको अन्त्यमा निम्रोध परिव्राजकले आफ्नो गल्तीलाई स्वीकार गरी भगवान्‌सँग क्षमा मागेका थिए ।

×

×

×

केही निग्रोध नामहरू

- (१) निग्रोध—यो कपिलवस्तुको एक शाक्यको नाम हो । यिनले कपिलवस्तुमा निग्रोधाराम बनाएका थिए । जा. भ्र. क. I-II. पृ. ७२: सत्तिकेनिदान ।
- (२) निग्रोध—यो एक बोधिसत्त्वको नाम हो । यिनका पिता भगवद् देशको एक सेठको छोरा हो । जा. भ्र. क. IV. पृ. ७२: निग्रोधजातकं, नं. ४४५.
- (३) निग्रोध—यो, काश्यप बुद्धको बोधिवृक्ष हो । निग्रोध भनेको बरको रुख हो । यसै बरको रुखमनि बसी बहूति बुद्धत्व प्राप्त गर्नुभएको थियो । जा. भ्र. क. I-II. पृ. ३७: दूरेनिदान; बु. सं. पा. पृ. ३७८.
- (४) निग्रोध—यो बरको रुखको नाम हो । यो रुख छग्धबीज अन्तर्गत पर्छ । पाञ्चि. पा. पृ. ५५: एकादसमपाञ्चित्तियं ।
- (५) निग्रोध—यो चाहिँ एक तपब्रह्मचारीको नाम हो । यो नाम दो. नि. I. पृ. १४६: महासीहनादसुत्तं मा जल्लेख भएको छ ।
- (६) निग्रोध—यो सत्राट अशोकको पालाका निग्रोध भ्रामणेरको नाम हो । यो निग्रोध भ्रामणेरका पिताको नाम सुमन

राजकुमार र माताको नाम सुमना यिषो । यो निग्रोध
श्रामणेर निग्रोध (बर) को रक्षमनिको एक सत्तलमा जन्मेका
थिए । सात वर्षको उमेरमा यिनलाई महाब्रह्मण स्थविरले
श्रामणेर बनाएका थिए । श्रामणेर बनाउन केश क्षौर गर्दा गर्दै
यिनी घरहन्त भएका थिए । यिनैलाई बेखेर तथा यिनकं उपदेश
सुनेर सम्राट अशोक बौद्ध भएका थिए । सम. पा. I. पृ. ३६:
बाहिरनिदानकथा ।

(७) निग्रोध—यो एक स्थविरको नाम हो । यो स्थविर भावस्तीको
एक घनाढ्य ब्राह्मणका छोरा हुन् । भगवान्‌ले जेतवनाराम ग्रहण
गर्नु भएको बेलामा बुद्धको प्रभाव देखेर प्रभावित भई यिनी
बुद्ध शासनमा प्रव्रजित भएका थिए । पछि केही समयमै यिनी
षडभिन्न ज्ञान सहित घरहत् भएका थिए । थेर. गा. झ. क. I.
पृ. ७५: निग्रोधत्थेरगाथट्टकथा ।

(८) निग्रोध—यो एक बस्त्रधारो परिव्राजकको नाम हो । जसको
कुरा यहाँ उल्लेख गरिएको छ । यो परिव्राजक राजगृह
नजिकको उदुम्बरिकाको आराममा बस्वथे ।

(९) निग्रोध (कप्प)—यो चाहि बङ्गीस स्थविरका गुहको नाम
हो । सं. नि. I. पृ. १८५: निवखभ्तसुत्तं; सं. नि. I. पृ. १८६:
अरतिसुत्तं; सं. नि. I. पृ. १८७: पेसलसुत्तं, बङ्गीससंयुत्तं
तथा सुत्त. नि. पृ. ३१८: निग्रोधकप्पसुत्तंमा उल्लेख भएका

छन् । थेर. गा. प्र. क. II. पृ. १६३: बङ्गीसयेरगापट्टकथामा
पनि उल्लेख भएको छ । त्यस्तैगरी सुत्त. नि. प्र. क. II.
पृ. १६२: मा पनि समुल्लेख भएको छ ।

उनको नाम 'कप्प' हो तर निप्रोध ब्रह्मनि बसी
अरहत्त्व प्राप्त गरेको हुनाले पछि 'निप्रोध कप्प' हुन गएको हो
भनी सुत्त. नि. प्र. क. II. पृ. १६४: निप्रोधकप्पसुत्तवण्णामाले
उल्लेख गरेको छ ।

- (१०) निप्रोध (राजा)—यो नाम अं. नि-६, पृ. ८१: घम्मिकसुत्तं,
घम्मिकवर्गमा उल्लेख भएको छ ।
- (११) निप्रोध (जातकं)—यो जातक जा. प्र. क. IV. पृ. ७१ मा
उल्लेख भएको छ । यो जातक देववत्तको कारणमा बताइएको
हो, नं. ४४५.
- (१२) निप्रोध (मिग जातकं)—यो जातक जा. प्र. क. I-II.
पृ. ११३ मा उल्लेख भएको छ । कुमार काश्यपकी माताको
कारणमा यो जातक बताइएको हो, नं. १२.
- (१३) निप्रोध (थेरगाथा)—यो गाथा निप्रोधथेर (नं. ७) ले
बताएका हुन् । यो गाथा थेर. गा. पा. पृ. २३६ मा उल्लेख
भएको छ ।

[१३२]

बुद्धकालीन परिव्राजकहरू-२

(१४) निम्रोष (परिमण्डल) — यो चार्हि भगवान्को बत्तीस लक्षण-
हरूमध्ये एउटा लक्षणको नाम हो । बी. नि. II. पृ. १५:
महापद्दानुत्तं र म. नि. II. पृ. ३८५: ब्रह्मायुत्तं मा उल्लेख
मएका छन् । बस सूत्रको अनुवाद लेखकको बु. बा. मा-१,
पृ. १६४ मा मएको छ ।

×

×

×

मूठ सूत्र—

निग्रोध परिव्राजक उदुम्बरिक परिव्राजकाराममा
(उदुम्बरिकसुत्त^१)

यस्तो मैले बुनें ।

एक समय भगवान् राजगृहस्थित गृद्धकूट पर्वतमा बसिरहुनु-
भएको थियो । त्यस समय निग्रोध (=न्यग्रोध) परिव्राजक
उदुम्बरिकाको परिव्राजकाराममा तीनशय महान परिव्राजकहरूका
साथ बसिरहेका थिए । अनि सन्धान गृहपति विनविममै (=मध्याह्न
समयमै) भगवान्को दर्शनार्थं राजगृहबाट निस्के । अनि सन्धान
गृहपतिलाई यस्तो लाग्यो—

“भगवान्को दर्शन गर्ने समय यो होइन । भगवान् (ग्रहिले)
ध्यानमा हुनुहुन्छ (होला) । अनि मनोभावनीय भिक्षुहरूको दर्शन गर्ने
समय पनि होइन । मनोभावनीय भिक्षुहरू पनि (ग्रहिले) ध्यानमा

१. दी. नि. III. पृ. २६, म. क. III. पृ. १५० सिंहल र रोमनमा:

‘उदुम्बरिकसौहनादसुत्त’ ।

[१३४]

बुद्धकालीन परिव्राजकहस्त-२

हनुह्मष्ठ (होला) । अतः किन म जहाँ उदुम्बरिकाको परिव्राजकाराम हो, जहाँ निम्रोध परिव्राजक हुन् त्यहाँ नजाऊँ ।”

त्यसपछि सन्धान गृहपति जहाँ उदुम्बरिकाको परिव्राजकाराम हो, जहाँ निम्रोध परिव्राजक हुन् त्यहाँ गए ।

(यस सूत्रको अनुवाद लेखकको बु. ग. भा-३, पृ. २८१ देखि ३२२ मा उल्लेख भएको हुँदा जम्मे कुरा उहाँ हेर्नु ।)

२८।१८. अचेल पाथिकपुत्र

प रि च य

यो अचेल पाथिकपुत्र बंगालीवासी हुन् । यो पाथिकपुत्र बडा घमण्डी थिए । यिनी मन्थये कि भगवान् पनि ज्ञानवादी हुन् भ पनि ज्ञानवादी हुँ । अतः भ उनीसँग ऋद्धिप्रातिहार्य देखाउन सक्छु । यदि उनले एउटा ऋद्धिप्रातिहार्य देखाउँछन् भने भ बुझ्नु देखाउनेछु भनी बंगालीका लिच्छवीहरूको परिषद्लाई उनी मन्थये । अनि सुनस्सत्त लिच्छवीपुत्र जो भगवान्को शिष्य थिए भगवान्कहाँ गई पाथिकपुत्रले भनेका कुरा सुनाए । यो सुनेर भगवान्ले भन्नुभयो कि जबसम्म यो छोको ग्रहंकारलाई छाड्ने छैन तबसम्म उनी मकहाँ घाउने सक्दैन भने उनले भसँग ऋद्धिप्रातिहार्य देखाउने कुरा त परं जाओस् ।

यसं कुराको सिलसिलामा एकदिन भगवान् पाथिकपुत्रको धाराममा विवाहकार गनको निमित्त जानुभयो । भगवान् घाउनुभएको कुरा सुनी अचेल पाथिकपुत्र डराई सुट्टक भागे तिन्दुकस्त्रागुक परिव्राजकाराममा गए । जब त्यहाँ भगवान् तथा पाथिकपुत्रको ऋद्धिप्रातिहार्य हेर्छौ भनी धनेक हजार लिच्छवीहरू भेलाभए तब त्यहाँ

[१३६]

बुद्धकालीन परित्राजकहरू-२

पाथिकपुत्र नभएको कुरा बुझी लिच्छवीहरूले एक पुरुषलाई पठाई उनलाई बोलाउन पठाए । किन्तु “आउंछु आउंछु” मन्त्रं आफू बसेको आसनबाट फिटिक्क नचली उनी उहाँ बसिरहे । यो सुनेर लिच्छवी समास्य र हासपत्तिकका शिष्य जातिरिय परित्राजक पनि उनलाई बोलाउन गए । जब “आउंछु आउंछु” मन्त्रं उनी आसनबाट फिटिक्क चलेनन् तब उनलाई जाळियले बूढो स्थालको कुरा सुमाई फर्केर आए । आश्चर्यमा उनी आउंईं आएनन् र उनी पराजित भए । यस्ता बिष्ट यी अचेछ पाथिकपुत्र ।

×

×

×

मूळ सूत्र—

अचेल पाथिकपुत्रको खोक्रो घमण्ड

(पाथिकसूत्रबाट^१)

“भगव ! (=भागंब) एक समय म उहाँ वैशाली स्थित महावनको कूटागारशाळामा बसिरहेको थिएँ । त्यस समय अचेल पाथिकपुत्र पनि लाभ प्राप्त गरी घस प्राप्त गरी वैशालीको बज्जि गाउँमा बस्दथे । उनी वैशालीको समाषद्मा यस्तो भन्दथे—‘भ्रमण गौतम ज्ञानवादी हुन् म पनि ज्ञानवादी हुँ । ज्ञानवादीले ज्ञानवादीसँग उत्तरीयमनुष्यधर्म ऋद्धिप्राप्तिहायं देखाउनु योग्य छ । यदि भ्रमण गौतम घ्राघा बाटो आएमा म पनि घ्राघा बाटो जानेछु । त्यहाँ दुबैले उत्तरीय-मनुष्यधर्म ऋद्धिप्राप्तिहायं देखाउनेछौं । यदि भ्रमण गौतमले एउटा उत्तरीयमनुष्यधर्म ऋद्धिप्राप्तिहायं देखाउँछन् भने मैले दुइवटा देखाउनेछु । यदि भ्रमण गौतमले दुइवटा...देखाउँछन् भने मैले चारवटा देखाउनेछु । यदि भ्रमण गौतमले चारवटा ..देखाउँछन् भने मैले घाठवटा देखाउनेछु । जति भ्रमण गौतमले— देखाउनेछन् त्यसको दोब्बर मैले देखाउनेछु ।’

“भगव ! अति सुनक्खत्त लिच्छवीपुत्र मकहाँ आए । मकहाँ आई मलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । भगव ! एक छेउमा बसेका सुनक्खत्त लिच्छवीपुत्रले मलाई यसो भने—‘मन्ते ! अचेठ पाथिकपुत्र . वैशाडीको बज्जि गाउँमा बस्दछन् । उनी वैशाडीको समाजमा यस्तो भग्दछन्—‘श्रमण गौतम ज्ञानवादी हुन् म पनि ज्ञानवादी हुँ । ज्ञानवादीले ज्ञानवादीसँग उत्तरीयमनुष्यधर्मं श्रद्धिप्रातिहार्यं देखाउनु योग्य छ । यदि श्रमण गौतम आधा बाटो आउँछन् भने म पनि आधा बाटो जानेछु । अति त्यहाँ दुबै जनाले उत्तरीयमनुष्यधर्मं श्रद्धिप्रातिहार्यं देखाउनेछौं । यदि श्रमण गौतमले एउटा...देखाउँछन् भने मैले बुझ्बटा देखाउनेछु । यदि श्रमण गौतमले चारबटा...देखाउँछन् भने मैले आठबटा देखाउनेछु । जति श्रमण गौतमले...देखाउनेछन् त्यसको दोब्बर मैले देखाउनेछु ।’

“भगव ! यस्तोभन्दा मैले सुनक्खत्त लिच्छवीपुत्रलाई यस्तो भने—‘सुनक्खत्त ! त्यो बचनलाई नछाडी, त्यो चित्तलाई नहटाई, त्यो बिचारलाई नत्यागी अचेठ पाथिकपुत्र मकहाँ आज्ञा सक्नेछन । यदि त्यो बचनलाई नछाडी...म श्रमण गौतमकहाँ जानेछु भनी उनले चिताउँछ भने उनको शीर पनि फुट्नेछ ।’

(अति सुनक्खत्त लिच्छवीपुत्र भग्दन्—)

‘मन्ते ! समालेर बोल्नुहोस् ! सुगत ! समालेर बोल्नुहोस् !’

‘सुनक्खत्त ! किन तिम्रो मलाई यस्तो भग्छो...?’

‘मन्ते ! भगवान्ने चाहि—अचेल पाथिकपुत्रले त्यो बचनलाई नछाडी ..मकहाँ घाउन सक्नेछैन मनी ठोकेर नं मन्नुहुन्छ । यदि उनले त्यो बचनलाई नछाडी...मकहाँ घाउँछन् भने उनको शीर पनि फुट्नेछ मनी मन्नुहुन्छ । यदि अचेल पाथिकपुत्रले भेष बदलेर (अर्कै रूप धारण गरी) भगवान्को समक्ष आए भने भगवान्को त्यो बचन झूटो हुनेछ ।’

‘सुनबखत ! के त भगवान्ने त्यस्तो वचन मन्नेछ त जो झूटो हुन्छ ?’

‘मन्ते ! भगवान्ने अचेल पाथिकपुत्रको चित्तलाई जानेर अचेल पाथिकपुत्र.. घाउन सक्दैन मनी मन्नुभएको हो कि...? अबबा कुन बेवताले यस्तो कुरा भनेका हुन्...?’

‘सुनबखत ! मैले आफैले उनको चित्तलाई जानेर पनि हो... बेवताले पनि मलाई यस्तो भने...’

‘लिच्छवीहृदका अजित भन्ने सेनापति हालं परलोक भई त्रयस्त्रिंशद्देवलोकमा उत्पन्न भए । उनी पनि आएर मलाई यस्तो भने—‘मन्ते ! अचेल पाथिकपुत्र निलंजगी छन् । मन्ते ! अचेल पाथिकपुत्र झूटाबाबी हुन् । मन्ते बडिज ग्राममा उनले मेरो बारेमा यस्तो भनेका थिए—लिच्छवीहृदका अजित भग्ने सेनापति महानरकमा उत्पन्न भए । मन्ते ! म महानरकमा उत्पन्न भएको छैन । म त्रयस्त्रिंशद्देवलोकमा उत्पन्न भएको छु । मन्ते ! अचेल पाथिकपुत्र निलंजगी छन्, मन्ते ! अचेल पाथिकपुत्र झूटाबाबी हुन् । मन्ते !’

अचेल पाथिकपुत्र त्यो बचनलाई नछाडी, त्यो चित्तलाई नहटाई, त्यो बिचारलाई नत्यागी भगवान्‌कहाँ आउन सक्दैन । यदि उनी त्यो बचनलाई नछाडी...श्रमण गीतमकहाँ जान्छु भनी आएमा उनको शीर पनि फुट्नेछ ।’

‘सुनक्खत्त ! सो म वैशालीमा भिक्षाटन् गरी भोजनपछि जहाँ अचेल पाथिकपुत्रको आराम हो त्यहाँ दिवाविहारको निमित्त जानेछु । सुनक्खत्त ! जसलाई चाहन्छौ त्यसलाई भन ।’

पाथिकपुत्रको आराममा मानिसहरूको भेला

“भगव ! अति म पूर्वाह्न समयमा चौबर पहिरी पात्र-चौबर ग्रहण गरी वैशालीमा भिक्षाटन्को निमित्त गएँ । वैशालीमा भिक्षाटन् पछि भोजन गरी जहाँ अचेल पाथिकपुत्रको आराम हो त्यहाँ दिवा-विहारको निमित्त म गएँ । भगव ! अति सुनक्खत्त त्तिञ्जवीपुत्र हतारिई वैशालीमा गई जहाँ नामो नामो त्तिञ्जवीहरू थिए त्यहाँ गए । त्यहाँ गएर नामो नामो त्तिञ्जवीहरूलाई यस्तो भने— ‘आवुसो ! वैशालीमा भिक्षाटन्पछि भोजन गरी भगवान् दिवाविहारको निमित्त अचेल पाथिकपुत्रको आराममा जानुभएको छ । आयुष्मान् हो ! आउनुहोस् ! आयुष्मान् हो ! आउनुहोस् !! साधुरूप श्रमणहरूको उत्तरीयमनुष्यधर्मं ऋद्धिप्रातिहार्यको प्रदर्शन हुनेछ ।’ भगव ! अति नामो नामो त्तिञ्जवीहरूको मनमा यस्तो लाग्यो— ‘साधुरूप श्रमण-

हृत्को उत्तरीयमनुष्यधर्मं ऋद्धिप्रातिहार्यको प्रदर्शनी हुनेछ । जाग्रो ! हामीहरू जाग्रो !' भन्दै जहाँ नामी नामी ब्राह्मण महाशाल, गृहपति महाशाल र अनेक तीर्थीय भ्रमण ब्राह्मणहरू लिए त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि नामी नामी अनेक तीर्थीय भ्रमण ब्राह्मणहरूलाई यस्तो भने— 'आबसो हो ! भगवान् वैशालीमा भिक्षाटन्पछि भोजन गरी जहाँ अचेल पाथिकपुत्रको आराम हो त्यहाँ दिवाविहारको निमित्त जाग्रु- भएको छ । आउनुहोस् आउनुहोस् हो ! आउनुहोस् आउनुहोस् हो !! साधुरूप भ्रमणहरूको उत्तरीयमनुष्यधर्मं ऋद्धिप्रातिहार्यको प्रदर्शनी हुनेछ ।' भगव ! अनि नामी नामी अनेक तीर्थीय भ्रमण ब्राह्मणहरूलाई यस्तो लाग्यो—'साधुरूप भ्रमणहरूको उत्तरीयमनुष्यधर्मं ऋद्धिप्रातिहार्यको प्रदर्शनी हुनेछ । जाग्रो हामीहरू जाग्रो !'

“भगव ! अनि नामी नामी लिच्छवीहरू, नामी नामी ब्राह्मण महाशाल, गृहपति महाशाल तथा अनेक तीर्थीय भ्रमण ब्राह्मणहरू जहाँ अचेल पाथिकपुत्रको आराम हो त्यहाँ गए । भगव ! त्यो परिषद् अनेकशय अनेकहजारको महापरिषद् थियो ।

“भगव ! अनि अचेल पाथिकपुत्रले नामी नामी लिच्छवी-हरू, ब्राह्मण महाशाल, गृहपति महाशाल, अनेक तीर्थीय भ्रमण ब्राह्मणहरू तथा भ्रमण गौतम पनि आफ्नो आराममा दिवाविहारको निमित्त आएर बसिरहेको कुरा सुने । यो सुनेर मयभीत भई रौं ठाडो भयो । भगव ! अनि अचेल पाथिकपुत्र संबिग्न भई, सोमहर्षित भई जहाँ तिन्दुकस्त्राणु परिभ्राजकाराम हो त्यहाँ गए ।

“भगव ! अग्नि त्थो परिषद्ले अचेत्त पाथिकपुत्र भयभीत भई, संबिग्न भई, रौं ठाडो पारी जहाँ तिण्डुकस्त्राणु परिव्राजकाराम हो त्यहाँ गए भन्ने कुरा सुने । भगव ! अग्नि सो परिषद्ले एक पुरुष-लाई बोलाई—‘हे पुरुष ! तिमो तिन्दुकस्त्राणु परिव्राजकाराममा गई अचेत्त पाथिकपुत्रलाई यसो भन—‘भावसो पाथिकपुत्र ! आउनुहोस् नामो नामो छिच्छब्बीडरू...अनेक तीर्थीय भ्रमण ब्राह्मणहरू तथा भ्रमण गौतम पनि आयुष्मान्को आराममा दिवाविहारको निमित्त आएर बसिरहेका छन् । भावसो पाथिकपुत्र ! तपाईंले वैशालीमा परिषद्लेई यस्तो भन्नुभएको थियो—‘भ्रमण गौतम पनि ज्ञानवादी हुन् म पनि ज्ञानवादी हुँ । ज्ञानवादीले ज्ञानवादीसँग उत्तरीयमनुष्यधर्मं ऋद्धिप्राप्तिहार्यं देखाउनु उचित हुनेछ । यदि भ्रमण गौतम आधा बाटो आएमा म पनि आधा बाटो जानेछु र त्यहाँ बुझ्ने जनाले.. ऋद्धिप्राप्तिहार्यं देखाउनेछौं । यदि भ्रमण गौतमले एउटा...ऋद्धिप्राप्तिहार्यं देखाउँछन् भने मैले दुइवटा देखाउनेछु...जति भ्रमण गौतमले...देखाउनेछन् त्यसको दोब्बर मैले देखाउनेछु ।’ भो पाथिकपुत्र ! ‘अब आधा मात्र बाटो जानुहोस् । भ्रमण गौतम चाहिँ पहिले नै आयुष्मान्को आराममा दिवा-विहारको निमित्त आएर बस्नुभएको छ ।’

“भगव ! ‘हवस् हुन्छ’ भनी सो पुरुष त्यस परिषद्लेई अत्युत्तर दिई जहाँ तिन्दुकस्त्राणु भन्ने परिव्राजकाराम हो, जहाँ अचेत्त पाथिकपुत्र थिए त्यहाँ सो पुरुष गयो । त्यहाँ पुगेपछि अचेत्त पाथिक-पुत्रलाई सक्कल भन्यो—‘पाथिकपुत्र ! आउनुहोस्...(पाथिको जन्म कुरा होहोपाई बढ्नु ।)’

पराजित पाथिकपुत्र

“भगव ! यस्तोमन्दा अचेल पाथिकपुत्रे ‘जानेछु भ्रावुसो ! जानेछु भ्रावुसो !’ भन्दं उहीं बसे र घ्रासनबाट उठ्न पनि सकेनन् । भगव ! अनि सो पुरुषले अचेल पाथिकपुत्रलाई यस्तो भयो— ‘भ्रावुसो पाथिकपुत्र ! के तपाईंको चाक घ्रासनमा टांसियो कि क्याहो ? अथवा तपाईंको घ्रासन चाकमा टांसियो कि क्याहो ? ‘जानेछु भ्रावुसो ! जानेछु भ्रावुसो !’ भन्दं उहीं बस्तुहुन्छ र घ्रासनबाट उठ्न पनि सक्नुहुन्न ।’ भगव ! यस्तोमन्दा अचेल पाथिकपुत्र ‘जानेछु भ्रावुसो ! जानेछु भ्रावुसो !’ भन्दं उहीं बसे । घ्रासनबाट उठ्न पनि सकेनन् ।

“भगव ! जब सो पुरुषले नाग्यो—यो अचेल पाथिकपुत्र पराजित भई ‘जानेछु भ्रावुसो ! जानेछु भ्रावुसो !’ भन्दं उहीं टांसिएर बस्छन् र घ्रासनबाट उठ्न पनि सक्दैनन् तब परिषद्कहाँ आई सो पुरुषले यस्तो भयो—‘भो ! अचेल पाथिकपुत्र पराजित भए । ‘जानेछु भ्रावुसो ! जानेछु भ्रावुसो !’ भन्दं उहीं टांसिएर बस्छन् र घ्रासनबाट उठ्न पनि सक्दैनन् ।’ भगव ! यस्तोमन्दा मैले त्यो परिषद्लाई यस्तो भनें—‘भ्रावुसो ! अचेल पाथिकपुत्र त्यो वचन नछाडी, त्यो चित्त नहटाई, त्यो विचारलाई नरबागी मकहाँ आउन सक्दैनन् । यदि ‘त्यो वचन नछाडी, त्यो चित्तलाई नहटाई, त्यो विचारलाई बत्थापनी वा अमण गीतबकहाँ जानेछु’ भन्छन् भने उमको शीर पनि फुट्नेछ ।

लिच्छवी अमात्य गएर बोलाए

“भगव ! अनि एक लिच्छवी महामात्य आसनबाट उठी त्यो परिषद्लाई यसो भने—‘मो ! त्यसोभए एकछिन पखनुहोस् म गएर आउनेछु । शायद अचेल पाथिकपुत्रलाई मैले ल्याउन सकूँला ।’

“भगव ! अनि सो लिच्छवी अमात्य जहाँ तिन्दुकखाणुक मन्ने परिव्राजकाराम हो जहाँ अचेल पाथिकपुत्र थिए त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेर अचेल पाथिकपुत्रलाई यस्तो भने—‘आवुसो पाथिकपुत्र ! आउनुहोस् ! तपाइँलाई जानु नं बेस छ । नामो नामो लिच्छवीहरू नामी नामी ब्राह्मण महाशालहरू, नामी नामी गृहपति महाशालहरू, अनेक तीर्थाय भ्रमण ब्राह्मणहरू आएका छन् । भ्रमण गौतम पनि तपाइँको आराममा विवाविहारको निमित्त बसिरहनुभएको छ । तपाइँले वैशाङ्गीको समाषद्लाई यस्तो मन्नुभएको थियो—‘भ्रमण गौतम पनि ज्ञानवादी हुन् म पनि ज्ञानवादी हुँ...’ आवुसो पाथिकपुत्र ! अब आषा बाटो जानुहोस् । भ्रमण गौतम खाँहि पहिले नं आयुष्मान्को आराममा विवाविहारको निमित्त आएर बस्नुभएको छ । आवुसो पाथिकपुत्र ! भ्रमण गौतमले समाषद्मा यस्तो भनेकाछन् त्यो बचनलाई नछाडो... मकहाँ आउन सक्ने छैन । यदि... आए पनि उनको शीर पनि फुट्न सक्छ । आवुसो पाथिकपुत्र ! आउनुहोस् । तपाइँको आगमनले नं तपाइँको जय र भ्रमण गौतमको पराजय हुनेछ ।’

“भगव ! यस्तोमन्दा अचेल पाथिकपुत्रले ‘जानेछु आवुसो !

‘जानेछु घ्रावुसो !’ अर्द्ध उहीं बसे र घ्रासनबाट उठ्न पनि सकेनन् । भगव ! अनि सो लिच्छवी महामात्यले अचेल पाथिकपुत्रलाई यस्तो भने—‘घ्रावुसो पाथिकपुत्र ! के तपाईंको चाक घ्रासनमा टाँसियो कि क्याहो ? अथवा तपाईंको घ्रासन चाकमा टाँसियो कि क्याहो ?...’

“भगव ! जब सो लिच्छवी महामात्यले यो अचेल पाथिकपुत्र पराजित भई ‘जानेछु घ्रावुसो ! जानेछु घ्रावुसो !’ अर्द्ध उहीं टाँसिएर बस्छन् र घ्रासनबाट उठ्न पनि सक्दैनन् भनी जाने तब सो लिच्छवी महामात्यले परिषद्कहाँ आई यस्तो भने—‘भो ! अचेल पाथिकपुत्र पराजित भए ।...’ भगव ! अनि मैले त्यो परिषद्लाई यस्तो भने—‘घ्रावुसो ! अचेल पाथिकपुत्र त्यो बचनलाई नछाडी... घ्राउन सक्दैनन् ।... यदि प्रायुष्मान् लिच्छवीहरूलाई यस्तो लाग्छ कि हामीले अचेल पाथिकपुत्रलाई डोरीले बाँधेर अथवा गोरुले तानेर ल्याउनेछौं । डोरी चूँडिएर जाला वा पाथिकपुत्र चूँडिएलान् (तर उनलाई घ्रासनबाट छुटाउन सक्नेछैन) । अचेल पाथिकपुत्र त्यो बचनलाई नछाडी... घ्राउन सक्नेछैन ।... शीर पनि फुट्ने छ ।’

उनलाई ल्याउन जालिय गए

“भगव ! अनि घ्रासनबाट उठी दारुपत्तिकको अन्तेबासी जालियेके यस्तो भने—‘भो ! त्यसोभए तपाईंहरू एकछिन पछनुहोस्, म गएर घ्राउनेछु । शायद म अचेल पाथिकपुत्रलाई यो परिषद्मा ल्याउन सकूँला ।’

“भगव ! अनि सो दारुपत्तिकको अन्तेबासी जाडिय जहाँ तिन्दुकझागु भन्ने परिव्राजकाराम हो जहाँ अचेठ पाथिकपुत्र थिए त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेर अचेठ पाथिकपुत्रलाई यस्तो भने— ‘आवुसो पाथिकपुत्र ! आउनुहोस् तपाईं जानु नं बेश हुनेछ...’ ।

“भगव ! जब सो दारुपत्तिकको अन्तेबासी जाडियके ‘यी अचेठ पाथिकपुत्र पराजित भई जानेछ आवुसो ! जानेछ आवुसो ! भन्दा उहाँ टाँसिएर बस्छन् र आसनबाट उठ्न पनि सक्दैनन्’ भनी जाने तब उनलाई (पाथिकपुत्रलाई) जाडियके यस्तो भने—

बुढो स्याल जस्तै पाथिकपुत्र

‘आवुसो पाथिकपुत्र ! अघि मृगराजा सिंहलाई यस्तो लाग्यो— ‘एक जंगलको आश्रय लिई बास बस्नुप्यो । अनि संध्या समयमा बासबाट निस्केर आइ तान्नेछु, आइ तानेर चारंतिर हेर्नेछु । चारंतिर हेरेर तीनपटक सिंहमात्र गर्नेछु । तीनपटक सिंहनाद गरी गोचरको लागि जानेछु । अनि असल असल मृगसंघलाई मारेर कमलो कमलो मासुहरू खाएर उही बासमा आउनेछु ।’ आवुसो ! अनि सो सिंह एक जंगलको आश्रय लिई बास बस्यो । त्यहाँ बास बसी संध्या समयमा बासबाट निस्क्यो । बासबाट निस्केर आइ तान्यो । आइ तानेर चारंतिर

१. यहाँका बाँकी कुराहरू माथि पृ. १४४ मा उल्लेख भए झैं दोह्रयाई पढ्नु ।

हे-यो । चारंतिर हेरेर तीनपटक सिंहनाद ग-न्यो । तीनपटक सिंहनाद गरी गोचरको लागि गयो । अनि उसले रात्रो रात्रो मृगसंघलाई मारी कमलो कमलो मासु खाई उही बासमा फर्क्यो ।

‘आवुसो पाथिकपुत्र ! त्यो मृगराजा सिंहको जूठो खाने एउटा बुढो स्याल मोटायो र बलियो हुँदं आयो । आवुसो ! अनि सो बुढो स्याललाई यस्तो लाग्यो—म को हुँ ! मृगराजा सिंह को हो ! किन म योटा जंगलको आश्रय लिएर नबसू । त्यहाँ बास बसी संध्या समयमा बासबाट निस्कनेछु । बासबाट निस्की झाड् तान्नेछु । झाड् तानेर चारंतिर हेर्नेछु । चारंतिर हेरेर तीनपटक सिंहनाद गर्नेछु । तीनपटक सिंहनाद गरी गोचरको लागि जानेछु । अनि रात्रो रात्रो मृगसंघलाई मारी कमलो कमलो मासु खाएर उही बासमा बस्नेछु । आवुसो ! अनि सो बुढो स्याल योटा जंगलको आश्रय लिई बास बस्यो । बास बसी संध्या समयमा बासबाट निस्क्यो । बासबाट निस्केर झाड् तान्यो । झाड् तानेर चारंतिर हे-यो । चारंतिर हेरेर तीनपटक सिंहनाद गर्छु’ भनी आपनं स्वभाव अनुसार करायो, भेडा जस्तं गरी करायो । कहाँ बुढो स्यालको आवाज ! कहाँ सिंहको आवाज ? ! !

१. यसबारे पूर्वकथा—

एकदिन सिंह गोचरबाट फकिरहेको बेलामा एक बुढो स्याल डरले भागिरहेको देखेर उसमाथि दयाराखी सिंहले ‘हे बुढो ! डराउन पर्दैन । तँ कोहोस् ?’ भनी सोध्दा बुढो स्यालले ‘भो स्वामी ! म स्याल हुँ’ भनी भन्यो । ‘तँले मेरो उपस्थान

गर्न सक्छस् ?' भनी सिंहले सोध्दा उसले 'सक्छु' भनी भन्यो । त्यहाँदेखि उसले सिंहको उपस्थान गर्नु थाल्यो । गोचरवाट फर्कंदा एक ठूलो मासुको टुक्रा ल्याइदिन्थ्यो । त्यही खाएर उ नजिकको एक ढुंगामा बस्नथाल्यो । केही दिनमै उ मोटाएर बलियो पनि भयो । अनि एकदिन सिंहले 'हे स्याल ! मैले ग्राड् तान्दा नजिकमा बसी 'कराउनुहोस् स्वामी !' भनी मलाई भन्न सक्छस् ?' भनी सोध्यो । 'सक्छु' भनी सिंहले ग्राड् तान्दा स्यालले त्यसो भन्न थाल्यो ।

एकदिन बुढो स्याल कुबामा पानी पिउन जाँदा पानीमा आफ्नो छायामा आफ्नो मोटो शरीर देख्यो । अनि उसले म स्याल हुँ भन्ने नठानी 'म पनि सिंह नै हुँ' भन्ने ठान्यो । अनि उसले मनमनै यस्तो भन्यो - 'यस्तो मोटो शरीर भएपछि पनि मैले कसैको जूठो खाएर बस्नुपर्छ र ! के तिम्रो पुरुष होइनै र ! सिंहको पनि चारवटा खुट्टा, दुइवटा दाह्रा, दुइवटा कान र एउटा पुच्छर छ । तिम्रो पनि सबै त्यस्तै छन् । केवल तिम्रो जगर मात्र छैन ।' यसरी कल्पना गर्दा गर्दै उसमा अहंभाव बढ्यो । अनि यसैको कारणले 'म कोहुँ ! सिंह कोहो र !' भन्ने स्यालको मनमा घमण्ड बढ्यो । यति मात्र होइन उसले यस्तो पनि ठान्यो—सिंह कोहो र ! उ न मेरो नातेदार हो, न मालिक हो । किन मैले उक्तको मान गर्ने ! दी. नि. अ. क. III. पृ. १४६: पाषिकमुत्त-वण्णना ।

‘आवसो पाथिकपुत्र ! यस्तंगरी तपाईं सुगतको नामले जीविका गर्ने, सुगतलाई दिने दानको शेष भाग खाएर’ तथागत अरहत् सम्यक्सम्बुदसंग बाँजिन खोज्नु हुन्छ । कहाँको तुच्छ पाथिकपुत्रसंग तथागत अरहत् सम्यक्सम्बुदसंग तुलना !!’

‘मगव ! जब दारुपत्तिकका अन्तेबासी आछियछे यस्तो उपमाद्वारा पनि अचेउ पाथिकपुत्रलाई त्यस आसनबाट चलाउन सकेनन् तब उनलाई (पाथिकपुत्रलाई) यसो भने—

‘सीहो ति अत्तानं समेक्खियान,
अमञ्चि कोत्थु मिगराजहमस्मि ।
तथेव’ सो सिङ्गालकं अनदि,
के’च छवे सिङ्गाले के पन सीहनादे’ति ॥’

अर्थ—

‘आफूलाई सिंह जस्तं ठान्ने स्यामले आफूलाई मृगराजा सिंह

-
१. बुद्ध नभइकन बुद्धको गुण जस्तं देखाई त्यसबाट प्राप्त भोजनद्वारा जीविका गर्ने हुनाले र बुद्धलाई पूर्वाह्न समझमा दिएर बाँकी भाग साँझ प्राप्त गर्ने भएको हुनाले ‘सुगतको नामले जीविका गर्ने र दानको शेष भाग खाएर’ भनी भनिएको हो । दी. नि. अ. क. III. पृ. १४७: पाथिकसुत्तवण्णना ।
 २. स्याममा: ‘तमेव’ ।
 - ३-३. सिंहवमा: ‘को च छवो सिगालो को पन सीहनादो’ ।

जस्तै ठाने पनि स्याल जस्तै कराउँछ । कहाँ स्यालको आवाज ! कहाँ सिंहको आवाज !!’

‘घावुसो पाथिकपुत्र ! यस्तैगरी तपाईं सुगतको नाममा जीविका गरी सुगतको भोजनको शेष भागद्वारा जीविका गरी तथागत भ्ररहत् सम्यक्सम्बुद्धसँग दाँजन छोप्नु हुन्छ । कहाँको तुच्छ पाथिकपुत्रसँग तथागत भ्ररहत् सम्यक्सम्बुद्धसँग तुलना !’

“भगव ! जब दारुपत्तिकका अन्तेबासी जाडियले यस उपमाद्वारा पनि अचेल पाथिकपुत्रलाई त्यस आसनबाट चलाउन सकेनन् तब उनलाई यस्तो भने—

‘अञ्जं’ अनुचङ्कमनं अत्तानं विघासे समेक्खिय,
याव अत्तानं न पस्सति कोत्थु ताव व्यग्घो ति मञ्जति ।
तथेव सो सिङ्गालकं अनदि,
के च छवे सिङ्गाले के पन सीहनादे’ति ॥’

अर्थ—

‘जूठो भाँडोको पानीमा मोटो देहनेले जबसम्म आफूलाई जूठो छाएर मोटाएको भनी आफ्नो स्वरूप देहबन् तबसम्म उ आफूलाई सिंह भनी ठान्दछ । उ स्याल जस्तै कराउँछ पनि । कहाँ अस्थो स्यालको आवाज ! कहाँ सिंहको !!’

१. स्याममा: ‘सुञ्जं’; सिंहलमा: ‘अमञ्जि’ ।

‘आबुसो पाथिकपुत्र ! त्यस्तंगरी तपाईं सुगतको नाममा जीविका गरी...सम्यक्सम्बुद्धसँग राज्जि खोज्नु हुन्छ । कहाँको चृत्यो पाथिकपुत्रसँग तयागत घरहत् सम्यक्सम्बुद्धसँग तुलना !!’

“मगव ! जब दारुपत्तिकका अम्तेबाणी जालियले यो उपमाद्वारा पनि अचेल पाथिकपुत्रलाई त्यस घासनबाट घनाउन सकेनन् तब उनलाई यस्तो भने—

‘भुत्वान भेके खलमूसिकायो,
कटसौसु खित्तानि च कोणपानि ।
महावने सुञ्जवने विवड्ढो,
अमञ्जि कोत्थु मिगराजाहमस्मि ॥
तथेव सो सिङ्गालकं अनदि,
के च छवे सिङ्गाले के पन सीहनावे’ति ।’

अर्थ—

‘खास्टोमा भ्यागुता, खलमा मुसा, शमशानमा फालेको मूर्दाहृत्
बाएर, महावन र शून्यवनमा बढेको स्यालले आफूलाई सिंह ठान्यो ।
उसले स्याल जस्तै करायो । कहाँ स्यालको घाबाज ! कहाँ सिंहको
घाबाज !!’

‘आबुसो पाथिकपुत्र ! यस्तंगरी तपाईं सुगतको नाममा जीविका
गरी ..सम्यक्सम्बुद्धसँग राज्जि खोज्नु हुन्छ । कहाँको चृत्यो पाथिक-
पुत्रसँग तयागत घरहत् सम्यक्सम्बुद्धसँग तुलना !!’

“भगव ! जब दाहसत्तिकका अन्तेबासी जालियले यो उपमाद्वारा पनि अचेष्ट पाथिकपुत्रलाई त्यस आसनबाट बलाउन सकेनन् तब त्यो परिषद्मा भाई यस्तो भने—‘मो ! अचेष्ट पाथिकपुत्र पराजित भए । ‘जानेछु भ्रावुसो ! जानेछु भ्रावुसो !’ भन्दै उहाँ टाँसिएर बसेकाछन् आसनबाट उठ्न पनि सक्दैनन् ।’

“भगव ! यस्तोभन्दा मैले त्यो परिषद्लाई यस्तो भने— ‘भ्रावुसो ! अचेष्ट पाथिकपुत्र त्यो वचनलाई नछाडो... मकहाँ आउन सक्दैन ।... उनको शीर पनि फुट्नेछ । यदि तपाईं प्रायुष्मान् त्रिच्छबी-हरूलाई यस्तो लाग्छ कि... तानेर ल्याउनेछौं । डोरी चुराडिएर जाला... आउन सक्नेछैन ।... शीर पनि फुट्नेछ ।’

भगवान्‌ले ऋद्धिप्रातिहार्य देखाउनुभयो

Dhamma.Digital

“भगव ! अनि त्यो परिषद्लाई धार्मिक कथाद्वारा सम्बोधित, समादपित, समुत्तेजित र सम्प्रहर्षित पारें । त्यो परिषद्लाई सम्बोधित ... र सम्प्रहर्षित पारी महाबध्नबाट विमुक्त गरी, चौरासौहजार प्राणीहरूलाई महाघोषबाट उद्धार गरी, तेजोघातु समाधिमा बसी सातबटा तालवृक्षको प्रमाणको उच्चाइमा गई अर्का सातबटा तालवृक्षको उच्चाइ माथि ज्वाला निकाली प्रज्वलित भई धुँवा निकाली म महा-जनको कूटागार शाळामा उभिएँ ।

“भगव ! अनि मुनकस्वत्त त्रिच्छबीपुत्र मकहाँ आए । मकहाँ आएर मलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । भगव ! अनि एक

छेउमा बसेका सुनकखत्त लिच्छवीपुत्रसँग मैले यस्तो सोधेँ—
‘सुनकखत्त! अचेल पाथिकपुत्रको सम्बन्धमा जुन कुरा मैले बताएँ
त्यसको फल त्यस्तै भयो कि अन्यथा भयो त? यसमा तिम्रो के
भन्थो त?’

‘भन्ते! जस्तो तपाईंले अचेल पाथिकपुत्रको सम्बन्धमा
मलाई बताउनु भएको थियो त्यस्तै फल भयो अन्यथा भएन।’

‘सुनकखत्त! यदि यस्तो हो भने उत्तरीयमनुष्यधर्म ऋद्धि-
प्रातिहार्य देखाएको हुन्छ कि हुँदैन त? यसमा तिम्रो के भन्थो त?’

‘भन्ते! यस्तो हुँदा अवश्य पनि उत्तरीयमनुष्यधर्म ऋद्धि-
प्रातिहार्य देखाएको हुन्छ, अन्यथा हुन्न।’

‘हे मोघपुरुष! यसरी मैले उत्तरीयमनुष्यधर्म ऋद्धिप्रातिहार्य
देखाउँदा पनि तिम्रो यस्तो भन्थो—‘भगवान्ले मलाई उत्तरीयमनुष्यधर्म
ऋद्धिप्रातिहार्य देखाउनु हुन्न। हे मोघपुरुष! यो पनि तिम्रो अपराध
हो।’

‘भगवन्! यस्तोभन्दा पनि सुनकखत्त लिच्छवीपुत्र अर्थात्
जाने व्यक्ति अर्थात् जाने भन्ने यो धर्मविनयलाई छाडेर नै गए।’

२६।१६. पिलोतिक परिव्राजक

प रि च य

यो पिलोतिक परिव्राजक आबस्तीबासी हुन् । तरुण छेँदा नै यिनो त्रिदण्ड र कमण्डलु हातमा लिई परिव्राजक भएका थिए । यिनको रूप प्रति सुग्दर तथा आकर्षक थियो । यिनो समय समयमा जेतवना-राममा गई बुद्ध तथा सङ्घ महास्वविरहको उपस्थान गर्थे । यिनको नाम पिलोतिक थियो र यिनको गोत्र वात्स्यायन (वच्छायन) थियो । त्यसैले यिनलाई ज्ञागुस्सोणी ब्राह्मणले वच्छायन (=वात्स्यायन) भनी आमन्त्रण गरेका हुन्^१ ।

यिनो बुद्धका अनुयायी नभए पनि बुद्धका प्रशंसक थिए । एकदिन यिनो जेतवनारामबाट निस्की आबस्तीतिर गइरहेको दिनको बेलामा आबस्तीका ज्ञागुस्सोणी ब्राह्मण रथमा बसी आबस्ती नगरमा जाँदथे । अनि पिलोतिक परिव्राजकलाई चिनी उनको गोत्रद्वारा

१. म. नि. भ. क. II. पृ. १६२-६३: चूलहत्थियपद्दोपमसुत्तवण्णना ।

यसको अनुवाद लेखकको बु. ब्रा. भा-२, पृ. ३२२ मा भएको छ ।

सम्बोधन गरी कहाँबाट आएकाहो भनी सोधेका थिए । अनि पिलोतिक परिव्राजकले भगवान्को दर्शन गरी जेतवनबाट घाइरहेको कुरा सुनाउँदा जागुरसोणीले “के त तिमौले बुद्धलाई चिन्न सक्यौ त ?” भनी भन्दा उनले “बुद्धलाई चिन्न त बुद्धमा जस्तै ज्ञान हुनेले मात्र चिन्न सक्नेछ” भन्दै बुद्धको प्रशंसा गरेका थिए । त्यसैले सं. नि. ध. क. II. पृ. १८८: देवदत्तसुत्तवर्णना, २१.१.२ ले यिनलाई पण्डित भनेको हो । अरू कुरा अगाडि अनुहित मूल सूत्रमै प्रष्टसँग उल्लेख भएको छ ।

केही पिलोतिक नामहरू

- (१) पिलोतिक (स्थविर)—यो स्थविर आनन्द स्थविरका शिष्य हुन् ।

एकदिन हातमा कपाल र एक टुकडा कपडा लिई मार्ग हिंडिरहेको देखेर आनन्द स्थविरले यिनलाई लगी प्रव्रजित गर्नुभएको थियो । पछि यिनी घरहत् भए । अनि भगवान्‌ले धम्मपदको दण्डवर्गमा “द्विरी निसेधो पुरिसो...” भन्ने गाथा भन्नुभएको थियो । धम्म. प. अ. क. पृ. ४७७: दण्डवर्ग ।

- (२) पिलोतिक (परिव्राजक)—यिनी एक तरुण त्रिदण्ड र कमण्डलु धारी परिव्राजक हुन् । यिनकं कुरा यहाँ उल्लेख भएको छ ।

×

×

×

बुद्ध सूत्र--

बुद्धको प्रशंसा (बुलहत्थिपदोपममुत्तवाट')

यस्तो मेले सुनें ।

एक समय भगवान् आबस्ती स्थित अनाथपिण्डिकको जेतवनाराममा बस्नुभएको थियो । त्यस समय जाणुस्सोणि ब्राह्मण मध्याह्न समयमा सबै सेता घोडीहरू भएका रथद्वारा आबस्तीतिर जाँदै थिए । त्यसबखत जाणुस्सोणि ब्राह्मणले पिण्डोतिक' परिव्राजकलाई

१. म. नि. I. पृ. २२६, म. क. II. पृ. १६१, यो सूत्र लेखकको बु. ब्रा. भा-२, पृ ३२२ मा अनुदित भएको छ ।
२. यी पिण्डोतिक परिव्राजक तन्नेरी थिए, सुवर्णवर्णी तथा बुद्धको उपासक थिए । बिहान सबेरै तथागत र महास्थविरहरूको उपासना गरी आफ्ना त्रिदण्ड र कमण्डलु आदि सामानका साथ जेतवनवाट निस्की नगरतिर जाँदै थिए । यसैबखत जाणुस्सोणि ब्राह्मणले यिनलाई टाढैदेखि आइरहेका देखेका थिए । पपं. सू. II. पृ. १६२: बुलहत्थिपदोपममुत्तवण्णना ।

टाढंवेखि आइरहेका बेखे । बेखेर पिछोतिक परिव्राजकछाई यस्तो भने—

“हन्व ! तपाईं बच्छायन (=वात्स्थायन) मध्याह्न समयमा कहाँबाट आइरहुनु भएको हो ?”

“भो ! म वहाँ भ्रमण गौतमकहाँबाट आइरहेको हुँ ।”

“तपाईं बच्छायन भ्रमण गौतमको प्रज्ञा-विचक्षणताको बारेमा के सोचनुहुन्छ नि ? के वहाँलाई पण्डित सम्मनु हुन्छ ?”

“भो ! भ्रमण गौतमको प्रज्ञा-विचक्षणतालाई जान्नसक्ने म कोहुँ र ! जो भ्रमण गौतमको प्रज्ञा-विचक्षणतालाई जान्नसक्छ, उ पनि त्यत्तिकै प्रज्ञावान् हुनुपर्ला नि ।”

“तपाईं बच्छायनले त भ्रमण गौतमको निक्कै प्रशंसाद्वारा प्रशंसा गर्नुहुन्छ ।”

“भो ! भ्रमण गौतमको प्रशंसा गर्ने म कोहुँ र ! प्रशंसा पाउनेहरूद्वारा नै वहाँ प्रशंसित हुनुहुन्छ । वहाँ गौतम देवमनुष्यहरूमध्येमा श्रेष्ठ नै हुनुहुन्छ ।”

“के कारण बेखेर तपाईं बच्छायन भ्रमण गौतम प्रति यसरी क्षमिप्रसन्न हुनु भएको त ?”

१. ‘प्रशंसा पाउनेहरूद्वारा नै प्रशंसित हुनुहुन्छ’ भन्नेको पालि शब्द हो—‘पसत्थपसत्थो’ । यसको स्पष्टिकरण यसरी दिएको छ ।

सबै प्रकारका गुणहरूद्वारा श्रेष्ठ र सबैलोकद्वारा प्रशंसित

भएकालाई अरू कसैले प्रशंसा गर्नुपर्ने काम छैन । जस्तै चंपक फूल अथवा नीलोत्पलादि पद्मफूल अथवा लोहित चन्दनहरू आफ्नै वर्ण-बन्ध तथा श्रीद्वारा प्रियंकर तथा सुगन्धित छन्; उनीहरूलाई कुनै भागन्तुक वर्ण-गन्धद्वारा स्तुति वा प्रशंसा गर्नु पर्दैन । जस्तै मणिरत्न अथवा चन्द्रमण्डलहरू आफ्नै आलोकद्वारा प्रकाशित हुन्छन् र उनीहरूलाई अर्कले प्रकाश पार्नुपर्दैन । यस्तैगरी श्रमण गौतम पनि सबै लोकमा प्रशंसित हुने तथा आफ्नै गुणद्वारा प्रशंसित भई सबै लोकहरूमा श्रेष्ठोत्तम हुनुहुन्छ । बर्हालाई कसैले प्रशंसा गर्नुपर्दैन ।

त्यसैले प्रशंसितद्वारा प्रशंसित हुनु भएका बर्हालाई 'पसत्यपसत्यो' भनिएको हो ।

कसद्वारा प्रशंसित छन् त ? राजा प्रसेन्जितादि कोशल-द्वारा र काशी-कोशलवासीहरूद्वारा प्रशंसित छन् । बिम्बिसार राजाद्वारा, अङ्ग-मगधवासीहरूद्वारा प्रशंसित छन् । वंशालीका लिच्छवीहरूद्वारा, बज्जीदेशवासीहरूद्वारा प्रशंसित छन् । पावाका मल्लहरूद्वारा, कुशीनगरवासीहरूद्वारा प्रशंसित छन् । अरू पनि, क्षत्रीहरूद्वारा, ती ती जनपदवासीहरूद्वारा प्रशंसित छन् ।

चङ्की आदि ब्राह्मणहरूद्वारा, ब्राह्मणगणहरूद्वारा प्रशंसित छन् । अनाथपिण्डक उपासकहरूद्वारा, उपासकगणहरूद्वारा प्रशंसित छन् । विशाखा आदि उपासिकाहरूद्वारा अनेक शत उपासिकाहरूद्वारा प्रशंसित छन् । सकुलुदायी आदि परिव्राजकहरूद्वारा, अनेक

श्रमण गौतममा चार चिन्हहरू छन्

“भो ! जस्तै कुनै चतुर नागबनिक (=हात्ती विबद्या जान्ने) हात्तीबनमित्र जान्छ । उसले हात्तीबनमा लंबाइ र चौडाइमा ठूलो भएको हात्तीको ठूलो पाइला बेल्छ । (अनि) यसबाट उसलाई निश्चय हुन्छ कि—‘भो ! यो त ठूलो हात्ती हो ।’ भो ! यस्तैगरी जब मैले श्रमण गौतममा चार चिन्हहरू (पदहरू) देखें तब म निश्चयमा पुगें कि—‘बहाँ भगवान् सम्यक्सम्बुद्ध हुनुहुन्छ, भगवान्को धर्म सु-प्रावणता छ, भगवान्का भावकसङ्घ सु-प्रतिपन्न छन् ।’

कुन चार ?

(१) “भो ! यहाँ म केही भन्नेहरू देख्छु—जो पण्डित, निपुण, कृतपरप्रवादी, बालबेधी (=बाणद्वारा रौन्लाई चीर्न सक्ने)

शत परिव्राजकहरूद्वारा प्रशंसित छन् । उत्पलवर्णा स्थविरादि महाश्राविकाहरूद्वारा, अनेक शत भिक्षुणीहरूद्वारा प्रशंसित छन् । सारिपुत्र स्थविरादि महास्थविरहरूद्वारा, अनेक शत भिक्षुहरूद्वारा प्रशंसित छन् । महाब्रह्मादि ब्रह्माहरूद्वारा, अनेक सहस्र ब्रह्माहरूद्वारा प्रशंसित छन् । तिनीहरू सबैले दशबल बुद्धको प्रशंसा गर्छन्, स्तुति गर्छन् तथा वर्णना गर्छन् । त्यसैले भगवान् बुद्ध ‘प्रशंसा पाउनेहरूद्वारा नै प्रशंसित हुनुहुन्छ’ भनी सूत्रमा उल्लेख भएको हो भनी पपं. सू. II. पृ. १६३-६४: चूलहत्थियपदोपमुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको हो ।

समान आपनो प्रज्ञाद्वारा अर्काको दृष्टिलाई (=मतलाई) मर्दन गरी हिंड्छन् । उनीहरूले सुन्दछन् कि—‘श्रमण गौतम अमुक नामक गाउँ वा निगममा घाउनेछन् ।’ भो ! (अनि) उनीहरूले प्रश्नहरू तयार पार्छन्—‘हामीहरू श्रमण गौतमकहाँ गई यो प्रश्न सोध्नेछौं; यस्तो सोध्दा यस्तो उत्तर दिनेछन् । (अनि) हामीले यसरी वाद आरोप गर्नेछौं; यस्तो सोध्दा यस्तो उत्तर दिनेछन्, यसमा पनि हामीले यसरी वाद आरोप गर्नेछौं ।’ भो ! (अनि) उनीहरूले सुन्दछन् कि—श्रमण गौतम अमुक नामक गाउँ वा निगममा आइपुगे ।’ (अनि) उनीहरू श्रमण गौतमकहाँ जान्छन् । श्रमण गौतमले उनीहरूलाई धार्मिककथा-द्वारा संर्दाशित, सम्प्रतिष्ठित, समुत्तेजित तथा सम्प्रह्वित पार्नुहुन्छ । श्रमण गौतमको धार्मिककथाद्वारा संर्दाशित, सम्प्रतिष्ठित, समुत्तेजित तथा सम्प्रह्वित भएका उनीहरूले श्रमण गौतमसँग प्रश्न सोध्नेनन्, वाद आरोप गर्ने कुरा त परंजाबोस् । बर उनीहरू श्रमण गौतमकै भावक हुन्छन् । भो ! जब मैले श्रमण गौतममा यो पहिलो चिन्ह देखेँ तब म निश्रयमा पुगें कि—(वहाँ) भगवान् सम्यक्सम्बुद्ध हुनुहुन्छ, भगवान्को धर्म सु-आख्यात छ, भगवान्का भावकसङ्घ सु-प्रतिपन्न छ ।’

(२) “फेरि, भो ! यहाँ म केही ब्राह्मण पण्डितहरू देखेछु— जो पण्डित...अर्काको दृष्टिलाई मर्दन गरी हिंड्छन् ।...उनीहरू श्रमण गौतमकहाँ जान्छन् । श्रमण गौतमले उनीहरूलाई धार्मिककथाद्वारा संर्दाशित...पार्नुहुन्छ । श्रमण गौतमको धार्मिककथाद्वारा संर्दाशित...

भएका उनीहरूले भ्रमण गौतमसँग प्रश्न सोध्दैनन्, वाद आरोप गर्ने कुरा त परं जाओस् ।...भो ! जब मैले भ्रमण गौतममा यो दोषो चिन्ह देखेँ तब म निश्चयमा पुगें कि—‘(वहाँ) भगवान् सम्यक्सम्बुद्ध हुनुहुन्छ, भगवान्को धर्म सु-प्राख्यात छ, भगवान्का आचकसङ्घ सु-प्रतिपन्न छन् ।’

(३) “फेरि, भो ! यहाँ म केही गृहपति पण्डितहरू देख्दछु— जो पण्डित.. अर्काको दृष्टिलाई मर्दन गरी हिँड्छन् ।...उनीहरू भ्रमण गौतमकहाँ जान्छन् । भ्रमण गौतम उनीहरूलाई धार्मिककथाद्वारा संदर्शित, पार्नुहुन्छ । भ्रमण गौतमको धार्मिककथाद्वारा संदर्शित,... भएका उनीहरूले भ्रमण गौतमसँग प्रश्न सोध्दैनन्, वाद आरोप गर्ने कुरा त परं जाओस् ।...भो ! जब मैले भ्रमण गौतममा यो तेश्रो चिन्ह देखेँ तब म निश्चयमा पुगें कि ‘(वहाँ) भगवान् सम्यक्सम्बुद्ध हुनुहुन्छ,.. ।’

(४) “फेरि, भो ! यहाँ म केही भ्रमण पण्डितहरू देख्दछु— जो पण्डित.. अर्काको दृष्टिलाई मर्दन गरी हिँड्छन् ।...उनीहरू भ्रमण गौतमकहाँ जान्छन् । भ्रमण गौतमले उनीहरूलाई धार्मिककथाद्वारा संदर्शित,...पार्नुहुन्छ । भ्रमण गौतमको धार्मिककथाद्वारा संदर्शित,... भएका उनीहरूले भ्रमण गौतमसँग प्रश्न सोध्दैनन्, वाद आरोप गर्ने कुरा त परं जाओस् । बलिक उनीहरू घरबार छाडी अनगारिक भई प्रव्रजित हुनको निमित्त भ्रमण गौतमसँग अवकाश माग्छन् । उनीहरूलाई भ्रमण गौतमले प्रव्रजित गराउनु हुन्छ । उनीहरू त्यहाँ प्रव्रजित भएर एकान्त-बासमा बसी अप्रमत्त, आतप्त सम्पन्न तथा बौध्दवान् भई चिरकाल

नबिदं—जसको निमित्त कुलपुत्रहरू राम्ररी घरबार छाडी अन्धकारिक भई प्रव्रजित हुन्छन्—त्यो अनुत्तर ब्रह्मचर्यको फल यसं जीवनमा स्वयं अभिज्ञा साक्षात्कार गरी विहार गर्छन् । (अनि) उनीहरू यस्तो भन्दछन्—‘भो ! हामी नाश हुने थियौं, भो ! हामी विनाश हुने थियौं’ (मनं बत, भो, अनस्ताम, मनं बत, भो, पनस्ताम) । अघि हामीहरू अश्रमण भएर नै श्रमणहूँ भनी भन्दथ्यौं; ब्राह्मण भएर नै ब्राह्मणहूँ भनी भन्दथ्यौं; अरहन्त नभएर नै अरहन्तहूँ भनी भन्दथ्यौं । अहिले हामीहरू श्रमण भयौं, अहिले हामीहरू ब्राह्मण भयौं, अहिले हामीहरू अरहन्त भयौं ।’ भो ! जब मैले श्रमण गौतममा यो चौथो चिह्न देखें तब म निश्चयमा पुगें कि—‘(वहाँ) भगवान् सम्यक्सम्बुद्ध हुनुहुन्छ,...।’

“भो ! जब मैले यी चार कारणहरू श्रमण गौतममा देखें तब म निश्चयमा पुगें कि—‘(वहाँ) भगवान् सम्यक्सम्बुद्ध हुनुहुन्छ,...।’”

यस्तो भनेपछि जागुंस्सोणि ब्राह्मण सबै सेता घोडीको रथबाट ओल्ह्रीं, उत्तरासङ्ग एकांश पारी जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यतातिर फर्की बुद्धात जोरी तीनबार उदान प्रकट गरे—

-
१. भनाइको तात्पर्य— यदि हामीहरू क्षणभरको लागि यहाँ नआएको भए, यो क्षणभर नआउनाको कारणले गर्दा हामीहरू नाश हुने थियौं, विनाश हुने थियौं; तर अब यहाँ आएकाले हामीहरू नाश भएनौं भनी भनिएको हो । पपं. सू. II. पृ. १६५: चूलहत्थि-पदोपमसुत्तवण्णना ।

[१६४]

बुद्धकालीन परिव्राजकहठ-२

“वहाँ भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्धलाई नमस्कार !

“वहाँ भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्धलाई नमस्कार !

“वहाँ भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्धलाई नमस्कार ! अवरय
हामीने पनि कहिले काहिँ वहाँ गौतमसँग भेट गर्न सक्नेछौं र अवरय
पनि केही कुराकानी पनि हुनसक्छ ।”

३०।२०. पोट्टुपाद परिव्राजक

प र ि च य

यी पोट्टुपाद परिव्राजक एक शिष्टसम्पन्न विद्वान् थिए । समय समयमा यिनी विद्वानहरूसँग छलफल गर्दथे । यिनी मल्लिका देवीको फलफूलको बगिचा भित्र भएको एकशाळ भन्ने घरमा तीन हजार परिव्राजकहरूका साथ बस्दथे ।

एकदिन भगवान् यिनी बस्ने ठाउँमा जानुभएको थियो । भगवान् त्यहाँ जानुहुँदा उनले भगवानसँग भनेक विषयहरूमा प्रश्न सोधेका थिए । भगवान्ले दिएका उत्तरलाई उनले अनुभव गरेका थिए । भगवान् जानुभएपछि उनको परिषद्ले भगवान्को कुरालाई अनुभव गरे भनी उनलाई खूब टोकेका थिए । “म जस्ता पण्डितले सत्य कुरालाई सत्य हो नभन्नु ठीक छैन” भनी उनले आफ्नो परिषद्लाई जवाफ दिएका थिए । त्यसपछि दुइ तीन दिनपछि उनी भगवान्कहाँ गई आफ्नो परिषद्ले आफूलाई टोकेको कुरा भगवान्लाई सुनाएका थिए ।

×

×

×

केही पोट्टपाद नामहरू

- (१) पोट्टपाद—यो चाहि बोधिसत्त्वको नाम हो । जो सुगा योनीमा जन्मेका थिए । यस सम्बन्धी सबै कुरा जा. प्र. क. I-II. पृ. ३६७: राधजातकमा उल्लेख भएको छ । जा. नं. १४५.
- (२) पोट्टपाद—यो चाहि आनन्दको नाम हो । जो अघि अघिको जन्ममा यस नामले सुगा योनीमा जन्मेका थिए । बोधिसत्त्व चाहि पोट्टपाद सुगाको दाइ राध भन्ने सुगा भएका थिए । यस सम्बन्धी सबै कुरा जा. प्र. क. I-II. पृ. ४६८: राधजातकमा उल्लेख भएको छ । जा. नं. १६८.
- (३) पोट्टपाद—यो चाहि आनन्दको नाम हो । जो अघि अघिको जन्ममा यस नामले सुगा भई जन्मेका थिए । यिनका दाइ चाहि बोधिसत्त्व थिए । जो राध भन्ने नामले सुगा नै भई जन्मेका थिए । यस सम्बन्धी सबै कुरा जा. प्र. क. III. पृ. ६८: कालबाहुजातकमा उल्लेख भएको छ । जा. नं. ३२६.
- (४) पोट्टपाद—यो चाहि एक पोहरेको छोराको नाम हो । एकदिन आनन्द स्थविर कुण्डी नगरको सानुबासी पर्वतमा बसी भोजन गरिरहनुभएको बेलामा यी पोट्टपाद केटा आएको देखी उसलाई पनि खाना खुवाई पछि स्थविरले उसलाई प्रव्रजित गराई अरहत् प्राप्त गराइदिनु भएको थियो । पेत. ब. प्र. क.

पृ. १२७: सानुवासिपेतवत्यु । यसको अनुवाद लेखकको बु. प्रे.
पृ. २२० मा भएको छ ।

(५) पोट्टपाद्—यो एक परिव्राजकको नाम हो । जसको कुरा यहाँ
उल्लेख भएको छ ।

(६) पोट्टपाद् (सुत्तं)—यो सूत्र बी. नि. I. पृ. १५० मा उल्लेख
भएको छ । यसको अनुवाद यहाँ प्रगाडि भएको छ ।

मूल सूत्र—

भगवान् पोट्टपादकहाँ जानुभयो
(पोट्टपादसुत्त^१)

यस्तो मेले सुनें ।

एक समय भगवान् ब्राह्मस्ती स्थित अनाथपिण्डिकको जेत-
वनाराममा बसिरहनुभएको थियो । त्यस समय पोट्टपाद् परिव्राजक
समयप्रवादक भन्ने तिन्दुकाचीरको एक शालक भन्ने मल्लिकाको आराम
(=उदघान) मा तीन हजार महान परिव्राजक परिषद्का साथ बसिरहेका
थिए । अनि पूर्वाण्ह समयमा चीवर पहिरो पात्र-चीवर ग्रहण गरी
ब्राह्मस्तीमा भिक्षाटनको निमित्त भगवान् जानुभयो ।

अनि भगवान्लाई यस्तो लाग्यो—“ब्राह्मस्तीमा भिक्षाटनको
निमित्त जान अझै समय छ । (स्यतिन्जेसम्म) किन म समयप्रवादक
भन्ने तिन्दुकाचीरको एक शालक भन्ने मल्लिकाको आराम हो
जहाँ पोट्टपाद् परिव्राजक हो त्यहाँ नजाऊं ।” अनि भगवान् जहाँ

१. दी. नि. I. पृ. १५०, अ. क. II. पृ. ४८.

समयप्रवादक तिन्वुकाचीरको एक शालक भन्ने मल्लिकाको आराम हो
त्यहाँ जानुभयो ।

त्यसबखत पोट्टपाद परिव्राजक महान परिव्राजक परिवर्द्धसँग
अनेक प्रकारका तिरश्रीन कुरा गर्दै, होहल्ला गर्दै, चिच्याउँदै, कराउँदै
बसेका थिए । जस्तै—राजकथा, चोरकथा...^१ ।

अनि पोट्टपाद परिव्राजकले टाढंवेखि भगवान्साई आइरहुनु-
भएको देखे । देखेपछि आफ्नो परिवर्द्धलाई शान्तपारे—“तपाईंहरू
चुपलानुहोस् । तपाईंहरू हल्लागुल्ला नगर्नुहोस् । यी श्रमण गौतम
आउँदैहुनुहुन्छ । वहाँ आयुष्मान् निःशब्दतालाई रुचाउनु हुन्छ;
निःशब्दताको प्रशंसक हुनुहुन्छ । शायद निःशब्द परिवर्द्ध देखेर वहाँ, यहाँ
आउनसक्नुहुन्छ ।” यस्तो भन्दा ती परिव्राजकहरू चुपलागे ।

अनि जहाँ पोट्टपाद परिव्राजक थिए त्यहाँ भगवान् जानुभयो ।
अनि पोट्टपाद परिव्राजकले भगवान्साई यस्तो भने—“भन्ते भगवान् !
आउनुहोस् । भन्ते ! भगवान्को स्वागत छ । धेरै दिनपछि भगवान्ले
यहाँ आउने काम गर्नुभयो^२ । भन्ते ! भगवान् ! बस्नुहोस् । यो आसन
बिचछाडिएको छ ।” त्यसपछि भगवान् बिचछाडाइराखेको आसनमा
बस्नुभयो । पोट्टपाद परिव्राजक पनि एक होचो आसन लिई एक

१. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. प. भा-१, पृ. ४२० मा
उल्लेख भए जस्तै दोहन्याई पढ्नु ।

२. यो वाक्य त्यसबखतको व्यवहारिक शिष्टाचार सम्पन्न कुरा हो ।

छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका षोडशपाद परिव्राजकलाई भगवान्ले यस्तो भन्नुभयो—

“षोडशपाद ! ग्रहिले यहाँ के कुरा गर्दै बसेका थियो ? के कुरामा कुरा रोकियो ?”

कसरी अभिसंज्ञा निरोध हुन्छ ?

यस्तो भन्दा षोडशपाद परिव्राजकले भगवान्लाई यस्तो भने—
 “भन्ते ! छाडिदिनुहोस् यो कुरा जुन कुराहरू गरी हामीहरू यहाँ बसेकाछौं । भन्ते ! यस्ता कुराहरू भगवान्लाई पछि पनि सुन्न बुझ्नु हुने छैन । भन्ते ! अस्ति अस्ति कौतूहल शालामा भेला भई बसेका मानातीर्थीय श्रमण ब्राह्मणहरूको बीचमा ‘कसरी अभिसंज्ञा निरोध हुन्छ’ भन्ने विषयमा कुरा उठेको थियो—

(१) “त्यहाँ केहीले यस्तो भने—‘बिना हेतु, बिना प्रत्यय पुरुषको संज्ञा (=चित्त) उत्पन्न पनि हुन्छ र निरुद्ध पनि हुन्छ । जुन बखत (संज्ञा) उत्पन्न हुन्छ त्यसबखत संज्ञी हुन्छ । जुन बखत (संज्ञा) निरुद्ध हुन्छ त्यसबखत असंज्ञी हुन्छ ।’ यसरी केही अभिसंज्ञा निरोध बताउँछन् ।

(२) “त्यहाँ अर्काभै यस्तो भने—‘भो ! यो त्यस्तो हुन सक्दैन, यस्तो हुन सक्छ । भो ! संज्ञा (=चित्त) नै पुरुषको आत्मा हो । सो घाउँछ पनि जान्छ पनि । जुन बखत घाउँछ त्यसबखत संज्ञी हुन्छ ।

जुन बखत जान्छ त्यसबखत असंज्ञी हुन्छ ।' यसरी केही अभिसंज्ञानिरोध बताउँछन् ।

(३) "त्यहाँ अकलि यस्तो भने—'भो ! यो त्यस्तो हुन सक्दैन । भो ! महद्विक महानुभाव हुने श्रमण ब्राह्मणहरू छन् । उनीहरू यो पुरुषको संज्ञालाई भित्र ल्याउँछन् पनि बाहिर लंजाग्छन् पनि । जुन बखत भित्र ल्याउँछन् त्यसबखत संज्ञी हुन्छ । जुन बखत बाहिर लंजाग्छन् त्यसबखत असंज्ञी हुन्छ ।' यसरी केही अभिसंज्ञानिरोध बताउँछन् ।

(४) "त्यहाँ अकलि यस्तो भने—'यो त्यस्तो हुन सक्दैन । भो ! महद्विक महानुभाव हुने देवताहरू छन् । उनीहरू यो पुरुषको संज्ञालाई भित्र राख्छन् पनि बाहिर पनि राख्छन् । जुन बखत भित्र राख्छन् त्यसबखत संज्ञी हुन्छ । जुन बखत बाहिर राख्छन् त्यसबखत असंज्ञी हुन्छ ।' यसरी अभिसंज्ञानिरोध बताउँछन् ।

"भन्ते ! त्यस समय मलाई भगवान्क सम्झना भयो—'ग्रहो वहाँ भगवान् ! ग्रहा वहाँ सुगत ! जो यी धर्महरूमा चतुर हुनुहुन्छ ।' भन्ते ! भगवान् चतुर हुनुहुन्छ । भगवान् अभिसंज्ञानिरोधको बारेमा प्रकृतज्ञ (=अभ्यस्त) हुनुहुन्छ । भन्ते ! कसरी अभिसंज्ञानिरोध हुन्छ ?"

(क) अनुपूर्वाभिसंज्ञानिरोध संप्रज्ञान समापत्ति

१- 'पोट्टपाव ! त्यहाँ जुन श्रमण ब्राह्मणहरूले 'विनाहेतु विना

प्रत्यय संज्ञा उत्पन्न हुन्छ र निरुद्ध पनि हुन्छ' भनी भन्ने गुरुमै (उनीहरूले) गल्ती गरे । किनभने ? पोट्टपाद ! हेतु सहित, प्रत्यय सहित (=कारण सहित) पुरुषको संज्ञा उत्पन्न हुन्छ र निरुद्ध पनि हुन्छ । एक शिक्षाबाट एक संज्ञा उत्पन्न हुन्छ, एक शिक्षाबाट एक संज्ञा निरुद्ध हुन्छ ।

त्यो शिक्षा भन्नेको के हो त भनी भगवान्‌ले मन्नुभयो—
 “पोट्टपाद ! यहाँ तथागत अरहत् सम्पक्कसम्बुद्ध...’ लोकमा उत्पन्न हुन्छ ।...’ पोट्टपाद ! यसरी भिक्षु शीलसम्पन्न हुन्छ ।...’ यी पञ्च-नीवरणहरू प्रहीण भएको कुरा आफूमा देख्दा उसमा प्रामोदच उत्पन्न

१. यहाँका बाँकी कुरा लेखकको बु. प. भा-१, पृ. २१२ अथवा लेखककै बु. रा. भा-२, पृ. १३४ मा उल्लेख भए अनुसार दोह्र्याई पढ्नु ।
२. यहाँका बाँकी कुराहरू सामञ्जसफलसूत्रको अनुवाद अनुसार लेखकको बु. रा. भा-२, पृ. १३४ को ‘बहाँले देवमार सहित ब्रह्मालाई’ भन्ने ठाउँदेखि पृ. १४६ को ‘यो आर्यशीलस्कन्धले सम्पन्न भएको आफूमित्र निरवदच सुखको अनुभव गर्छ’ भन्ने ठाउँसम्म दोह्र्याई पढ्नु ।
३. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. रा. भा-२, पृ. १४६ मा ‘कसरी भिक्षुले आफ्नो इन्द्रियलाई बशमा राख्छ ?’ भन्ने ठाउँदेखि लिएर पृ. १५७ ‘जस्तै अर्द्धाण झैं...मुक्त भएको कुरा आफूमा देख्छ’ भन्ने ठाउँसम्म पढ्नु ।

हुन्छ । प्रमुदित हुनेको प्रीति उत्पन्न हुन्छ । प्रीति चित्त भएको शरीर शान्त हुन्छ । शान्त भएको कायले सुखानुभव गर्छ । सुखी भएको चित्त समाधिष्ठ हुन्छ । अनि उ कामविषयबाट अलग भई अकुशलबाट अलग भई वितर्कविचार युक्त भएको विवेकजः (=ध्यानजः) प्रीतिमुख भएको प्रथमध्यान प्राप्त गरी बस्छ । त्यसको जुन पहिलेको कामसंज्ञा हो त्यो निरुद्ध हुन्छ । विवेकजः प्रीतिमुख सूक्ष्म सत्यसंज्ञा त्यस समयमा हुन्छ । त्यस समय उ विवेकजः प्रीतिमुख सूक्ष्म सत्यसंज्ञो मात्र हुन्छ । यसरी एक शिक्षाबाट एक संज्ञा उत्पन्न हुन्छ, एक शिक्षाबाट एक संज्ञा निरुद्ध हुन्छ ।” यो शिक्षा हो भनी भगवान्‌ले भन्नुभयो ।

२-“पोट्टपाद ! फेरि वितर्क विचारलाई उपशान्त गरी अर्ध्यान्तर सम्प्रसादलाई चित्तमा एकाग्र गरी वितर्क विचार रहित विवेकजः प्रीतिमुख भएको द्वितीयध्यान प्राप्त गरी भिक्षु बस्छ । उसको जुन पहिलेको विवेकजः प्रीतिमुख सूक्ष्मसत्यसंज्ञा हो त्यो निरुद्ध हुन्छ । समाधिजः प्रीतिमुख सूक्ष्मसत्यसंज्ञा त्यस समयमा हुन्छ । त्यस समय उ समाधिजः प्रीतिमुख सूक्ष्मसत्यसंज्ञो मात्र हुन्छ । यसरी एक शिक्षाबाट एक संज्ञा उत्पन्न हुन्छ; एक शिक्षाबाट एक संज्ञा निरुद्ध हुन्छ ।” यो पनि शिक्षा हो भनी भगवान्‌ले भन्नुभयो ।

३-“पोट्टपाद ! फेरि प्रीतिलाई पनि त्यागी उपेक्षित भई स्मृति-सम्प्रज्ञान्य भई शरीरद्वारा सुखानुभव गरी भिक्षु बस्छ । जसलाई आर्यहरू ‘उपेक्षावान् स्मृतिवान् सुखपूर्वक बस्ने’ भनी भन्दछन् त्यस प्रकारको तृतीयध्यान प्राप्त गरी बस्छ । उसको जुन पहिलेको समाधिजः प्रीतिमुख

सूक्ष्मसत्यसंज्ञा हो त्यो निरुद्ध हुन्छ । उपेक्षासुख सूक्ष्मसत्यसंज्ञा त्यस समयमा हुन्छ । त्यस समय उपेक्षासुख सूक्ष्मसत्यसंज्ञी मात्र हुन्छ । यसरी एक शिक्षाबाट एक संज्ञा उत्पन्न हुन्छ, एक शिक्षाबाट एक संज्ञा निरुद्ध हुन्छ ।” यो पनि शिक्षा हो भनी भगवान्‌ले भन्नुभयो ।

४-“पोट्टुपाब ! फेरि सुखलाई पनि त्यागी दुःखलाई पनि रबागी पहिले नै सोमनस्य (=मानसिकसुख) दोमनस्य (=मानसिक दुःख) को अन्त गरी सुख दुःख नभएको स्मृति र उपेक्षा परिशुद्ध भएको अनुभूतियान प्राप्त गरी भिक्षु बस्छ । उसको जुन पहिलेको उपेक्षासुख सूक्ष्मसत्यसंज्ञा हो त्यो निरुद्ध हुन्छ । अदुःखसुख सूक्ष्मसत्यसंज्ञा त्यस समयमा हुन्छ । त्यस समय उ अदुःखसुख सूक्ष्मसत्यसंज्ञी मात्र हुन्छ । यसरी एक शिक्षाबाट एक संज्ञा उत्पन्न हुन्छ, एक शिक्षाबाट एक संज्ञा निरुद्ध हुन्छ ।” यो पनि शिक्षा हो भनी भगवान्‌ले भन्नुभयो ।

५-“पोट्टुपाब ! फेरि सबै प्रकारले रूपसंज्ञालाई समतिक्रम गरी, प्रतिघ (=मानसिक द्वेषभाव, घर्षण) संज्ञालाई अन्तगरी, नानात्व-संज्ञालाई मनन नगरी —‘आकाश अनन्त हो’ भनी आकाशानन्त्यायतन (समाधि) प्राप्त गरी भिक्षु बस्छ । उसको जुन पहिलेको रूपसंज्ञा हो त्यो निरुद्ध हुन्छ । आकाशानन्त्यायतनसुख सूक्ष्मसत्यसंज्ञा त्यस समयमा हुन्छ । त्यस समय उ आकाशानन्त्यायतनसुख सूक्ष्मसत्यसंज्ञी मात्र हुन्छ । यसरी एक शिक्षाबाट एक शिक्षा उत्पन्न हुन्छ; एक शिक्षाबाट एक शिक्षा निरुद्ध हुन्छ ।” यो पनि शिक्षा हो भनी भगवान्‌ले भन्नुभयो ।

६-“पोट्टुपाब ! फेरि सबै प्रकारले आकाशानन्त्यायतनलाई

समतिक्रम गरी 'विज्ञान अनन्त हो' भनी विज्ञानन्त्यायतन (समाधि) प्राप्त गरी भिक्षु बस्छ । उसको जो पहिलेको आकाशानन्त्यायतनसुख सूक्ष्मसत्यसंज्ञा हो त्यो निरुद्ध हुन्छ । विज्ञानन्त्यायतनसुख सूक्ष्मसत्यसंज्ञा त्यस समयमा हुन्छ । त्यस समय उ विज्ञानन्त्यायतनसुख सूक्ष्मसत्यसंज्ञी मात्र हुन्छ । यसरी एक शिक्षाबाट एक संज्ञा उत्पन्न हुन्छ, एक शिक्षाबाट एक संज्ञा निरुद्ध हुन्छ ।" यो पनि शिक्षा हो भनी भगवान्ले भन्नुभयो ।

७—"पोट्टपाद ! फेरि विज्ञानन्त्यायतनलाई समतिक्रम गरी 'केही छैन' भनी आकिञ्चन्यायतन (समाधि) प्राप्त गरी भिक्षु बस्छ । उसको जुन पहिलेको विज्ञानन्त्यायतनसुख सूक्ष्मसत्यसंज्ञा हो त्यो निरुद्ध हुन्छ । आकाशानन्त्यायतनसुख सूक्ष्मसत्यसंज्ञा त्यस समयमा हुन्छ । त्यस समय उ आकाशानन्त्यायतनसुख सूक्ष्मसत्यसंज्ञी मात्र हुन्छ ।" यसरी एक शिक्षाबाट एक संज्ञा उत्पन्न हुन्छ; एक शिक्षाबाट एक संज्ञा निरुद्ध हुन्छ ।" यो पनि शिक्षा हो भनी भगवान्ले भन्नुभयो ।

८—"पोट्टपाद ! जब यहाँ भिक्षु स्वक-संज्ञी (=आफूले प्राप्त गरेको ध्यानसंज्ञी) हुन्छ तब उ त्यहाँबाट अर्को (ध्यान) मा त्यहाँबाट अर्को (ध्यान) मा क्रमशः गई श्रेष्ठतर संज्ञामा (सञ्जगं) पुग्छ (फुस्सति) । अनि श्रेष्ठतर संज्ञामा बसेको उसलाई यस्तो लाग्छ— 'चिन्तन गर्नु मेरो लागि खराब हो, चिन्तन नगर्नु मेरो लागि बेहो हो । यदि मैले चिन्तन गर्ने भनें, यदि मैले अभिसंस्कार गर्ने भनें—यी मेरा संज्ञाहरू निरुद्ध हुने छन् र अर्का मोटा मोटा संज्ञाहरू उत्पन्न हुनेछन् । त्यसैले चिन्तन पनि नगर्ह र अभिसंस्कार पनि नगर्ह ।' (यति सोचेर)

उसले चिन्तन पनि गर्दैन र अभिसंस्कार पनि गर्दैन । उसको अचिन्तनले गर्दा अभिसंस्कारले गर्दा ती संज्ञाहरू निरुद्ध हुन्छन् र अर्का मोटा मोटा संस्कारहरू पनि उत्पन्न हुन्छन् । उ निरोध स्पर्श गर्छ (निरोधमा पुग्छ) । पोट्टपाद ! यसरी अनुपूर्वाभिसंज्ञानिरोध सम्प्रज्ञान समापत्ति हुन्छ ।

“पोट्टपाद ! तिम्रोले यसभन्दा अघि यस्तो अनुपूर्वाभिसंज्ञानिरोध सम्प्रज्ञान समापत्तिको बारे सुनेका थियो ? यसमा तिम्रो के भन्छो ?”

“भन्ते ! सुनेको थिइन । भगवान्‌ले अहिले भन्नुभएर मात्र मैले यस्तो जानें—‘पोट्टपाद ! जब यहाँ भिक्षु स्वक-संज्ञी हुन्छ तब उ त्यहाँबाट अर्को (ध्यान) मा त्यहाँबाट अर्को (ध्यान) मा क्रमशः गई श्रेष्ठतर संज्ञामा (सञ्जगं) पुग्छ (फुस्सति) । अनि श्रेष्ठतर संज्ञामा बसेको उसलाई यस्तो लाग्छ—‘चिन्तन गर्नु मेरो लागि खराब हो, चिन्तन नगर्नु मेरो लागि बेश हो । ..’ उ निरोध स्पर्श गर्छ (निरोधमा पुग्छ) । पोट्टपाद ! यसरी अनुपूर्वाभिसंज्ञानिरोध सम्प्रज्ञान समापत्ति हुन्छ ।”

“पोट्टपाद ! यस्तै हो ।”

(ख) श्रेष्ठतरसंज्ञा एउटै मात्र छ कि धेरै छन् ?

“भन्ते ! श्रेष्ठतर संज्ञा एउटै मात्र छ भनी भगवान् बताउनु हुन्छ कि धेरै छन् भनी बताउनु हुन्छ ?”

१. माथि पृ. १७५ मा उल्लेख भए जस्तै दोह्याई पढ्नु ।

“पोट्टुपाद ! एउटै मात्र मग्ने पनि म बताउँछु धेरै भनेर पनि बताउँछु ।”

“मग्ने ! कसरी भगवान् एउटै मात्र मनी बताउनु हुन्छ र कसरी धेरै मनी बताउनु हुन्छ ?”

“पोट्टुपाद ! जसो जसो निरोध प्राप्त गर्छ त्यसो त्यसो म श्रेष्ठतर संज्ञा बताउँछु । पोट्टुपाद ! यसरी म एउटा मात्र श्रेष्ठतर संज्ञा भन्नेर पनि बताउँछु धेरै भनेर पनि बताउँछु ।”

(ग) पहिले संज्ञा कि पहिले ज्ञान ?

“मग्ने ! पहिले संज्ञा उत्पन्न हुन्छ अनि पछि ज्ञान उत्पन्न हुन्छ कि अथवा ज्ञान पहिले उत्पन्न हुन्छ अनि पछि संज्ञा ? अथवा संज्ञा र ज्ञान दुवै एकैचोटि उत्पन्न हुन्छन् ?”

“पोट्टुपाद ! पहिले संज्ञा उत्पन्न हुन्छ अनि पछि ज्ञान उत्पन्न हुन्छ । (निरोधबाट उठेकाको मनमा पहिले अरहत्फल संज्ञा उत्पन्न हुन्छ, त्यसपछि ज्ञान उत्पन्न हुन्छ भनिएको हो ।) संज्ञा उत्पन्न भएपछि नै ज्ञान उत्पन्न हुन्छ । अनि उ यसरी जान्दछ—‘यसको कारणले (=अरहत्फल संज्ञाको कारणले) मेरो ज्ञान (=अत्यवेक्षण ज्ञान) उत्पन्न भयो ।’ पोट्टुपाद ! यसरी यसलाई बुझ्नुपर्छ—‘जसरी पहिले

१. निरोध पुग्ने माध्यमको प्रभेदलाई ध्यानमा राखी यहाँ धेरै भनिएको हो ।

संज्ञा (=अरहन्फल संज्ञा) उत्पन्न भएर पछि ज्ञान (=प्रत्यवेक्षण ज्ञान) उत्पन्न हुन्छ त्यस्तैगरी संज्ञा भएपछि नै ज्ञान उत्पन्न हुन्छ ।”

(घ) संज्ञा पुरुषको आत्मा होइन त ?

“भन्ते ! संज्ञा नै पुरुषको आत्मा हो कि अथवा संज्ञा अर्क हो, आत्मा अर्क हो ?”

“पोट्टपाद ! तिम्रो केलाई आत्मा भनी ठान्दछौ ?”

“भन्ते ! म चातुर्महाभौतिकद्वारा बनिएको गाँस गाँस खाने स्थूल रूपलाई आत्मा भनी ठान्दछु ।”

“पोट्टपाद ! यदि तिम्रो आत्मा ‘चातुर्महाभौतिकद्वारा बनिएको गाँस गाँस खाने स्थूलरूपी हो’ भने पोट्टपाद ! अर्क संज्ञा र अर्क आत्मा हुन्छ । पोट्टपाद ! त्यसैले यसप्रकार बुझ्नुपर्छ कि अर्क संज्ञा हुन्छ र अर्क आत्मा । पोट्टपाद ! ‘चातुर्महाभौतिकद्वारा बनिएको गाँस गाँस खाने स्थूलरूपी आत्मा हो’ भन्ने कुरा छाडिदेऊ । बर यो पुरुषको अर्क संज्ञा उत्पन्न हुन्छ अर्क संज्ञा निरुद्ध हुन्छ । पोट्टपाद ! अतः यसप्रकार जान्नुपर्छ कि अर्क संज्ञा र अर्क आत्मा’ ।”

“भन्ते ! म सबै अङ्गप्रत्यङ्ग भएको इन्द्रिय हीन नभएको मनोमय (बस्तु) लाई आत्मा भनी ठान्दछु ।”

“पोट्टपाद ! यदि तिम्रो आत्मा ‘सबै अङ्गप्रत्यङ्ग भएको इन्द्रिय हीन नभएको हो’ भने, पोट्टपाद ! त्यसोभए पनि अर्क संज्ञा र अर्क

आत्मा हुने छ । पोट्टपाद ! त्यो यसप्रकार जान्नुपर्छ—जस्तै अर्क संज्ञा र अर्क आत्मा हुने छ । पोट्टपाद ! 'सब अङ्गप्रत्यङ्ग भएको इन्द्रिय हीन नभएको मनोमय आत्मा हो भन्ने यो कुरालाई छाडिदेऊ । बरु यो पुरुषको अर्क संज्ञा उत्पन्न हुन्छ अर्क संज्ञा निरुद्ध हुन्छ । अतः यसप्रकार जान्नुपर्छ कि 'अर्क संज्ञा हुनेछ र अर्क आत्मा' ।"

"भन्ते ! म संज्ञामयी अरूपीलाई आत्मा भनी ठान्दछु ।"

"पोट्टपाद ! यदि तिम्रो आत्मा 'संज्ञामयी अरूपी हो' भने, पोट्टपाद ! त्यसोभए पनि अर्क संज्ञा हुनेछ र अर्क आत्मा । त्यो यसप्रकार जान्नुपर्छ—जस्तै अर्क संज्ञा हुनेछ र अर्क आत्मा । पोट्टपाद ! 'संज्ञामयी अरूपी आत्मा हो' भन्ने यो कुरालाई छाडिदेऊ । यो पुरुषको अर्क संज्ञा उत्पन्न हुन्छ अर्क संज्ञा निरुद्ध हुन्छ । अतः यसप्रकार जान्नुपर्छ कि—'अर्क संज्ञा हुनेछ र अर्क आत्मा' ।"

"भन्ते ! के म यो बुझ्न सकुंला कि संज्ञा पुरुषको आत्मा हो अथवा अर्क संज्ञा हो र अर्क आत्मा ?"

"पोट्टपाद ! तिम्रो जस्ता भिन्न दृष्टिकले, भिन्न विश्वासीले, भिन्न रुचिराखनेले, भिन्न उदयोग गर्नेले र भिन्न आचार्य हुनेले 'संज्ञा पुरुषको आत्मा हो भन्ने वा अर्क संज्ञा हो र अर्क आत्मा हो' भन्ने यो कुरा बुझ्न सक्दैनौं ।"

अव्याकृत प्रश्न

"भन्ते ! यदि हामी जस्ता भिन्न दृष्टिकले... 'संज्ञा पुरुषको

आत्मा हो...’ भन्ने यो कुरा बुद्धन सवदंनों भन्ने के त भन्ते ! शाश्वत लोक हो, यही सत्य हो अरू तुच्छ हुन् त ?”

“पोट्टुपाद ! शाश्वत लोक हो—यही सत्य हो अरू तुच्छ हुन् भन्ने कुरा मैले बताएको छैन ।”

“भन्ते ! के त अशाश्वत लोक हो—यही सत्य हो अरू तुच्छ हुन् त ?”

“पोट्टुपाद ! यो पनि...मैले बताएको छैन ।”

“भन्ते ! अन्तवान् लोक हो,...’ न हुन्छ न त हुन्छ तथागत मरणपछि—यही सत्य हो अरू तुच्छ हुन् त ?”

“पोट्टुपाद ! यो पनि...मैले बताएको छैन ।”

“भन्ते ! किन यो बताउनु नभएको त ?”

“पोट्टुपाद ! यो न अर्थयुक्त (=प्रयोजनीय) छ, न धर्मयुक्त छ, न आदिश्रह्मचर्यको निमित्त उपयुक्त छ, न निर्बेदको निमित्त छ, न विरागको निमित्त छ, न निरोधको निमित्त छ, न उपशान्तको निमित्त छ, न अभिज्ञाको निमित्त छ, न सम्बोधको निमित्त छ तथा न यसले निर्वाणमा पुऱ्याउँछ । त्यसैले यसलाई हामीले न बताएकाहौं ।”

१. यहाँका बाँकी कुरा माथि पृ. ६५ उत्तिय परिव्राजकको कुरामा उल्लेख भए जस्तै दोहऱ्याई पढ्नु ।

के बताउनु हुन्छ त ?

“भन्ते ! भगवान्‌ले के बताउनु भएको छ त ?”

“पोट्टुपाद ! यो दुःख हो भन्ने कुरा हामीले बताएकाछौं, यो दुःख समुदय हो भन्ने कुरा हामीले बताएकाछौं, यो दुःख निरोध हो भन्ने कुरा हामीले बताएकाछौं तथा यो दुःखनिरोधको मार्ग हो भन्ने कुरा हामीले बताएकाछौं ।”

“भन्ते ! भगवान्‌ले यो कुरा किन बताउनु भएको हो त ?”

“पोट्टुपाद ! यो अर्थयुक्त छ, यो धर्मयुक्त छ, यो आदिब्रह्मचर्यको निमित्त उपयुक्त छ, यो निर्बन्धको निमित्त छ, यो विरागको निमित्त छ, यो निरोधको निमित्त छ, यो उपशान्तको निमित्त छ, यो अभिज्ञाको निमित्त छ, यो सम्बोधको निमित्त छ तथा यसले निर्वाणमा पुऱ्याउँछ । त्यसैले यसलाई हामीले बताएका हौं ।”

“भगवान् ! यस्तै हो, सुगत यस्तै हो । भन्ते ! जस्तो भगवान्‌ उचित समय जान्नुहोस् ।”

अनि भगवान्‌ आसनबाट उठेर जानुभयो ।

भगवान्‌ जानुभएको केहीछिन पछि ती परिब्राजकहरूले पोट्टुपाद परिब्राजकलाई चारैतिरबाट वचनरूपी बाँणले खूब प्रहार गर्न थाले—
“यस्तै हो तपाईं पोट्टुपाद !! जे जे श्रमण गौतमले भाषण गरे ती ती सबै वचनलाई तपाईंले ‘यस्तै हो भगवान्‌ ! यस्तै हो भगवान्‌ !’ भनी

अनुमोदन गर्नुभयो । ‘शाश्वत लोक हो भनी वा अशाश्वत लोक हो भनी; अन्तवान् लोक हो भनी वा अनन्तवान् लोक हो भनी; उही जीव हो उही शरीर हो भनी वा अर्कै जीव हो अर्कै शरीर हो भनी; मरणपछि तथागत हुन्छ वा मरणपछि तथागत हुन्न भनी; मरणपछि तथागत हुन्न भनी वा मरणपछि तथागत न त हुन्छ न त हुन्न भन्ने आदि कुनै पनि एकांशिक (=एक पक्षिय वा निश्चिन्तरूपले) धर्मदेशना श्रमण गौतमले गरेका कुरा हामीलाई थाहाछैन ।”

पस्तोभन्दा पोट्टपाद् परिव्राजकले पनि ती परिव्राजकहरूलाई यस्तो भने—“मलाई पनि शाश्वत लोक हो...आदि कुनै एकांशिक धर्मदेशना श्रमण गौतमले गरेका कुरा थाहाछैन । तैपनि श्रमण गौतमले यथार्थ, सत्य, तथतापूर्ण प्रतिपदा धर्ममा (नबलोकोत्तर धर्ममा) रही धर्मनियामको कुरा बताउनुभयो । अतः यथार्थ, सत्य, तथतापूर्ण प्रतिपदा धर्ममा रही, धर्मनियामको कुरा बताएपछि म जस्ता विज्ञले कसरी श्रमण गौतमको सुभाषितलाई सुभाषित भनी अनुमोदन नगर्छु ?”

अनि बुइ तीन दिन बितेपछि चित्तहृत्थि सारिपुत्र र पोट्टपाद् परिव्राजक जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवान्-लाई अभिवादन गरी चित्तहृत्थि सारिपुत्र एक छेउमा बसे । पोट्टपाद् परिव्राजकले भगवान्-सँग सम्मोदन गरे । सम्मोदनीय कुशलवार्ता गरिसकेपछि एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका पोट्टपाद् परिव्राजकले भगवान्-लाई यस्तो भने—“भन्ते ! त्यसबिना भगवान् जानुभएको केहीछिन पछि ती परिव्राजकहरूले चारैतिरबाट “यस्तै हो तपाईं

“पोट्टुपाद ! ...” अन्दं मलाई छूब वचन प्रहारले प्रहार गर्नु थाले । अन्ते ! यस्तोअन्दा मैले ती परित्राजकहरूलाई “भो ! मलाई पनि शाश्वत लोक हो...आदि कुनै एकांशिक धर्मदेशना श्रमण गौतमले गरेका कुरा थाहाछैन । तंपनि श्रमण गौतमले यथार्थ,.. कुरा बताउनु-भयो । अतः यथार्थ कुरा बताएपछि म जस्ता बिज्ञले कसरी श्रमण गौतमको सुभाषितलाई सुभाषित भनी अनुमोदन नगर्छु ?” भनी भनौं ।

“पोट्टुपाद ! ती सबै परित्राजकहरू अन्धा, अक्षुण्ण भएका हुन् । तिम्री मात्र उनीहरूमध्ये चक्षुवान् ह्वी । पोट्टुपाद ! मैले एकांशिकरूपले पनि धर्महरू देशना गरेको छु । पोट्टुपाद ! अनेकांशिकरूपले पनि मैले धर्महरू देशना गरेको छु । पोट्टुपाद ! मैले अनेकांशिकरूपले देशना गरेका र्महरू कुन हुन् त ? पोट्टुपाद ! शाश्वत लोक हो भनी... मैले अनेकांशिकरूपले देशना गरेका धर्महरू हुन् ..

“पोट्टुपाद ! किन मैले अनेकांशिकरूपले धर्महरू देशना गरेको त ? पोट्टुपाद ! यथा कुनै अर्थयुक्त छैन, कुनै धर्मयुक्त छैन,...न यसले निर्वाणमा पु-पाउँछ ।

“पोट्टुपाद ! के एकांशिकरूपले देशना गरेका धर्महरू कुन हुन् त ? पोट्टुपाद ! यो दुःख हो भनी मैले एकांशिकरूपले देशना गरेको धर्म हो । यो दुःख समुच्च हो भनी मैले एकांशिकरूपले देशना गरेको धर्म हो । यो दुःखनिरोध हो भनी मैले एकांशिकरूपले देशना गरेको धर्म हो । यो दुःखनिरोध हुनेराग हो भनी मैले एकांशिकरूपले देशना गरेको धर्म हो ।

“पोट्टपाद ! किन मैले एकांशिकरूपले धर्महरू बेशना गरेको ल ? पोट्टपाद ! यिनीहरू अर्थयुक्त छन्, यिनीहरू धर्मयुक्त छन्, यिनीहरू आदिब्रह्मचर्यको निमित्त उपयुक्त छन्, यिनीहरू निर्वेदको निमित्त, विरागको निमित्त, निरोधको निमित्त, उषशान्तको निमित्त, अग्निज्ञाको निमित्त, सम्बोधको निमित्त युक्त छन् र यिनीहरूले निर्वाणमा पुग्छन् । त्यसैले मैले एकांशिकरूपले धर्महरू बेशना गरेको हुँ ।”

मरणपछि आत्मा सुखी हुन्छ

“पोट्टपाद ! यहाँ केही श्रमण ब्राह्मणहरू यस्तवादी यस्ता वृष्टिका छन् जो मरणपछि आत्मा निश्चिन्तरूपले सुखी तथा निरोगी हुन्छ भनी भन्छन् । उनीहरूकहाँ गई म यस्तो भन्छु—‘साँच्चै तपाईं आयुष्मान्हरू मरणपछि आत्मा निश्चिन्तरूपले सुखी तथा निरोगी हुन्छ भन्ने यस्ता वादी, यस्ता वृष्टिका हुनुहुन्छ ?’ यस्तो सोधदा उनीहरू ‘हो’ भनी भन्छन् । अति उनीहरूलाई म यस्तो भन्छु—‘के त तपाईं आयुष्मान्हरू सुखदायी लोकको बारेमा निश्चिन्तरूपले जानी बुझी बस्तु-भएको छ ?’ यस्तो सोधदा ‘बाहाउँन’ भनी भन्छन् ।

“अति उनीहरूलाई म यस्तो भन्छु—‘के त तपाईं आयुष्मान्हरू एक रात वा एक दिन, आधा रात वा आधा दिन एकान्तरूपले सुखी आत्मालाई जान्नुहुन्छ ?’ यस्तो सोधदा ‘बाहाउँन’ भनी भन्छन् । अति उनीहरूलाई म यस्तो भन्छु—‘के तपाईं आयुष्मान्हरू एकान्तरूपले सुख

भएको लोकको साक्षात्कार हुने यो प्रतिपदा हो भनी जान्नुहुन्छ ?' यस्तो सोध्दा 'जान्दैनौं' भनी भन्छन् ।

"अनि उनीहरूलाई म यस्तो भन्छु—'के तपाईं प्रायुष्मान्हरूले जो ती बेबताहरू एकान्तरूपले सुखदायी लोकमा उत्पन्न भए उनीहरू 'मारिष ! एकान्तरूपले सुखदायी लोकको साक्षात्कार गर्नको निमित्त सु-प्रतिपन्न होऊ, मारिष ! ऋजुप्रतिपन्न होऊ । मारिष ! हामी पनि यस्तो बाटोमा लागेर एकान्तरूपले सुखदायी लोकमा उत्पन्न भएका हौं' भनी कुरा गरिरहेको सुन्नु भएको छ ?' यस्तो सोध्दा 'छैन' भनी भन्छन् ।

"पोट्टपाद ! त्यसोभए ती भ्रमण ब्राह्मणहरूको कुरा अप्रमाणिक हुन्छ, होइन त ? यतमा तिम्रो के भन्छो ?"

"भन्ते ! यत्तो भएमा निश्चय नै ती भ्रमण ब्राह्मणहरूको कुरा अप्रमाणिक हुन्छ ।"

जनपदकल्याणीको उपमा

"पोट्टपाद ! जस्तै—कुनै पुरुष यस्तो भन्छ—'यो जनपदमा जो जनपदकल्याणी छे म उसलाई चाहन्छु ।' उसलाई अर्कोले भन्छ—'हे पुरुष ! जो जनपदकल्याणीलाई तिम्रो चाहन्छो र दवाउँछो के तिम्रीलाई सो जनपदकल्याणी क्षत्रीनी हो कि, ब्राह्मणी हो कि, वैश्या हो कि अथवा शूद्रा हो कि भन्ने थाहाछ ?' यस्तो सोध्दा 'थाहाछैन' भनी

मन्थ । उसलाई यस्तो मग्नुपर्छ—‘हे पुरुष ! जो जनपदकल्याणीलाई तिमी चाहन्छौ, रुचाउँछौ के तिमी जान्दछौ कि सो जनपदकल्याणीको के नाम हो, के गोत्र हो, अग्ली छे कि, होची छे कि, मझ्यौली छे ? काली छे कि, गोरौ छे कि, मङ्गुरी छे ? फलाना गाउँमा वा निगममा अथवा नगरमा बस्छे ?’ यस्तो सोध्दा ‘जान्दिन’ भनी मन्थ । त्यसलाई यस्तो मग्नुपर्छ—‘हे पुरुष ! जसलाई तिमी जान्दैनौ, देख्दैनौ त्यसलाई तिमी चाहन्छौ, रुचाउँछौ ?’ यस्तो सोध्दा ‘हो’ मन्थ ।

“पोट्टुपाद ! यस्तो हुँदा के त्यस पुरुषको वचन अप्रमाणिक हुन्न त ? यसमा तिमी के मन्छौ ?”

“मन्ते ! यस्तो मएमा अवश्य पनि त्यस पुरुषको वचन अप्रमाणिक हुन्छ ।”

“पोट्टुपाद ! त्यस्तैगरी ‘मरणपछि एकांशरूपले आत्मा सुखी र निरोगी हुन्छ’ भन्ने जो ती श्रमण ब्राह्मणहरू हुन् तिनीहरूलाई म यस्तो मन्छु—‘साँच्चं हो के तपाईं आयुष्मान्हरू मरणपछि एकान्तरूपले आत्मा सुखी र निरोगी हुन्छ भन्ने यस्ता बाढी यस्ता दृष्टिका हुनुहुन्छ ?’ यस्तो सोध्दा उनीहरू ‘हो’ भनी मन्छन् । अगि उनीहरूलाई मैले यस्तो मन्छु—‘के तपाईं आयुष्मान्हरू एकान्तरूपले सुखदायी लोकको बारेमा जानी बुझी बस्नुभएको छ ?’ यस्तो सोध्दा ‘बसेका छैनौ’ भनी मन्छन् ।

“उनीहरूलाई यस्तो मन्छु—‘के तपाईं आयुष्मान्हरू एक रात

वा एक दिन, आधा रात वा आधा दिन, एकान्तरूपले सुखी आत्मालाई जान्नु हुन्छ ?' यस्तो सोधदा 'जान्दैनौं' मनी मन्छन् ।

"उनीहरूलाई यस्तो भन्छ—'के तपाईं आयुष्मान्हरू एकान्तरूपले सुख भएको लोकलाई साक्षात्कार गर्ने यो मार्ग हो, यो प्रतिपदा हो मग्ने कुरा जान्नु हुन्छ के ?' यस्तो सोधदा 'जान्दैनौं' मनी मन्छन् ।

"उनीहरूलाई यस्तो मन्छ—'तपाईं आयुष्मान्हरूले जो ती बेबताहरू एकान्तरूपले सुखदायी लोकमा उत्पन्न भए उनीहरू 'मारिष ! एकान्तरूपले सुखदायी लोकको साक्षात्कार गर्नेको निमित्त सुप्रतिपन्न होऊ, मारिष ! ऋजुप्रतिपन्न होऊ । मारिष ! हामी पनि यस्तो बाटोमा लागेर एकान्तरूपले सुखदायी लोकमा उत्पन्न भएका हौं' मनी कुरा गरिरहेको सुनेकाछौं के ?' यस्तो सोधदा 'सुनेकाछौं' मनी मन्छन् ।

"पोट्टपाव ! यस्तो भएमा ती भ्रमण ब्राह्मणहरूको कुरा अप्रमाणिक हुन्छ होइन त ? यतमा तिम्रो के भन्छौ ?"

"मन्ते ! यदि यस्तो भएमा अवश्य पनि ती भ्रमण ब्राह्मणहरूको कुरा अप्रमाणिक हुन्छ ।"

भ-याङ्को उपमा

"पोट्टपाव ! जस्तै—कुनै पुरुष चौबाटोमा बसी प्रासादमा उक्लिनको लागि भ-याङ् बनाउँछ । उसँग यस्तो सोधिन्छ—'हे पुरुष ! जुन प्रासादमा उक्लिन तिम्रो भ-याङ् बनाउँदछौ तिम्रो जान्दछौ के ?

त्यो पूर्वदिशामा छ वा दक्षिण दिशामा छ वा पश्चिम दिशामा छ अथवा उत्तर दिशामा छ, अग्लो छ वा होचो छ वा मझौला छ ?' यस्तो सोध्दा 'जान्दिन' भनी भन्छ । त्यससँग यस्तो सोच्छ—'हे पुरुष ! जो तिम्रो जान्दैनो र देख्दैनो—त्यस प्रासादको भन्दाङ् तिमी बनाउँछौ त ?' यस्तो सोध्दा 'हो' भनी भन्छ ।

“पोट्टपाद ! यस्तो हुँदा सो पुरुषको कुरा अप्रमाणिक हुन्छ होइन त ?”

“भन्ने ! यस्तो भएमा अवश्य पनि उसको कुरा अप्रमाणिक हुन्छ ।”

“पोट्टपाद ! त्यस्तैगरी—जो ती भ्रमण ब्राह्मणहरू मरणपछि एकान्तरूपले आत्मा सुखी र निरोगी हुन्छ भन्ने बादी र दृष्टिका हुन् उनीहरूकहाँ गई यस्तो भन्छ—‘साँच्चैँहो के तपाईं आधुमान्हरू मरणपछि एकान्तरूपले आत्मा सुखी र निरोगी हुन्छ भन्ने बादी र दृष्टिका हुनुहुन्छ ?’ यस्तो सोध्दा ‘हो’ भनी भन्छन् । उनीहरूसँग म यस्तो भन्छ—‘के त तपाईं आधुमान्हरू एकान्तरूपले सुखदायी लोकको बारेमा जानी बुझी बस्नुहुन्छ त ?’ यस्तो सोध्दा ‘होइन’ भनी भन्छन् ।...

“पोट्टपाद ! यदि यस्तो भएमा ती भ्रमण ब्राह्मणहरूको वचन अप्रमाणिक हुन्छ होइन त ?”

“भन्ने ! यदि यस्तो भएमा अवश्य पनि ती भ्रमण ब्राह्मणहरूको वचन अप्रमाणिक हुन्छ ।”

तीन प्रकारको शरीर ग्रहण

“पोट्टपाद ! तीन प्रकारको शरीर ग्रहण छन् । (१) स्थूल शरीर ग्रहण, (२) मनोमय शरीर ग्रहण र (३) अरूपी शरीर ग्रहण ।

“पोट्टपाद ! स्थूल शरीर ग्रहण भनेको के हो ? चतुर्मासूतले बनेको नाँस नाँस खाने रूप—यही हो स्थूल शरीर ग्रहण । मनोमय शरीर ग्रहण भनेको के हो ? सबै अङ्गप्रत्यङ्ग भएको इन्द्रिय हीन भएएको मनोमय रूप—यही हो मनोमय शरीर ग्रहण । अरूपी शरीर ग्रहण भनेको के हो ? संज्ञामय अरूप—यही हो अरूपी शरीर ग्रहण ।

“पोट्टपाद ! स्थूल शरीर ग्रहणबाट छुट्कारा पाउनको लागि म धर्मदेशना गर्छु । जुन बाटोमा लाग्दा संक्लेशिक धर्महरू दूर हुने छन्, शुद्ध धर्महरू अभिवृद्धि हुने छन्, प्रज्ञापरिपूर्ण भई विपुलता प्राप्त गरी यसै जीवनमा अभिज्ञा साक्षात्कारगरी शान्त भई विहार गर्छन् । पोट्टपाद ! शायद तिमीलाई यस्तो लाग्नसक्छ—‘संक्लेशिक धर्महरू दूर हुने छन्, शुद्ध धर्महरू अभिवृद्धि हुने छन्, प्रज्ञा परिपूर्ण भई विपुलता प्राप्त गरी यसै जीवनमा अभिज्ञा साक्षात्कारगरी शान्त भई विहार गर्ने छन् । (तर) त्यो कठिन विहार हुनेछ ।’ पोट्टपाद ! यस्तो सम्मनु हुन्छ । संक्लेशिक धर्महरू दूर हुने छन्...अभिज्ञा साक्षात्कारगरी शान्त भई विहार गर्ने छन्, प्रामोदघ्य पनि हुनेछ, प्रीति पनि हुनेछ, प्रशम्भी पनि हुनेछ, स्मृति सम्प्रजन्य पनि सुखविहार पनि हुनेछ ।

“पोट्टपाद ! मनोमय शरीर ग्रहणबाट छुटकारा पाउनको लागि म धर्मवेशना गर्छु । जुन बाटोमा लाग्दा संक्लेशिक धर्महरू दूर हुने छन्,... यसै जीवनमा अभिज्ञा साक्षात्कारगरी शान्त भई विहार गर्ने छन् । पोट्टपाद ! शायद तिमोलाई यस्तो लाग्न सबछ कि—‘संक्लेशिक धर्महरू दूर हुने छन्...। (तर) त्यो कठिन विहार हुनेछ ।’ पोट्टपाद ! यस्तो सम्झनु हुन्न । संक्लेशिक धर्महरू दूर हुने छन्,... स्मृतिसम्प्रजन्य पनि सुखविहार पनि हुनेछ ।

“पोट्टपाद ! अरूपी शरीर ग्रहणबाट छुटकारा पाउनको लागि म धर्मवेशना गर्छु । जुन बाटोमा लाग्दा संक्लेशिक धर्महरू दूर हुने छन्,... यसै जीवनमा अभिज्ञा साक्षात्कार गरी शान्त भई विहार गर्ने छन् । पोट्टपाद ! शायद तिमोलाई यस्तो लाग्न सबछ कि—‘संक्लेशिक धर्महरू दूर हुने छन्...। (तर) त्यो कठिन विहार हुनेछ ।’ पोट्टपाद ! यस्तो सम्झनु हुन्न । संक्लेशिक धर्महरू दूर हुने छन्... स्मृतिसम्प्रजन्य पनि सुखविहार पनि हुनेछ ।

“पोट्टपाद ! अरूले हामीसँग यस्तो सोध्न सबछन्—‘घ्रावुसो ! कुनचाहिँ त्यो स्थूल शरीर ग्रहण हो जसको परित्यागको निमित्त तपाईंहरू धर्मवेशना गर्नुहुन्छ ? जसमा लाग्दा... यसै जीवनमा स्वयं अभिज्ञा साक्षात्कारगरी शान्त भई विहार गर्छन् ?’ यस्तो सोध्दा हामी उनोहरूलाई यस्तो उत्तर दिन्छौं—‘घ्रावुसो ! यो वा त्यो स्थूल शरीर ग्रहण हो जसको परित्यागको निमित्त हामी धर्मवेशना गर्छौं । जसमा लाग्दा... यसै जीवनमा स्वयं अभिज्ञा साक्षात्कारगरी शान्त भई विहार गर्ने छन् ।’

“पोट्टपाद ! हामीसँग अरूले यस्तो सोध्न सक्छन्—‘आबुसो ! कुनचाहि त्यो मनोमय शरीर ग्रहण हो जसको परित्यागको निमित्त तपाईंहरू धर्मवेशना गर्नुहुन्छ ? जसमा लाग्दा... यसै जीवनमा स्वयं अभिज्ञा साक्षात्कारगरी शान्त भई बस्छन् ?’ यस्तो सोध्दा हामी उनीहरूलाई यस्तो उत्तर दिन्छौं—‘आबुसो ! यो वा त्यो मनोमय शरीर ग्रहण हो जसको परित्यागको निमित्त हामी धर्मवेशना गर्छौं । जसमा लाग्दा... यसै जीवनमा स्वयं अभिज्ञा साक्षात्कारगरी शान्त भई बिहार गर्छन् ।’

“पोट्टपाद ! हामीसँग अरूले यस्तो सोध्न सक्छन्—‘आबुसो ! कुनचाहि त्यो अरूपी शरीर ग्रहण हो जसको परित्यागको निमित्त तपाईंहरू धर्मवेशना गर्नुहुन्छ ? जसमा लाग्दा... यसै जीवनमा अभिज्ञा साक्षात्कारगरी शान्त भई बिहार गर्ने छन् ?’ यस्तो सोध्दा हामी उनीहरूलाई यस्तो उत्तर दिन्छौं—‘आबुसो ! यो वा त्यो अरूपी शरीर ग्रहण हो जसको परित्यागको निमित्त हामी धर्मवेशना गर्छौं । जसमा लाग्दा... यसै जीवनमा स्वयं अभिज्ञा साक्षात्कारगरी शान्त भई बिहार गर्ने छन् ।’

“पोट्टपाद ! यस्तो भएमा सप्रमाणिक वचन हुनेछ होइन ? जसमा तिम्रो के भन्छौं ?”

“भन्ते ! यस्तो भएमा अवश्य पनि सप्रमाणिक वचन हुनेछ ।”

“पोट्टपाद ! जस्तै कुनै पुरुष प्रासादमाथि उकेल्नको निमित्त

प्रासाद मनि बसेर भन्याङ् बनाउंछ । उसंग यस्तो सोधन्छ—‘हे पुरुष ! जो तिमो प्रासादमा उकेलनको निमित्त भन्याङ् बनाउंछौ, तिमोलाई थाहाछ के त्यो प्रासाद पूर्वदिशामा छ वा दक्षिणदिशामा छ वा पश्चिम-दिशामा छ वा उत्तरदिशामा छ अथवा त्यो प्रासाद अग्लो छ वा होचो छ वा मध्यम छ भन्ने कुरा ?’ उ यस्तो मन्छ—‘यही त्यो प्रासाद हो जसको मनि बसेर प्रासादमा जानको निमित्त भन्याङ् बनाउंछ ।’

“पोट्टपाद ! यस्तो भएमा त्यो पुरुषको वचन प्रामाणिक हुन्छ होइन त ? यसमा तिमो के भन्छौ ?”

“भन्ते ! यस्तो भएमा अवश्य पनि त्यो पुरुषको वचन प्रामाणिक हुन्छ ।”

“पोट्टपाद ! यस्तैगरी अरूले हामीसँग यस्तो सोध्न सक्छन्— ‘आवुसो ! कुनचाहिं त्यो स्थूल शरीर ग्रहण हो...मनोमय शरीर ग्रहण हो...अरूपी शरीर ग्रहण हो जसको परित्यागको निमित्त तपाइँहरू धर्मदेशना गर्नुहुन्छ ? जसमा लाग्दा...यसै जीवनमा स्वयं अभिज्ञा साक्षात्कारगरी शान्त भई विहार गर्ने छन् ?’ यस्तो सोध्दा हामी उनीहरूलाई यस्तो उत्तर दिन्छौं—‘आवुसो ! यही त्यो...अरूपी शरीर ग्रहण हो जसको परित्यागको निमित्त हामी धर्मदेशना गर्छौं । जसमा लाग्दा...यसै जीवनमा स्वयं अभिज्ञा साक्षात्कारगरी शान्त भई विहार गर्ने छ ।’

“पोट्टपाद ! यस्तो भएमा के त्यो वचन प्रामाणिक हुन्छ त ? यसमा तिमो के भन्छौ ?”

“मन्ते ! यस्तो मएमा अरुपि पनि त्यो वचन प्रामाणिक हुनेछ ।”

भूत, भविष्य र वर्तमान शरीर

यस्तोमन्दा चित्तहृत्थि सारिपुत्रले भगवान्लाई यस्तो भने—

(१) “मन्ते ! जुन समयमा स्थूल शरीर प्रतिज्ञाभ हुन्छ त्यस समय मनोमय शरीर प्रतिलाभ तुच्छ हुन्छ र अरूपी शरीर प्रतिलाभ पनि तुच्छ हुन्छ; स्थूल शरीर प्रतिज्ञाभ मात्र त्यस समयमा सत्य हुन्छ । (२) मन्ते ! जुन समयमा मनोमय शरीर प्रतिज्ञाभ हुन्छ त्यस समयमा स्थूल शरीर प्रतिलाभ तुच्छ हुन्छ र अरूपी शरीर प्रतिलाभ पनि तुच्छ हुन्छ; मनोमय शरीर प्रतिज्ञाभ मात्र त्यस समयमा सत्य हुन्छ । (३) मन्ते ! जुन समयमा अरूपी शरीर प्रतिज्ञाभ हुन्छ त्यस समयमा स्थूल शरीर प्रतिलाभ तुच्छ हुन्छ, मनोमय शरीर प्रतिलाभ पनि तुच्छ हुन्छ र अरूपी शरीर प्रतिज्ञाभ मात्र त्यस समयमा सत्य हुन्छ ।”

“चित्त ! (१) जुन समय स्थूल शरीर प्रतिज्ञाभ हुन्छ त्यस समयमा मनोमय शरीर प्रतिलाभ हुन्छ मनी भनिदैन न अरूपी शरीर प्रतिलाभ हुन्छ मनी भनिन्छ; त्यस समयमा स्थूल शरीर प्रतिलाभ मात्र हुन्छ भनिन्छ । (२) चित्त ! जुन समयमा मनोमय शरीर प्रतिज्ञाभ हुन्छ त्यस समयमा स्थूल शरीर प्रतिलाभ हुन्छ मनी भनिदैन न अरूपी शरीर प्रतिलाभ हुन्छ मनी भनिन्छ; त्यस समयमा मनोमय शरीर

प्रतिलाभ मात्र हुन्छ भनिन्छ । (३) चित्त ! जुन समयमा अरूपी शरीर प्रतिज्ञाभ हुन्छ त्यस समयमा स्थूल शरीर प्रतिलाभ हुन्छ भनी भनिईन न मनोमय शरीर प्रतिलाभ हुन्छ भनी भनिन्छ; त्यस समयमा अरूपी शरीर प्रतिलाभ मात्र हुन्छ भनिन्छ ।

“चित्त ! यदि तिमिसँग यस्तो सोच्छन्—‘तिमी भूतकालमा यियो कि यिएनो; तिमी भविष्यकालमा हुनेछौं कि हुनेछैनौं; तिमी वर्तमानकालमाछौं कि छैनौं?’ चित्त ! यस्तो सोढा तिम्रो के भन्छो ?”

“भन्ते ! यदि मसँग यस्तो सोच्छन् भने...म यस्तो भन्छु— ‘भूतकालमा म यिएँ न कि यिएँन; म भविष्यकालमा पनि हुनेछु न कि हुनेछैन; अहिले पनि म छु, न म छैन ।’ यस्तो सोढा यस्तो भन्छु ।”

“चित्त ! यदि तिमिसँग यस्तो सोच्छन्—‘जो तिम्रो भूतकालको शरीर प्रतिलाभ हो सोही शरीर प्रतिलाभ सत्य हो, भविष्यको र वर्तमानको तुच्छ हो ? जो तिम्रो भविष्यको शरीर प्रतिलाभ हो सोही शरीर प्रतिलाभ सत्य हो, भूत र वर्तमानको तुच्छ हो ? जो तिम्रो अहिले वर्तमानकालको शरीर प्रतिलाभ हो सोही शरीर प्रतिलाभ सत्य हो, भूतकालको र भविष्यकालको तुच्छ हो ?’ चित्त ! यस्तो सोढा तिम्रो के भन्छो ?”

“भन्ते ! यदि मसँग यस्तो सोच्छन् भने म यस्तो भन्छु—‘जो मेरो भूत समयको शरीर प्रतिलाभ हो सोही शरीर प्रतिलाभ त्यस

समयमा सत्य हो, अविष्य र वर्तमानको तुच्छ हो । जो मेरो अविष्य समयको शरीर प्रतिलाभ हो सोही शरीर प्रतिलाभ त्यस समयमा सत्य हो, भूतकाल र वर्तमान समयको तुच्छ हो । जो मेरो वर्तमान समयको शरीर प्रतिलाभ हो सोही शरीर प्रतिलाभ सत्य हो, भूतकालको र अविष्यकालको तुच्छ हो ।' भन्ते ! यस्तो सोध्दा न यस्तो भन्छ ।"

"चित्त ! त्यस्तैगरी जुन समयमा भ्यूज शरीर प्रतिलाभ हुन्छ न त्यस समयमा मनोमय शरीर प्रतिलाभ हुन्छ भनी भनिन्छ, न अरूपी शरीर प्रतिलाभ हुन्छ भनी भनिन्छ; स्थूल शरीर मात्र त्यस समयमा प्रतिलाभ हुन्छ भनी भनिन्छ । चित्त ! जुन समयमा मनोमय शरीर प्रतिलाभ हुन्छ न त्यस समयमा स्थूल शरीर प्रतिलाभ हुन्छ भनी भनिन्छ, न अरूपी शरीर प्रतिलाभ हुन्छ भनी भनिन्छ; मनोमय शरीर मात्र त्यस समयमा प्रतिलाभ हुन्छ भनी भनिन्छ । चित्त ! जुन समयमा अरूपी शरीर प्रतिलाभ हुन्छ न त्यस समयमा स्थूल शरीर प्रतिलाभ हुन्छ भनी भनिन्छ, न मनोमय शरीर प्रतिलाभ हुन्छ भनी भनिन्छ; अरूपी शरीर मात्र त्यस समयमा प्रतिलाभ हुन्छ भनी भनिन्छ ।

गाईबाट दूध, दूधबाट दही आदि

"चित्त ! जस्तै—गाईबाट दूध, दूधबाट दही, दहीबाट भोनी, भोनीबाट सप्पी, सप्पीबाट सप्पीमण्ड हुन्छ । जुन समयमा दूध हुन्छ त्यस समयमा न दही भनी भनिन्छ, न भोनी भनी भनिन्छ, न सप्पी

भनी भनिन्छ, न सप्पीमण्ड भनी भनिन्छ; त्यस समयमा दूध मात्र भनिन्छ । जुन समयमा बही हुन्छ, ... जुन समयमा नौनी हुन्छ, .. जुन समयमा सप्पी हुन्छ, ... जुन समयमा सप्पीमण्ड हुन्छ त्यस समयमा न दूध भनी भनिन्छ, न बही भनी भनिन्छ, न नौनी भनी भनिन्छ, न सप्पी भनी भनिन्छ, त्यस समयमा सप्पीमण्ड मात्र भनिन्छ । चित्त ! यस्तैगरी—जुन समयमा स्थूल शरीर प्रतिलाभ हुन्छ, ... चित्त ! जुन समयमा मनोमय शरीर प्रतिलाभ हुन्छ, .. चित्त ! जुन समयमा अरूपी शरीर प्रतिलाभ हुन्छ त्यस समयमा न स्थूल शरीर प्रतिलाभ हुन्छ भनी भनिन्छ, न मनोमय शरीर प्रतिलाभ हुन्छ भनी भनिन्छ; त्यस समयमा अरूपी शरीर मात्र प्रतिलाभ हुन्छ भनी भनिन्छ । चित्त ! यिनीहरू लोकसंज्ञा हुन्, लोक निवृत्ति हुन्, लोक व्यवहार हुन्, लोक प्रज्ञप्ति हुन् जुन तथागतले पनि निर्लिप्त भई व्यवहार गर्छन् ।”

Dhamma.Digital

चित्तहृत्थि सारिपुत्र अरहन्त भए

यस्तोभन्दा पोट्टपाद परिव्राजकले भगवान्लाई यस्तो भने—
“धन्यहो भन्ते ! धन्यहो भन्ते !! भन्ते ! धम म भगवान्को शरणमा पछुं धर्म र भिक्षुसङ्घको पनि । धाजदेखि उपासक हो भनी भगवान्ले धारण गर्नुहोस् ।”

चित्तहृत्थि सारिपुत्रले चाहि भगवान्लाई यस्तो भने—
“धन्यहो भन्ते ! धन्यहो भन्ते !! जस्तै—घोप्टेकोलाई उत्तानो

पारिविदा, ढाकिएकोलाई उघाडिदिदा, बाटो मुलेकोलाई बाटो बेचाइ-
दिदा, अन्धकारमा बत्ति बालिदिदा घ्रांछा हुनेहुकले रूप देखिने हो—
यस्तैगरी तपाईं भगवान्‌ले मलाई अनेकप्रकारले धर्म प्रकाश पारिदिनु
भयो । भन्ते ! अब म भगवान्‌को शरणमा पछुँ धर्म र मिलसङ्गको
पनि । भन्ते ! मैले भगवान्‌ समक्ष प्रव्रज्या र उपसम्पदा पाऊँ ।”

अनि चित्तहृत्थि सारिपुत्रले भगवान्‌ समक्ष प्रव्रज्या र
उपसम्पदा पाए । प्रव्रजित भएको चिरकाल नबित्दै आधुष्मान्
चित्तहृत्थि सारिपुत्र एकान्तवास गरी अप्रमत्त भई, आतप्तयुक्त भई
वीर्यवान्‌ भई बसिरहँदा—जसको निमित्त कुलपुत्रहृत्थि सम्यक्‌रूपले
घरबार छाडेर प्रव्रजित भई ब्रह्मचर्यवास पूरा गर्छन्—त्यस्तैगरी यसै
जीवनमा स्वयं अभिज्ञा साक्षात्कार गरी उपशान्त भई बिहार गरे ।
“जाति क्षीणभयो, ब्रह्मचर्यवास पूराभयो, गर्नुपर्ने गरिसकेँ अब उप्रान्त
यहाँ आउनुपर्ने कुनै हेतु छैन” भन्ने पनि थाहापाए । सो आधुष्मान्
चित्तहृत्थि सारिपुत्र अरहन्तहरूमध्येमा एक भए ।

३१।२१. पोतलिपुत्र परिव्राजक

प रि च य

एकदिन यो पोतलिपुत्र परिव्राजक दुर्बं टहलिवं जहाँ आयुष्मान् समिद्धि बसेका घिए त्यहाँ गए । त्यहाँ गएर आयुष्मान् समिद्धिसँग यिनले “भ्रमण गौतमले कायकर्म र बचीकर्म तुष्ठ छन् केवल मनःकर्म मात्र सत्य हो भनेको कुरा मैले सुनेकोछु; के यो कुरा साँच्च हो ?” भनी सोधे ।

आयुष्मान् समिद्धिले “श्यस्तो नभन, भगवान्मायि झूटो आरोप लगाउन ठीक छैन” भनी भन्नुभयो । यो सुनेर पोतलिपुत्र परिव्राजक चुपलागेर फर्केर गए ।

पछि आयुष्मान् समिद्धिले पोतलिपुत्र परिव्राजकले सुनाएका कुरा भगवान्सँग सोध्दा भगवान्ले “उनलाई मैले देखेकं छैन” भनी भन्नुभयो । यसबाट पाहा हुन्छ कि पोतलिपुत्र परिव्राजक झूटावादी घिए ।

×

×

×

मूल सूत्र—

पोतलिपुत्र र समिद्धिको बीच वार्ता (महाकम्मविमङ्गसुत्त^१)

यस्तो मेले सुने ।

एक समय, भगवान् राजगृह स्थित वेणुवनको कण्डक-निबापमा बस्नुभएको थियो । त्यसबखत आयुष्मान् समिद्धि अरुण्य कुटिकामा बस्नुभएको थियो । अनि पोतलिपुत्र परित्राजक टहलिवं टहलिवं जहाँ आयुष्मान् समिद्धि थिए त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि आयुष्मान् समिद्धिसँग सम्मोदन गरे । सम्मोदनीय कुशलवार्ता गरिसकेपछि एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका पोतलिपुत्र परित्राजकले आयुष्मान् समिद्धिलाई यस्तो भने—

“ध्यावुसो समिद्धि ! ‘कायकर्म तुच्छ हो, वचीकर्म तुच्छ हो र मनःकर्म मात्र सत्य हो’ भन्ने कुरा मेले भ्रमण गौतमको तन्मुखमा

१. म. मि. III. पृ. २८७; अ. क. IV. पृ. १६३.

२. यो कुरा यिनले भगवान्वाट सुनेका होइनन् । कायकर्म, वचीकर्मको भन्दा मनःकर्मको दोष धेरै गर्होगो छ भन्ने कुरा भगवान्ले

सुनेको छु, सम्मुखमा प्रहण गरेको छु । (यो पनि सुनेको छु कि) 'त्यस्तो समापत्ति छ जुन समापत्तिमा बस्दा केही वेदना हुन्न' ।'

“आवुसो पोतलिपुत्र ! यस्तो नभन । आवुसो पोतलिपुत्र ! यस्तो नभन । भगवान्लाई झूटो आरोप नलगाऊ । भगवान्लाई झूटो आरोप लगाउनु ठीक होइन । भगवान्ले 'कायकर्म तुच्छ हो, बचीकर्म तुच्छ हो र मनःकर्म मात्र सत्य हो' भनी भन्नुहुन्न । आवुसो ! त्यस्तो समापत्ति छ जुन समापत्तिमा बस्दा केही वेदना हुन्न ।”

“आवुसो समिद्धि ! प्रव्रजित भएको कति हुनुभयो ?”

“आवुसो ! धेरै भएको छैन केवल तीन वर्ष भयो ।”

“जहाँ कि यस्ता तरुण भिक्षुले पनि शास्ताको रक्षा गर्न छोड्छन् भने स्वयंभरि भिक्षुहरूको त के कुरा । आवुसो समिद्धि ! कायवचन मनले सञ्चेतनिक कर्म गन्थो भने उसले के अनुभव गर्छ ?”

उपालिसूत्रमा उल्लेख गर्नुभएको छ । यो कुरा चाहिं तीर्थीयहरूको बीचमा निकै प्रख्यात भएको थियो । यिनले यसै कुरालाई लिएर यसो भनेका हुन् भनी पपं. सू. IV. पृ. १६३: महाकम्मविभङ्ग-सुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ । उपालिसूत्रको अनुवाद लेखकको बु. गृ. भा-२, पृ. ७० मा उल्लेख भएको छ ।

१. यो चाहिं उनले दी. नि. I. पृ. १५१ को षोडशोपाद सूत्रमा 'अभिज्ञानिरोध हुन्छ' भन्ने कुरा सुनेको आधारमा भनेका हुन् भनी पपं. सू. IV. पृ. १६३: महाकम्मविभङ्गसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

“आवुसो पोतलिपुत्र ! कायवचन मनले सञ्चेतनिक कर्म गन्धो मने जसले दुःख मनुभव गर्छ ।”

अनि पोतलिपुत्र परिव्राजकले आयुष्मान् समिद्धिको भाषणलाई न अभिनन्दन गरे न निन्दा न । अभिनन्दन पनि नगरी निन्दा पनि नगरी पोतलिपुत्र परिव्राजक आसनबाट उठेर गए ।

अनि पोतलिपुत्र परिव्राजक गएको केहिछिनपछि आयुष्मान् समिद्धि जहाँ आयुष्मात् आनन्द हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि आयुष्मान् आनन्दसँग सम्मोदन गरे । सम्मोदनोप कुशलवार्ता गरिसकेपछि एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका आयुष्मान् समिद्धिले जति कुरा पोतलिपुत्र परिव्राजकसँग भएको थियो ती सबै आयुष्मान् आनन्दलाई सुनाए ।

यस्तोभन्दा आयुष्मान् आनन्दले आयुष्मान् समिद्धिलाई यस्तो भन्नुभयो—“आवुसो समिद्धि ! यो कुराको प्रसंगमा भगवान्को दर्शन गर्नु ठीक हुनेछ । आवुसो समिद्धि ! जहाँ भगवान् हुनुहुन्छ त्यहाँ जाओ । त्यहाँ गएर भगवान्लाई यो कुरा सुनाओ । जस्तो भगवान् भन्नुहुन्छ त्यस्तै हामी धारणा गरौं ।” “हुन्छ आवुसो” भनी आयुष्मान् समिद्धिले आयुष्मान् आनन्दलाई प्रत्युत्तर दिए ।

अनि आयुष्मान् आनन्द र आयुष्मान् समिद्धि जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवान्लाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका आयुष्मान् आनन्दले जति कुराकानी

आयुष्मान् समिद्धि र पोतळिपुत्र परिव्राजकको बीच भएको बियो ती सबै भगवान्लाई बताउनुभयो । यस्तोभन्दा भगवान्ले आयुष्मान् आनन्दलाई यस्तो भन्नुभयो—“आनन्द ! मैले पोतळिपुत्रलाई देखेको त छैन भने उनसँग कहाँको यस्तो कुरा ! आनन्द ! विभाजन गरी बताउनु पर्ने पोतळिपुत्र परिव्राजकको प्रश्नलाई यी मोघपुरुष समिद्धिले एकतर्फी उत्तर दिए ।” यस्तोभन्दा आयुष्मान् उदायी (डाढ) ले भगवान्लाई यस्तो भने—“मन्ते ! शायद आयुष्मान् समिद्धिले ‘जे जति अनुभव गरिन्छ ती सबै दुःख हुन्’ मन्ते भावनाको आधारमा भनेको हो कि ?”

अनि भगवान्ले आयुष्मान् आनन्दलाई आमन्त्रण गर्नुभयो—
 “आनन्द ! देखौ यी मोघपुरुष उदायीको कुमार्ग ! आनन्द ! मैले जानिसकेको छु कि यी मोघपुरुष उदायीले भ्रजानपूर्वक शीर उठाउने छन् । आनन्द ! शुभमे पोतळिपुत्र परिव्राजकले तीन देवनाको सम्बन्धमा सोधे । आनन्द ! यदि यी मोघपुरुष समिद्धिले यस्तो सोध्दा पोतळिपुत्र परिव्राजकलाई—‘आवुसो पोतलिपुत्र ! सञ्चेतनिक काय-वचन-मनःकर्म गर्दा सुखवेदनीय सुख उसले अनुभव गर्छ; आवुसो पोतलिपुत्र ! सञ्चेतनिक काय-वचन-मनःकर्म गर्दा दुःखवेदनीय दुःख उसले अनुभव गर्छ; आवुसो पोतलिपुत्र ! सञ्चेतनिक काय, वचन र मनः-कर्म गर्दा आवुःखमसुखवेदनीय अदुःखमसुख उसले अनुभव गर्छ’ भनी यस्तो उत्तर दिनुपर्छो । आनन्द ! यसरी उत्तर दिएको भए मोघपुरुष समिद्धिले पोतळिपुत्र परिव्राजकलाई ठीक उत्तर दिएको हुने थियो । आनन्द ! यी मूर्ख अत्यक्त अन्यतीर्थीय परिव्राजकहरूले तयागतको

महाकर्मविभङ्गलाई के जास सबलान् र ! आनन्द ! यदि तथागतको महाकर्मविभङ्गको कुरा विभाजन गरी सुन्न चाहन्छौ भने (बताउनेछु) ।”

महाकर्मविभङ्गको व्याख्या

“भगवान् ! यसको यो समय हो, सुगत ! यसको यो समय हो; भगवान्द्वारा जुन महाकर्मविभङ्गको विभाजन हुने छ— त्यो भगवान्सँग सुनौ भिक्षुहरूले धारणा गर्ने छन् ।”

“आनन्द ! त्यसोभए सुन; रात्ररी मनमा राख; मनेछु ।”
“हवस् मन्ते” भनी आयुष्मान् आनन्दले भगवान्लाई प्रत्युत्तर दिनुभयो । भगवान्ले यस्तो भन्नुभयो —

Dhamma.Digital

चार प्रकारका व्यक्तिहरू

“आनन्द ! यो लोकमा चार किसिमका व्यक्तिहरू छन् । कुन चार भने ?—

a. १—“आनन्द ! यहाँ कुनै व्यक्ति प्राणातिपाती हुन्छ, अविश्वा-
दायी हुन्छ, काममिच्छाकारी हुन्छ, सृषावादी हुन्छ, पंशुन्यवादी हुन्छ,
परुषवादी हुन्छ, सम्प्रलापी हुन्छ, अमिध्यालु (=लोभी) हुन्छ, द्वेषी
हुन्छ र मिथ्यादृष्टिक हुन्छ । उ मृत्युपछि शरीरछाडी अथायदुर्गति
विनिपात नरकमा उत्पन्न हुन्छ ।

a. २—“आनन्द ! यहाँ कुनै व्यक्ति प्राणातिपाती हुन्छ, . द्वेषी हुन्छ र मिथ्यादृष्टिक हुन्छ । उ मृत्युपछि शरीरछाडी सुगति स्वर्गलोकमा उत्पन्न हुन्छ ।

a. ३—“आनन्द ! यहाँ कुनै व्यक्ति प्राणातिपातबाट विरत रहन्छ, अविघ्नादानबाट विरत रहन्छ, काममिथ्याचारबाट विरत रहन्छ, मृषावादाबाट विरत रहन्छ, पंशुन्यवाचाबाट विरत रहन्छ, परुषवाचाबाट विरत रहन्छ, सम्प्रलापबाट विरत रहन्छ, अनभिध्यालु (=निर्लोभी) हुन्छ, अद्वेषी हुन्छ र सम्यक्दृष्टिक हुन्छ । उ मृत्युपछि शरीरछाडी सुगति स्वर्गलोकमा उत्पन्न हुन्छ ।

a. ४—“आनन्द ! यहाँ कुनै व्यक्ति प्राणातिपातबाट विरत रहन्छ, ...अद्वेषी हुन्छ र सम्यक्दृष्टिक हुन्छ । उ मृत्युपछि शरीरछाडी अपाय दुर्गति विनिपात नरकमा उत्पन्न हुन्छ ।

b. १—“आनन्द ! यहाँ कुनै श्रमण वा ब्राह्मण घातघातगरी, वीर्यगरी, अनुयोगगरी, अप्रसाद भई तथा रात्ररी मनमा राख्ने भई त्यस्तो समाधि प्राप्त गर्छ जुन समाधिमा समाधिष्ठ हुँदा अमानुषीय विशुद्ध दिव्यचक्षुद्वारा त्यस व्यक्तिलाई देख्छ जो यहाँ प्राणातिपाती, ... तथा मिथ्यादृष्टिक थियो । जो मृत्युपछि शरीरछाडी अपाय दुर्गति विनिपात नरकमा उत्पन्न भयो । उ यसो भन्छ—‘भो ! पापकर्महरू छन् र दुश्चरितकर्मको बिपाक (=फल) छ । मैले फलाना व्यक्तिलाई देखेँ जो यहाँ प्राणातिपाती, ... तथा मिथ्यादृष्टिक थियो । जो मृत्युपछि ... नरकमा उत्पन्नभयो ।’ उ यसो भन्छ—‘भो ! जो प्राणातिपाती हुन्छ...

तथा मिथ्यादृष्टिक हुन्छ ती सबै मृत्युपछि... नरकमा उत्पन्न हुन्छन् । जसले यस्तो जान्दछ त्यसले ठीक जान्दछ । जो जसले अन्यथा जान्दछन् 'उनीहरूको ज्ञान मिथ्या हो ।' अनि जसलाई उसले स्वयं जान्यो, स्वयं देख्यो र स्वयं बुझ्यो त्यसलाई लिई परामर्श गरी बस्छ र यस्तो भन्छ— 'यही सत्य हो अरू तुच्छ हुन् ।'

b. २—“आनन्द ! यहाँ कुनै श्रमण वा ब्राह्मण प्रातप्तवरी,... त्यस्तो समाधि प्राप्त गर्छ जुन समाधिमा समाधिष्ठ हुँदा... त्यस व्यक्तिलाई देख्छ जो यहाँ प्राणातिपाती, ... तथा मिथ्यादृष्टिक बियो जो मृत्युपछि सुगति स्वर्गलोकमा उत्पन्न भयो । उ यसो भन्छ—‘भो ! पापकर्महरू छैनन् र दुश्चरितको विपाक छैन । मैले फलाना व्यक्तिलाई देखेँ जो यहाँ प्राणातिपाती, ... तथा मिथ्यादृष्टिक बियो । जो मृत्युपछि ... स्वर्गलोकमा उत्पन्न भयो ।’ उ यसो भन्छ—‘भो ! जो प्राणातिपाती हुन्छ, ... तथा मिथ्यादृष्टिक हुन्छ ती सबै मृत्युपछि... स्वर्गलोकमा उत्पन्न हुन्छन् । जसले यस्तो जान्दछ त्यसले ठीक जान्दछ । जो जसले अन्यथा जान्दछन् उनीहरूको ज्ञान मिथ्या हो ।’ अनि जुन उसले स्वयं जान्यो, स्वयं देख्यो र स्वयं बुझ्यो उसलाई लिई परामर्श गरी बस्छ र यसो भन्छ—‘यही सत्य हो अरू तुच्छ हुन् ।’

b. ३—“आनन्द ! यहाँ कुनै श्रमण वा ब्राह्मण प्रातप्त गरी,... त्यस्तो समाधि प्राप्त गर्छ जुन समाधिमा समाधिष्ठ हुँदा... त्यस व्यक्तिलाई देख्छ जो यहाँ प्राणातिपातबाट विरत बियो, भ्रदिनादानबाट विरत बियो, ... तथा सम्यक्दृष्टिक बियो । जो मृत्युपछि सुगति स्वर्गलोकमा

उत्पन्न भयो । उ यसो भन्छ—‘भो ! असल कर्महरू छन् र सुचरितको बिपाक छ । मैले फलाना व्यक्तिलाई देखेँ जो यहाँ प्राणातिपातबाट विरत थियो,...तथा सम्यक्दृष्टिक थियो । जो मृत्युपछि...स्वर्गलोकमा उत्पन्न भयो ।’ उ यसो भन्छ—‘भो ! जो प्राणातिपातबाट विरत हुन्छ,...तथा सम्यक्दृष्टिक हुन्छ ती सबै मृत्युपछि.. स्वर्गलोकमा उत्पन्न हुन्छन् । जसले यस्तो जान्दछ त्यसले ठीक जान्दछ । जो जसले अन्यथा जान्दछन् उनीहरूको ज्ञान मिथ्या हो ।’ अनि जुन उसले स्वयं जान्यो, स्वयं देख्यो र स्वयं बुझ्यो त्यसलाई लिई परामर्श गरी बस्छ र यसो भन्छ—‘यही सत्य हो अरू तुच्छ हुन् ।’

b. ४—‘आनन्द ! यहाँ कुनै भ्रमण वा ब्राह्मण घातपतगरी,... त्यस्तो समाधि प्राप्त गर्छ जुन समाधिमा समाधिष्ठ हुँदा त्यस व्यक्तिलाई देख्छ जो यहाँ प्राणातिपातबाट विरत थियो,... र सम्यक्दृष्टिक थियो । जो मृत्युपछि.. नरकमा उत्पन्न भयो । उ बसो भन्छ—‘भो ! असल कर्महरू छन् र सुचरितको फल छैन । मैले फलाना व्यक्तिलाई देखेँ जो यहाँ प्राणातिपातबाट विरत थियो,... र सम्यक्दृष्टिक थियो । जो मृत्युपछि...नरकमा उत्पन्न भयो ।’ उ यसो भन्छ—‘भो ! जो प्राणातिपातबाट विरत हुन्छ,...तथा सम्यक्दृष्टिक हुन्छ ती सबै मृत्युपछि,... नरकमा उत्पन्न हुन्छ । जो जसले यस्तो जान्दछ उ उसले ठीक जान्दछ । जसले अन्यथा जान्दछन् उनीहरूको ज्ञान मिथ्या हो ।’ अनि जुन उसले स्वयं जान्यो, स्वयं देख्यो र स्वयं बुझ्यो त्यसलाई लिई परामर्श गरी बस्छ र यसो भन्छ—‘यही सत्य हो अरू तुच्छ हुन् ।’

C. १—“आनन्द ! जो भ्रमण वा ब्राह्मण त्यहाँ यस्तो भन्दछ—
 (१) ‘भो ! पापकर्महरू छन् र दुश्चरितको विपाक छ ।’ उसको यस कुरासँग म सहमत छु । (२) जो उ यस्तो भन्दछ—‘मैले त्यस्तो पुण्य देखेँ जो यहाँ प्राणातिपाती बियो, ... र मिथ्यादृष्टिक थियो । जो मृत्युपछि... नरकमा उत्पन्न भयो ।’ यसमा पनि म सहमत छु । (३) जो उ यस्तो भन्दछ—‘भो ! जति प्राणातिपाती . र मिथ्यादृष्टिक हुन्छन् ती सबै मृत्युपछि... नरकमा उत्पन्न हुन्छन् ।’ यसमा भने म सहमत छैन । (४) जो उ यस्तो भन्दछ—‘जतिले यसरी भान्दछन् उनीहरू ठीक जान्दछन् । जतिले अन्यथा जान्दछन् उनीहरूको ज्ञान मिथ्या हो ।’ यसमा पनि मेरो सहमत छैन । (५) जो जसले स्वयं जानेर, स्वयं बेचेर तथा स्वयं बुझेर त्यसैलाई लिई परामर्श गरी बस्छ र यस्तो भन्दछ—‘यही सत्य हो अरू तुच्छ हुन् ।’ यसमा पनि मेरो सहमत छैन । किनभने ?—आनन्द ! तथागतको महाकर्मविमल्लमा अर्को ढंगको ज्ञान हुन्छ ।

C. २—“आनन्द ! जो भ्रमण वा ब्राह्मण त्यहाँ यस्तो भन्दछ—
 (१) ‘भो ! पापकर्महरू छन् र दुश्चरितको फल छन् ।’ उसको यस कुरामा मेरो सहमत छैन । (२) जो उ यस्तो भन्दछ—‘मैले त्यस्तो पुण्य देखेँ जो यहाँ प्राणातिपाती, ... र मिथ्यादृष्टिक बियो । जो मृत्यु-पछि... स्वर्गलोकमा उत्पन्न भयो ।’ यसमा पनि म सहमत छैन । (३) जो उ यस्तो भन्दछ—‘भो ! जो प्राणातिपाती, ... र मिथ्यादृष्टिक हुन्छ ती सबै मृत्युपछि... स्वर्गलोकमा उत्पन्न हुन्छ ।’ यसमा पनि

मेरो सहमत छैन । (४) जो उ यस्तो भन्छ—‘जतिले यसरी जान्दछन् उनीहरू ठीक जान्दछन् । जो जसले अन्यथा जान्दछन् उनीहरूको ज्ञान मिथ्या हो ।’ यसमा पनि मेरो सहमत छैन । (५) जो उसले स्वयं जानेर, स्वयं देखेर तथा स्वयं बुझेर त्यसलाई लिई परामर्श गरी बस्छ र यस्तो भन्छ—‘यही सत्य हो अरू तुच्छ हुन् ।’ यसमा पनि मेरो सहमत छैन । किनभने—प्रानन्द ! तथागतको महाकर्मविभङ्गमा अर्को ढंगको ज्ञान हुन्छ ।

C. ३—‘प्रानन्द ! जो श्रमण वा ब्राह्मण त्यहाँ यस्तो भन्छ—
 (१) ‘अखलकर्महरू छन र सुचरितको विपाक छ ।’ उसको यस कुरासँग मेरो सहमत छ । (२) जो उ यसो भन्छ—‘मैले त्यस्तो पुरुष देखेँ जो यहाँ प्राणातिपातबाट विरत थियो, ... र सम्यक्दृष्टिक विप्यो । जो मृत्युपछि...स्वर्गलोकमा उत्पन्न भयो ।’ यो कुरामा पनि मेरो सहमत छ । (३) जो उ यसो भन्छ—‘जो प्राणातिपातबाट विरत हुन्छ, ... र सम्यक्दृष्टिक हुन्छ ती सबै मृत्युपछि... स्वर्गलोकमा उत्पन्न हुन्छ ।’ यसमा भने मेरो सहमत छैन । (४) जो उ यसो भन्छ—‘जतिले यसरी जान्दछन् उनीहरू ठीक जान्दछन् । जो जसले अन्यथा जान्दछ उनीहरूको ज्ञान मिथ्या हो ।’ यसमा पनि मेरो सहमत छैन । (५) जो उसले स्वयं जानेर, स्वयं देखेर तथा स्वयं बुझेर त्यसलाई लिई परामर्श गरी बस्छ र यस्तो भन्छ—‘यही सत्य हो अरू तुच्छ हुन् ।’ यसमा पनि मेरो सहमत छैन । किनभने ?—प्रानन्द ! तथागतको महाकर्मविभङ्गमा अर्को ढंगको ज्ञान हुन्छ ।

C. ४—“आनन्द ! जो भ्रमण वा ब्राह्मण त्यहाँ यसो भन्छ—

(१) ‘असल कर्महरू छैनन् र सुपरितको बिपाक छैन ।’ उसको यस कुरामा मेरो सहमत छैन । (२) जो उ यसो भन्छ—‘मैले यस्तो पुष्प देखेँ जो यहाँ प्राणातिपातबाट विरत थियो,... र सम्यक्दृष्टिक थियो । जो मृत्युपछि... नरकमा उत्पन्न भयो ।’ यसमा पनि म सहमत छैन । (३) जो उ यसो भन्छ—‘जो प्राणातिपातबाट विरत हुन्छ,... र सम्यक्दृष्टिक हुन्छ ती सबै मृत्युपछि... नरकमा उत्पन्न हुन्छन् ।’ यसमा पनि मेरो सहमत छैन । (४) जो उ यसो भन्छ—‘जो जसले यसरी जान्दछ उनीहरू ठीक जान्दछन् । जो जसले अन्यथा जान्दछन् उनीहरूको ज्ञान मिथ्या हो ।’ यसमा पनि म सहमत छैन । (५) जो उसले स्वयं जानेर, स्वयं देखेर तथा स्वयं बुझेर त्यसैलाई लिई परामर्श गर्छ र यस्तो भन्छ—‘यही सत्य हो अरु तुरुच्छ हुन् ।’ यसमा पनि मेरो सहमत छैन । किनभने ?—तथागतको महाकर्मविभङ्गमा अर्को ढंगको ज्ञान हुन्छ ।

चारप्रकारका कर्महरू

(१) “आनन्द ! त्यहाँ जो व्यक्ति यहाँ प्राणातिपाती भई... र मिथ्यादृष्टिक भई मृत्युपछि... नरकमा उत्पन्न हुन्छ (भनिएको छ) । उसले पहिले’ ने दुःखवेदनीय पापकर्म गरेको हुन्छ, अथवा पछि’ दुःखवेदनीय पापकर्म गरेको हुन्छ, अथवा मरणासन्नमा’

१. यहाँ जुन ‘पहिले ने दुःखवेदनीय पापकर्म गरेको हुन्छ’ भनी सूत्रमा

मिथ्यादृष्टिबाटै प्रदण गरेको हुन्छ। त्यसैले उ मृत्युपछि... नरकमा उत्पन्न हुन्छ। जो उ यहाँ प्राणातिपाती हुन्छ,.. र मिथ्यादृष्टिक हुन्छ त्यसबाट यसै जीवनमा भोग्नुपर्ने (दिट्ठधम्मवेदनीय) कर्म पनि हुनसक्छ, यसपछिको जीवनमा तुरन्त भोग्नुपर्ने (उपपज्ज वेदनीय) कर्म पनि हुनसक्छ र अरू अरू जीवनमा भोग्नुपर्ने (अपरापरिय वेदनीय) कर्म पनि हुनसक्छ'।

(२) “आनन्द ! त्यहाँ जो व्यक्ति यहाँ प्राणातिपाती,.. र मिथ्यादृष्टिक हुन्छ उ मृत्युपछि... स्वर्गलोकमा उत्पन्न हुन्छ। उसले

उल्लेख भएको छ त्यसको मतलब त्यो ध्यानी पुरुषले देख्नुभन्दा 'पहिले नै' उसले पापकर्म गरेको हुन्छ भनिएको हो। त्यस्तैगरी 'पछि' भनेको ध्यानी पुरुषले देखिसकेपछि 'पछि गरेको पापकर्म' भनी भनिएको हो। त्यस्तैगरी 'मरणासन्नमा' भनेको मरण हुने समयमा चित्तमा मिथ्यादृष्टिको धारणा पर्ने जान सक्छ। अतः ध्यानीले देख्नुभन्दा अगाडि वा पछाडि पनि कुशल र अकुशल गरेको हुनसक्छ। पपं. सू. IV. पृ. १६५: महाकम्मविभङ्गसुत्तवण्णना।

१. भनाइको मतलब के भने कर्म थरि थरिका हुन्छन्। कुनै कर्मफल यसै जीवनमा दिने कर्म, कुनै कर्म अर्को जीवनमा फल दिने कर्म र कुनै त्यसभन्दा अर्को अर्को जीवनमा दिने कर्मफलहरू छन्। यी कर्महरू जम्मा १२ प्रकारका छन् भनी अट्टकथाहरूले उल्लेख गरेका छन्। यसबारे लेखकको बु. प्रे. पृ. ७१ मा उल्लेख भएको पाद-टिप्पणीमा हेनु'।

पहिले नै सुखवेदनीय कल्याणकर्म गरेको हुन्छ अथवा पछि सुखवेदनीय कल्याणकर्म गरेको हुन्छ अथवा मरणासन्नमा सम्यक्दृष्टिक्लाई ग्रहण गरेको हुन्छ । त्यसैले उ मृत्युपछि... स्वर्गलोकमा उत्पन्न हुन्छ । जो उ यहाँ प्राणातिपाती हुन्छ... र मिथ्यादृष्टिक हुन्छ त्यसबाट यसै जीवनमा भोग्नुपर्ने कर्म पनि हुनसक्छ, यसै जीवनपछिको जीवनमा तुरन्त भोग्नुपर्ने कर्म पनि हुनसक्छ र एक एक जीवनमा भोग्नुपर्ने कर्म पनि हुनसक्छ ।

(३) “आनन्द ! त्यहाँ जो व्यक्ति यहाँ प्राणातिपातबाट बिरत भई, ...सम्यक्दृष्टिक भई मृत्युपछि... स्वर्गलोकमा उत्पन्न हुन्छ । उसले पहिले नै सुखवेदनीय कल्याणकर्म गरेको हुन्छ अथवा पछि सुखवेदनीय कल्याणकर्म गरेको हुन्छ अथवा मरणासन्नमा सम्यक्दृष्टिक्लाई ग्रहण गरेको हुन्छ । त्यसैले उ मृत्युपछि... स्वर्गलोकमा उत्पन्न हुन्छ । जो उ यहाँ प्राणातिपातबाट बिरत हुन्छ, ... र सम्यक्दृष्टिक हुन्छ त्यसबाट यसै जीवनमा भोग्नुपर्ने कर्म पनि हुनसक्छ, यसपछिको जीवनमा तुरन्त भोग्नुपर्ने कर्म पनि हुनसक्छ र एक एक जीवनमा भोग्नुपर्ने कर्म पनि हुनसक्छ ।

(४) “आनन्द ! त्यहाँ जो व्यक्ति यहाँ प्राणातिपातबाट बिरत भई, ...सम्यक्दृष्टिक भई मृत्युपछि... नरकमा उत्पन्न हुन्छ । उसले पहिले नै दुःखवेदनीय पापकर्म गरेको हुन्छ अथवा पछि दुःखवेदनीय पापकर्म गरेको हुन्छ अथवा मरणासन्नमा मिथ्यादृष्टिक्लाई ग्रहण गरेको हुन्छ । त्यसैले उ मृत्युपछि... नरकमा उत्पन्न हुन्छ ।

[२१२]

बुद्धकालीन परिव्राजकहरू-२

जो उ यहाँ प्राणातिपातबाट विरत हुन्छ, ... सम्प्रक्ब्ष्टिक हुन्छ त्यसबाट यसै जीवनमा भोग्नुपर्ने कर्म पनि हुनसक्छ, यसपछिको जीवनमा तुरन्तै भोग्नुपर्ने कर्म पनि हुनसक्छ र अरु अरु जीवनमा भोग्नुपर्ने कर्म पनि हुनसक्छ ।

“आनन्द ! यहाँ अकुशल (अभब्ब) कर्मलाई अकुशल कर्मले प्रभावित पार्नसक्ने कर्म छ । अकुशल कर्मलाई कुशल (भब्ब) कर्मले प्रभावित पार्नसक्ने कर्म छ । कुशल कर्मलाई कुशल कर्मले प्रभावित पार्नसक्ने कर्म छ । कुशल कर्मलाई अकुशल कर्मले प्रभावित पार्नसक्ने कर्म छ ।”

अगवान्‌ले यति मनुष्यपछि सन्तुष्टभएका प्रायुष्मान् आनन्दले अगवान्‌को भाषणलाई अभिनन्दन गर्नुभयो ।

३२।२२. पोतलिय परिव्राजक

प रि च य

यी पोतलिय परिव्राजक एक जिज्ञासु स्वभावका थिए । एकदिन यिनी भगवान्‌कहाँ जाँदा यिनको मनोभावलाई बुझ्नुभई भगवान्‌ले यिनलाई चारप्रकारका व्यक्तिहरू भएका कुरा सुनाउनु भएको थियो । यो कुरा सुनी पोतलिय परिव्राजक खुशी भई बुद्धको शरणमा गएका थिए ।

(पोतलिय नामका कति व्यक्तिहरू छन् भन्ने कुरा लेखकको बु. नं. भा-३, पृ. १४० मा उल्लेख भइसकेको छ ।)

×

×

×

मूढ सूत्र—

वर्णन र अवर्णन गर्ने व्यक्तिहरू

(पोतलियसुत्त^१)

अनि पोतलिय परिव्राजक जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवान्सँग सम्मोदन गरे । सम्मोदनीय कुरासभार्ता गरिसकेपछि एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका पोतलिय परिव्राजक-ज्जाई भगवान्ले यस्तो भन्नुभयो—

“पोतलिय ! यो लोकमा चार किसिमका व्यक्तिहरू छन् । कुन चार भने ?— (१) पोतलिय ! यहाँ कुनै व्यक्ति अवर्णनीय पुरुषको अवर्णन, समयमा तथा सत्यकुराको आधारमा गर्छ । तर वर्णनीय पुरुषको वर्णन भने समयमा तथा सत्यकुराको आधारमा गर्दैन । (२) पोतलिय ! यहाँ कुनै व्यक्ति वर्णनीय पुरुषको वर्णन, समयमा तथा सत्यकुराको आधारमा गर्छ । तर अवर्णनीय पुरुषको अवर्णन भने समयमा तथा सत्यकुराको आधारमा गर्दैन । (३) पोतलिय ! यहाँ कुनै व्यक्ति अवर्णनीय पुरुषको अवर्णन र वर्णनीय पुरुषको वर्णन, समयमा तथा

१. अ. नि-४, पृ. १०५: असुरवग्गो; अ. क. II. पृ. ५२७.

सत्यकुराको आधारमा गर्दैन । (४) पोतलिय ! यहाँ कुनै व्यक्ति अवर्णनीय पुरुषको अवर्णन र वर्णनीय पुरुषको वर्णन, समयमा तथा सत्यकुराको आधारमा गर्छ । पोतलिय ! यो लोकमा यी चार किसिमका व्यक्तिहरू छन् । पोतलिय ! यी चार किसिमका व्यक्तिहरूमध्येमा तिमोलाई कुन व्यक्ति सुन्दरतर र उत्तमतर लाग्छ ?”

“भो गौतम ! ...यी चार किसिमका व्यक्तिहरूमध्येमा जो व्यक्ति अवर्णनीय पुरुषको अवर्णन र वर्णनीय पुरुषको वर्णन, समयमा तथा सत्यकुराको आधारमा गर्दैन—यी चार व्यक्तिहरूमध्येमा यो व्यक्ति मलाई सुन्दरतर र उत्तमतर लाग्छ । किनभने ?—भो गौतम ! उपेक्षा भनेको नै सुन्दरतर हो ।”

“पोतलिय ! यो लोकमा चार किसिमका व्यक्तिहरू छन् । कुन चार भने ?— ...पोतलिय ! यी चार किसिमका व्यक्तिहरूमध्ये जो अवर्णनीय पुरुषको अवर्णन र वर्णनीय पुरुषको वर्णन, समयमा तथा सत्यकुराको आधारमा गर्छ—उही व्यक्ति यी चार किसिमका व्यक्तिहरूमध्ये सुन्दरतर र उत्तमतर छ । किनभने ?—पोतलिय ! त्यस त्यस ठाउँमा समयोचित हुनु नै सुन्दरतर र उत्तमतर हो ।”

“भो गौतम ! यो लोकमा चार किसिमका व्यक्तिहरू छन् । कुन चार भने— ...भो गौतम ! यी चार किसिमका व्यक्तिहरूमध्ये जो अवर्णनीय पुरुषको अवर्णन र वर्णनीय पुरुषको वर्णन, समयमा तथा सत्यकुराको आधारमा गर्छ—उही व्यक्ति यी चार किसिमका व्यक्तिहरूमध्ये मेरो निमित्त सुन्दरतर र उत्तमतर छ । किनभने—भो गौतम !

[२१६]

बुद्धकालीन परिव्राजकहरू-२

त्यस त्यस ठाउँमा समघोचित हुनु नै सुन्दरतर र उत्तमतर हो भनी जुन तपाईं मन्नुहुन्छ (त्यो राम्रो हो) ।

“धन्यहो भो गौतम ! धन्यहो भो गौतम !! जस्तै घोप्टेकोलाई उत्तानो पारिबिदा... चक्षु हुनेले रूप देख्छ त्यस्तै तपाईं गौतमले अनेक प्रकारले धर्म प्रकाश पारिबिनुभयो । अब म तपाईं गौतमको शरणमा पर्छु, धर्म र भिक्षुसङ्घको पनि । आजदेखि तपाईं गौतमले मलाई जीवनभर शरणमा आएको उपासक हो भनी धारण गर्नुहोस् ।”

३३।२३. बाहिय दारुचीरिय

प रि च य

भगवान्को समयमा उत्तरापथमा बाहिय वा बाहिक भन्ने राष्ट्र थियो^१ । यस राष्ट्रमा बस्ने एक परिवारमा यिनको जन्म भएको थियो । बाहिय भन्ने देशमा जन्मेको भन्ने कारणले नै यिनको नाम 'बाहिय' भन्ने रहन गएको हो^२ । बंग पुगेपछि गृहस्थीमै बसी यिनले व्यापार गर्न थाले । व्यापारको लागि यिनो अनेक साथीहरूका साथ अनेक सामानहरू लिई समुद्रपार पनि जान्थे । समुद्रपारको व्यापारमा यिनले सातपटकसम्म सफलता हासिल गरी घर फर्केका थिए ।

आठौं पटकमा चाहि सुवर्णभूमिमा^३ जाने इच्छा गरी सामान-

१. बु. भा. भू. पृ. ४७६.

२. अप. दा. पा. II. पृ. १२३: बाहियत्येरमपदानमा चाहि भास्-
कच्छमा जन्मेको भनी उल्लेख भएको छ ।

३. सुवर्णभूमि भनेको हाल बर्माको दक्षिण भागमा पर्छ भनी बु. भा.
भू. पृ. ४२६ र D. P. P. II. पृ. १२६३ ले उल्लेख गरेका
छन् ।

हरूले श्रीमराउ नौका चढी गए । जाँदा जाँदा घाफूले चिताएको दिशातिर जानुभन्दा अगाडि नमं महासमुद्रमा पुगी नौका ध्वस्त भयो । अत्र त्यसमा बसेका मानिसहरू सोंजगोंज र माछाहरूको आहार भए । यी बाह्रिय चाहिँ नौकाको एउटा फलेकमा बसी समुद्रको लहरले अलि अलि गरौ बगाउँदा बगाउँदै सातौँ दिनमा सुप्पारक भन्ने बन्दरगाहको किनारमा पुगे । यो सुप्पारक भन्ने बन्दरगाह सूनापरन्त जनपदमा अवस्थित छ ।

सुप्पारक बन्दरगाहको किनारमा पुगेपछि अकित भएका बाह्रियछे केहीछिन किनारमा लेटी थकाइमारे । पछि निर्वस्त्र भएकोले लाजमानी कता जाऊँ कता जाऊँ भई उनी एक जंगलभित्र गए । त्यहाँ उनले राखका बोक्राहरूले आपनो गुप्ताङ्ग छोपे । राखका बोक्राले गुप्ताङ्ग छोप्ने भएको हुनाले उनलाई 'दारुचीरिय' भन्नपाए । बाह्रिय भन्ने र

१. उदा. अ. क. पृ. ५४: बाह्रियसुत्तवण्णना, बोधिबर्ग; धम्म. प. अ. क. पृ. ३६१: दारुचीरियत्थेरवत्थु, सहस्सबर्ग र मनो. र. पू. I. पृ. १५६: एककनिपातवण्णना, बाह्रियदारुचीरिय ।
२. यो सुप्पारक भन्ने नगर सूनापरन्तको राजधानी हो र हाल यस ठाउँलाई 'सोपार' भन्दछन् जो बम्बईदेखि ३७ माइल उत्तरतिर ठाणा भन्ने जिल्लामा पर्छ भनी बु. भा. भू. पृ. ४८६ ले उल्लेख गरेको छ ।
३. थेर. गा. अ. क. I. पृ. १५७: पुण्णत्थेरगायटुकथा ।

दारुचीरिय भन्ने दुबं शब्द जोडी पछि उनलाई 'वाहिय दारुचीरिय' भन्ने नामले चिन्नथाले ।

त्यसपछि हातमा कपाल लिई उनी सुप्पारक नगरमा भिक्षा माग्नु गए । उनलाई देखेर मानिसहरूले “यो लोकमा अरहन्तहरू भन्ने छन् । शायद अरहन्त भन्नेहरू यस्तै हुँदा होलान्” भन्ने सोची उनलाई 'अरहन्त' भन्नथाले । के यी आर्यले बस्त्र लिदारहेछन् कि रहेनछन् भन्ने बिचार गरी मानिसहरूले नानाप्रकारका बस्त्रहरू ल्याइदिए । किन्तु यिनले “यदि म यसप्रकारले नहिँडेको भए यिनीहरूले मलाई बसरी सम्मान गर्ने थिएनन् । अतः यिनीहरूले दिएका बस्त्रहरू म लिनेछैन” भन्ने सोची उनले बस्त्र लिएनन् । मानिसहरू झन् प्रसन्न भए । उनी यस्तैगरी बस्नथाले । अनि मानिसहरूले भन्नथाले कि “अहो कस्ता सन्तोषी महापुरुष !” यस्तो भन्दै उनलाई छूब ठूलो मान र सत्कार गर्नथाले । अनि त्यहाँ भोजन गरी कुनै एक देवमन्दिरमा गई बसे । मानिसहरूले सो मन्दिर सफा सुगन्ध गरी उनको सेवा गर्नथाले । मानिसहरूले सेवा सत्कार गरेको देखेर योमन्दा उत्कृष्ट जीवन बिताउनप-यो भन्ने उनले मनमा ठाने । सबैका सबै मानिसहरूले “अरहन्त, अरहन्त” भन्नेको सुनेर पछि गएर उनको मनमा पनि “म अरहन्त हुँ” भन्ने आशयो र सन्तोषी भई बस्नथाले । उनको लाभसत्कार झन झन बढेर गएपछि उनले यस्तो पनि सोचनथाले— ‘यो लोकमा जति अरहन्तहरू छन् अथवा

अरहन्तमार्गमा जाने हुन् तिनीहरूमध्ये म पनि एक हुँ ।” त्यसैले अगाडि अनुवित मूल सूत्रमा “जो यो लोकमा अरहन्त वा अरहन्तमार्गमा लागेका छन् तिनीहरूमध्ये म पनि एक हुँ” भनी उल्लेख भएका हो ।

यसरी उनको मनमा गलत धारणा भएपछि उनका एक हित्थी साथी जो अघि उनीसँग बसी भिक्षुवर्या विताएका थिए जो अहिले ब्रह्मलोकमा उत्पन्न भएका छन् उनले “तिमी अरहन्त पनि होइनौ न अरहन्तमार्गमा नै गएका हौ” भनी सुनाए । यी ब्रह्मलोकमा उत्पन्न भएका हित्थी साथी भनेका को हुन् भने—

परापूर्वकालमा काश्यप बुद्धको शासन लोप हुन लाग्दा आमणेरहरूको विकारता बेखेर विरक्तिएका सातजना^१ भिक्षुहरू

१. उदा. अ. क. पृ. ५५-५६: बाहियसुत्तवण्णना, बोधिवग्गो; धम्म. प. अ. क. पृ. ३६१: दारुचीरियत्थेरवत्थु सहस्सवग्गो; मनो. र. पू. I. पृ. १५६: बाहियदारुचीरिय, एककनिपातवण्णना ।
२. उदा. अ. क. पृ. ५६: बाहियसुत्तवण्णना, बोधिवग्गो; धम्म. प. अ. क. पृ. ३६१: दारुचीरियत्थेरवत्थु, सहस्सवग्गो र अप. दा. पा. II. पृ. ११६: दब्बमल्लपुत्तत्थेर अपदानं, अ. क. पृ. ४२८; मनो. र. पू. I. पृ. १५६: बाहियदारुचीरिय, एककनिपातवण्णना । तर दी. नि. अ. क. III. पृ. १२५: पायासिराजञ्जसुत्तवण्णना र पपं. सू. II. पृ. १००: बम्मिकसुत्तवण्णनामा भने पांचजना भिक्षुहरू भनी उल्लेख भएका छन् भने सुत्त. नि. अ. क. II. पृ. २५०: सभियसुत्तवण्णनामा चाहि केबल तीनजना भिक्षुहरू भनी उल्लेख भएको छ ।

“जबसम्म शासन लोप हुने छैन तबसम्म हामीले आफ्नो प्रतिष्ठा बनाउने छौं” भनी निश्चय गरी भन्दाइ राखेर एक पर्वतमाथि चढी पछि भन्दाइ खसालीबिए । त्यसपछि त्यो पर्वतको टुप्पोमा बसी यी सातजना भिक्षुहरूले भ्रमणधर्म गर्नथाले । त्यसमध्ये संघस्थविर भएकाले एक रात बितेपछि घरहृष्य प्राप्त गरे । अनि उनले उत्तर कुरुमा गई भिक्षा भोजन ल्याए । किन्तु उनीहरूले उनले ल्याएको भोजन खाएनन् । बर उनीहरूले भने कि आफ्नो प्रतिष्ठा बनाइसकेपछि आफैले भिक्षा मागी खाने छौं । यतरी निराहारी भएर न उनीहरूले भ्रमणधर्म गर्नथाले । त्यसपछि दोश्रो दिनमा दोश्रो महास्थविर घनागामी फलमा प्रतिष्ठित भए । उनले पनि अघिका संघस्थविरले झैं भिक्षा मागेर त्यही उनीहरूलाई बिए । किन्तु उनीहरूले भोजन गरेनन् । त्यसपछि, घरहन्त भएका संघस्थविर परिनिर्वाण भए । घनागामी भएका स्थविर शुद्धाबास ब्रह्मलोकमा उत्पन्न भए । बाँकी पाँचजना भिक्षुहरूले कोशिस र उस्ताह गर्दा पनि कुनै विशेष फल पाउन नसकी परलोक भई एक बुद्धको समयसम्म देवलोकमै समय बिताए ।

हाम्रा शाक्यमुनि बुद्धको पालामा ती पाँचजना भिक्षुहरू देवलोकबाट च्युत भई त्यस त्यस कुलगृहमा जन्मलिए । तीमध्ये (१) एकजना तक्षशिलाका पुक्कुसाति राजा भए, (२) एकजना कुमार काश्यप भए, (३) एकजना दब्बमल्लपुत्र भिक्षु भए, (४) एकजना सभिय परिव्राजक भए र (५) एकजना बाहिय दारुचीरिय भए ।

१ सभिय थेरगाथदुक्था पृ. ३२२ ले चाहिँ यिनीहरू यसरी जन्मेका

अनि जो भिक्षु अनागामी भई शुद्धावास ब्रह्मलोकमा उत्पन्न भएका थिए उनले आफू कहाँबाट आएको रहेछु भनी विचार गर्दा काश्यप बुद्धको शासनमा भिक्षु भई सातजना भिक्षुहरूमध्ये एकजना परिनिर्वाण भएको र आफू अनागामी भई ब्रह्मलोकमा उत्पन्न भएको कुरा बाहापाएपछि अरू पाँचजना कहाँ उत्पन्न भएछन् भनी दिव्यचक्षु-द्वारा हेर्दा उनीहरू दिव्यलोकमा उत्पन्न भएको कुरा बाहापाए । त्यहाँदेखि उनले समय समयमा ती पाँचजना साथीहरूको बारेमा दृष्टिपात गर्ने गर्थे । यसै सिलसिलामा एकदिन यिनले ती पाँचजना साथीहरूमध्ये कुन कहाँ छन् भन्ने विचार गर्दा यी बाहिय दारुचीरिय-लाई देखेका हुन् भनी उबानटुकथाले उल्लेख गरेको छ ।

यसरी विचार गर्दा जब उनले गलत धारणा लिई आफू अरहन्त नभइकन पनि अरहन्त हुँ भन्ने धारणा लिई बसेका बाहियलाई देखे तब उनीमाथि अनुकम्पाराखी उनको गलत धारणालाई हटाइदिने उद्देश्यले उनी देखापर्न आएका हुन् । यति मात्र होइन उनले बुद्ध उत्पन्न भएको कुराको पनि सूचना दिनको निमित्त सो देवपुत्र आएका हुन् । जुन कुरा अगाडि अनुदित भूल सूत्रमा—“अनि बाहिय दारुचीरिबको जो अनुकम्पक र अर्थकामी पहिलेको रक्तसम्बन्धी देवता थिए उनले

कुरा उल्लेख गरेको छ— (१) एकजना मल्ल राजकुलमा, (२) एकजना गन्धार राजकुलमा, (३) एकजना बाहिय देशमा, (४) एकजना राजगृहकी एक स्त्रीको कोखमा र (५) एकजना एउटी परिव्राजिकाको कोखमा ।

बाहिय दारुचीरियको मनको कुरा जानी जहाँ बाहिय दारुचीरिय बिए त्यहाँ गए” भनी उल्लेख भएको हो ।

अनि ती देवता ब्रह्मलोकमा अन्तरधान भई रातको समयमा सुप्पारक बन्दरगाहमा जहाँ बाहिय दारुचीरिय बिए त्यहाँ प्रकट भए । अनि आफू बस्ने ठाउँमा उज्यालोपन देखेर बाहिर निस्की “को रहेछ यो” भन्दै यताउता हेरिरहँदा उनले आकाशमा उभिरहेका महाब्रह्मासाई देखी नमस्कार गरी “तपाईं को हुनुहुन्छ ?” भनी सोधे ।

ब्रह्माले “म तिम्नो पुरानो हित्तवी साथी हुँ । त्यसबखत म अनागामी भई ब्रह्मलोकमा उत्पन्न भएँ । तिम्रो त्यसबखत कुनै विशेषता प्राप्त गर्न सकेनौ । पृथक्जन भइकन तिम्रो परलोक भयो र अहिले यहाँ जन्मी तौर्थीयभेष धारण गरी अरहन्त नभइकन नै अरहन्त हुँ भन्ने गलत धारणा लिई बसिरहेको देखेर म यहाँ आएको हुँ । बाहिय ! तिम्रो न अरहन्त ह्यौ, न त तिम्रो अरहन्त मार्गमा नै छौ । अतः यो गलत धारणा छाडिबेऊ । तिम्नो अहित हुन नपाओस्” भनी भने ।

यो कुरा सुनेर बाहियको मनमा सारं विरक्त जाग्यो । अनि उनले सोचे कि त्यसोभए यो लोकमा अरहन्त हुने कुनै छन् के ? यति सोची उनले “त्यसोभए यो लोकमा अरहन्त हुने कुनै व्यक्ति छन् के ?” भनी सोधे । ब्रह्माले “छन्” भनी भने र “अहिले लोकमा सम्पत्सम्बुद्ध उत्पन्न हुनु भएको छ । वहाँ भगवान् अरहत् पनि हुनुहुन्छ । अहिले यहाँ सुप्पारकबाट पूर्वोत्तर दिशाको आबस्ती नगरमा हुनुहुन्छ । जाऊ

वहाँको उपासना गर । वहाँले अरहन्तको निमित्त उपदेश पनि गर्नुहुन्छ” भनी भने ।

यति कुरा सुनी बाहियलाई सारं उद्बेग लाग्यो । अनि उत्तनाघरिमे उनी श्रावस्तीको लागि प्रस्थान गरे । १२० योजनाका बाटामा उनले कतैपनि अरुणोदय हुने गरी रात बिताएनन् । त्यसैले अगाडि अनुदित सूत्रमा “सबै ठाउँमा एक रात बिताई जहाँ श्रावस्ती स्थित अनाथपिण्डिकको जेतवनाराम हो त्यहाँ गए” भनी उल्लेख भएको हो ।

त्यस बिहान भगवान्‌ले बाहियलाई आफ्नो ज्ञान जालमा देउनु भएको थियो । किन्तु त्यतिञ्जेलसम्म उनको ज्ञान परिपक्वता नभएको हुनाले भगवान्‌ विहारमा नबस्नु भई भिक्षुहरूका साथ बुद्धलीलाले श्रावस्ती नगरमा भिक्षाटनको निमित्त निस्कनु भएको हो ।

बिहानपख श्रावस्तीमा पुगेका बाहिय दारुचीरिय जेतवनारामभित्र जाँदा केही भिक्षुहरू चक्रमण गरिरहेको देखेर त्यहाँ गई “भगवान्‌ बुद्ध कहाँ हुनुहुन्छ ?” भनी सोधे । भिक्षुहरूले “कहाँबाट आएका हौ ?” भनी सोध्दा उनले “सुपारकबाट” भनी भने । अनि भिक्षुहरूले “भगवान्‌ भिक्षाटनको निमित्त नगरभित्र गइसक्नुभयो । जहाँ फर्कनु भएपछि वहाँसँग भेट गरीला । त्यतिञ्जेलसम्म यहीं बसी आराम लिई थकाईमार” भनी भने । किन्तु उनी मानेनन् । उनी अगाडि भन्छन्—“भन्ते ! मलाई थाहाछैन कि त्यतिञ्जेलसम्म म वा भगवान्‌ बाँचेछौं वा छैनौं ।” यति भनी उनी हतार हतार गरी श्रावस्ती नगरतिर गए । जब टाढैदेखि उनले बुद्धलीला देखाउनु भई सुविनीत इन्द्रिय

लिई गइरहुनु भएका भगवान्लाई देखे तब उनको सारा शरीरमा पञ्चवर्ण प्रीति फँलिएर गयो र “ग्रहो धेरै बिनपछि मैले भगवान्को दर्शन पाएँ” भन्ने हृषित भए । अनि बगुर्वै भगवान् छेउ पुगी भगवान्का गोलौगाँठा समाती पाउमा चुम्बन गरी ढोगे । अनि भगवान्सँग “भन्ते ! मलाई धर्मोपदेश गर्नुहोस्” भनी प्रार्थना गरे । भगवान्ले “बाहिय ! ग्रहिले म भिक्षाटन् जाँदेंछु” भनी भन्दा पनि तीन तीन पटकसम्म आप्रहृ गरेपछि भगवान्ले छोटकरीमा उनलाई धर्मोपदेश गर्नुभयो । जुन कुरा अगाडि अनुदित मूल सूत्रमा प्रष्ट भएको छ । उपदेश सुन्दा सुन्दै उनको मनमा विपर्यया भावना उपस्थित भई उहाँ उनी सबै आत्मवहक क्षीण भई प्रतिसम्भवा ज्ञान सहित प्ररहत् भए । त्यसपछि उनले भगवान्सँग “प्रव्रज्या पाऊ” भनी प्रार्थना गर्दा “तिम्ना पात्र चीबरहक छन् के ?” भनी सोध्नु हुँदा “छैनन्” भनी भनेपछि “त्यसोभए पात्र चीबरहक खोज” भनी भगवान् जानुभयो ।

उनी पनि पात्र चीबरहक खोज्नेछु भनी बाटामा हिँडिरहेको बेलासा बेगले आइरहेको एक बाछाको हनाइद्वारा त्यहीं नै उनको उधान गयो ।

१. बुद्धको पालामा यसरी बाछाको हनाइद्वारा ज्यान गएका व्यक्तिहरू चारजना छन् भनी धम्म. प. अ. क. पृ. २६१: सुप्पबुद्धकुट्टिवत्थु, बालवग्गो र उदा. अ. क. पृ. २०३: सुप्पबुद्धकुट्टिसुत्तवण्णना, सोणवग्गले उल्लेख गरेका छन् । तिनीहरू हुन्—(१) पुक्कुसाति राजा, (२) बाहिय दारुचीरिय, (३) तम्बडाठि चोरघातिक र सुप्पबुद्धकुट्टि ।

यहाँनिर एउटा प्रश्न उठ्नसक्छ कि भगवान्ले उनलाई “आऊ भिक्षु” भन्ने वाक्यद्वारा किन प्रव्रजित नगराउनु भएको ?

यस सम्बन्धमा अर्थकथाहृक^१ यसरी उल्लेख गर्छन्—

काश्यप बुद्धको पालामा यिनी बीसहजार वर्षसम्म भिक्षु भएका थिए । यी बीसहजार वर्षभित्र यिनले कुनै पनि भिक्षुलाई आफूले पाएका वस्तुप्रत्ययहृकद्वारा संग्रह गरेका थिएनन् । यिनी भन्थे “आफूले पाएका प्रत्ययहृकद्वारा कसको संग्रह गर्नु ठीक छैन । आफूले मात्र परिभोग गर्नुपर्छ ।” अतः यिनले कुनै पनि भिक्षुलाई पात्रद्वारा वा चीवरद्वारा संग्रह गरेका थिएनन् । त्यसैले ऋद्धिमय पात्र-चीवर उत्पन्न हुने कुनै संस्कार छैन भन्ने कुरा बुझ्नुभई भगवान्ले उनलाई चीवर खोज्न पठाउनु भएको हो ।

भोजनपछि केही भिक्षुहृकका साथ भगवान् नगरबाट आइरहुनु भएको बेलामा बाहिरको शव कचिगर फाल्ने ठाउँमा परिरहेको देखनु-भई भिक्षुहृकलाई अर्ह्राई नगर बाहिर जलाउन लगाई स्तूप पनि राख्न लगाउनुभयो ।

त्यसपछि भिक्षुहृक आई भगवान्सँग उनको गति सम्बन्धी प्रश्न गर्दा भगवान्ले उनी घरहृत् भई परिनिर्वाण भएको कुरा बताउनुभयो र धर्मसम्बन्धी उनले भगवान्लाई कुनै कष्ट नभई तुरन्त धर्मलाई

१. उदा. अ. क पृ. ६६: बाहियसुत्तवण्णना र घम्म. प. अ. क.

पृ. ३६३-६४: दाहचौरियत्थेरवत्थु ।

बुद्धिलिए भन्नुहुँदं चाँडं घमविबोध गर्नेहरूमध्येमा उनलाई अग्रस्थानमा पनि राखनुभयो ।

फेरि त्यति थोरं कुरा सुनी कसरी क्षीणास्त्रवी भए होलाम् भन्ने कुरा उठेपछि वहाँले घमंलाई थोरं वा धेरं भनी नाप्न सकिन्न । अर्थ-संहित हजार कुरामन्दा पनि अर्थसंहित कुरा एउटै भएपनि श्रेष्ठ हुन्छ भन्नुहुँदं घम्मपदमा “सहस्समपि चे गाथा...”^१ भन्ने गाथा भन्नुभयो ।

१. मनो. र. पू. I. पृ. १५८: बाह्यदारुचौरिय; उदा. अ. क. पृ. ६६-६७: बाह्यसुत्तवर्णना र घम्म. प. अ. क. पृ. ३९४: दारुचौरियत्थेरत्थु ।

केही बाहिय नामहरू

- (१) बाहिय—यो चाहि एक भिक्षुको नाम हो । यी आयुष्मान् एकदिन भगवान्कहाँ गई संक्षेपमा धर्मोपदेश गर्नु हुन प्रार्थना गर्दा भगवान्ले अनिष्टको सम्बन्धमा उपदेश गर्नुभएको थियो । यो उपदेश सुनेर पछि आयुष्मान् बाहिय घरहत् भएको थियो । सं. नि. III. पृ. ५६: बाहियसुत्तं, सलापतनसंयुत्तं । यस्तंगरी घरहत् भएको कुरा सं. नि. IV. पृ. १४१: बाहिय-सुत्तं, सतिपट्टानसंयुत्तं मा पनि उल्लेख भएको छ ।
- (२) बाहिय—यो चाहि आयुष्मान् अनुरुद्धको साथमा बस्ने एक भिक्षुको नाम हो । यी आयुष्मान् बाहियले कौशम्बीको संघभेद गराउने काममा पूर्ण समर्थन जनाए तापनि आयुष्मान् अनुरुद्धले यिनलाई केही मन्नुहुन्न भनी आयुष्मान् आनन्दले आरोप लगाउनु भएको छ । अं. नि-४, पृ. २५४: सङ्घभेदक-सुत्तं, प्रापत्तिमववग्गे ।
- (३) बाहिय—यो एक जातकको नाम हो । यो बाहिय जातक जा. ध. क. I-II. पृ. ३१० मा उल्लेख भएको छ । यसको अनुबाह भेखकको जा. सं. भा-२, पृ. १५८ मा भएको छ ।
- (४) बाहियसुत्तं—यो सूत्र सं. नि. III. पृ. ५६: सलापतनसंयुत्तं मा

उल्लेख भएको छ । यो सूत्र आयुष्मान् बाहियलाई बताउनु भएको हो । यसमा अनित्यको कुरा उल्लेख भएको छ । यो सूत्रको कुरा सुनेपछि अ.युष्मान् बाहिय घरहत् भएको कुरा उल्लेख भएको छ ।

(५) बाहियमुत्तं—यो सूत्र सं. नि. IV. पृ. १४१: सतिपट्टान-संयुक्तमा उल्लेख भएको छ । यो सूत्र पनि आयुष्मान् बाहिय-लाई बताउनु भएको हो । यसमा पहिले शीललाई परिशुद्ध गर्नका साथै सतिपट्टान भावना गर्ने कुरा समावेश भएको छ । यो सूत्रको कुरा सुनी आयुष्मान् बाहिय घरहत् भएको कुरा पनि उल्लेख भएको छ ।

(६) बाहियमुत्तं—यो सूत्र उदा. पा. पृ. ६६: बोधिवग्गमा समुल्लेख भएको छ । यसै सूत्रका कुरा यहाँ अगाडि प्रस्तुत भएको छ ।

(७) बाहिय दारुचीरियमुत्तं—यो सूत्र अं. नि-१, पृ. २४ को एतद्भागवग (ग) मा उल्लेख भएको छ । यसमा चाँडै धर्माब-बोध गर्नेहरूमध्येमा बाहिय दारुचीरिय अग्र छन् भन्ने कुरा उल्लेख भएको छ ।

(८) बाहियत्थेर अपदानं—यो अपदान अण. पा. II. पृ. १२२ मा उल्लेख भएको छ । यसमा बाहिय दारुचीरियको आत्म-कथा र पूर्व कथा उल्लेख भएको पाइन्छ ।

[२३०]

बुद्धकालीन परिव्राजकहस्त-२

- (६) (बाह्य) दारुचीरियत्थेरवत्थु—यो कथा धम्म. प. अ. क.
पृ. ३६१: सहस्रवग्गमा उल्लेख भएको छ ।
- (१०) बाह्य दारुचीरिय—यो चाहिं बाह्य दारुचीरिय को
नाम हो । यिनकं कुरा यहाँ अगाडि उल्लेख भएको छ ।

Dhamma.Digital

×

×

×

मूळ सूत्र—

बाहिय दारुचीरियको गलत धारणा

(बाहियसुत्तं^१)

यस्तो मैले जुने ।

एक समय, भगवान् ब्राह्मस्ती स्थित अनाथपिण्डिकको जेतवनाराममा बस्नुभएको बियो । त्यस समय बाहिय दारुचीरिय समुद्रको तीरमा सुपारक भन्ने ठाउँमा चौवर पिण्डपात्र शयनासन ग्लानप्रत्यय संवर्ज्य परिष्कारद्वारा सस्कृत, गरुकृत, मानित, पूजित तथा सम्मानित भई बसिरहेका थिए । अनि एकाभ्तमा ध्यानमा बसिरहेका दारुचीरियको मनमा यस्तो परिवर्तकता उत्पन्न भयो—“जो यो लोकमा अरहन्त वा अरहन्तभागमा लागेका छन् तिनोहरूमध्ये म पनि एक हुँ ।”

अनि बाहिय दारुचीरियका जो अनुकम्पक र अर्थकारी पहिलेको रक्तसम्बन्धी देवता थिए उनले बाहिय दारुचीरियको मनको कुरा जानी जहाँ बाहिय दारुचीरिय थिए त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि

१. उदा. पा. पृ. ६६: बोधिवग्गो; प्र. क. पृ. ५४.

बाहिय दारुचीरियलाई यस्तो भने—“हे बाहिय ! न तिमी अरहन्त ह्यो, न त तिमी अरहन्तमार्गमा न लागेकाछौ । त्यो मार्ग पनि तिमीमा छैन जुन मार्गद्वारा तिमी अरहन्त हुन सको वा अरहन्त मार्गमा लाग्न सको ।”

“त्यस्तोमए अहिले बेवसहित लोकमा अरहन्त हुने वा अरहन्त मार्गमा लागेका कोही छन् त ?”

“बाहिय ! उत्तर जनपदतिर आबस्ती भन्ने मगर छ । त्यहाँ यसबखत यहाँ भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध बसिरहनुभएको छ । बाहिय ! यहाँ भगवान् अरहत् पनि हुनुहुन्छ र अरहत्को निमित्त धर्म पनि बेशाना गर्नुहुन्छ ।”

अनि बाहिय दारुचीरिय ती बेवताद्वारा विरक्ताएपछि त्यतिखेर सुप्पारकबाट गए । सबै ठाउँमा एक रात बिताई अहाँ आबस्ती स्थित अनाथपिण्डिकको जेतवनाराम हो त्यहाँ गए । त्यसबखत केही भिक्षुहरू बाहिर खुला ठाउँमा चक्रमण गर्दै थिए । अनि बाहिय दारुचीरिय अहाँ ती भिक्षुहरू थिए त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि ती भिक्षुहरूलाई यस्तो भने—“भग्ने ! अहिले भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध कहाँ हुनुहुन्छ ? भग्ने ! हामी भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको दर्शन गर्न चाहन्छौ ।”

१. सुप्पारकबाट आबस्ती १२० योजन छ । उदा. भ्र. क. पृ. ५६: बाहियसुत्तवण्णना ।

“बाहिय ! अहिले भगवान् भिक्षाटन्को निमित्त शहरमा जानुभयो ।”

एनि बाहिय दारुचीरिय हतारो हतारो गरी जेतवनबाट निस्की जाइस्ती जाँदा प्रासादिक, प्रसादनीय, शान्तेन्द्रिय, शान्तमन, उत्तम दमय समथ प्राप्त शास्त बास्त इन्द्रिय भएका भगवान्लाई भिक्षाटन्को निमित्त गइरहुनुभएका भगवान्लाई देखे । देखेपछि अहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवान्को चरणकमलमा शीरले डोगी भगवान्लाई यस्तो भने—“भन्ते ! भगवान्ले मलाई धर्मवेशना गर्नुहोस् । सुगत ! मलाई धर्मवेशना गर्नुहोस् । जो मेरो निमित्त दीर्घकालसम्म हित सुख हुनेछ ।” यस्तोभग्दा भगवान्ले बाहिय दारुचीरियलाई यस्तो भन्नुभयो—“बाहिय ! अहिले यो समय होइन, शहरमा भिक्षाटन्को निमित्त जाँदछु ।”

दोभो पटक पनि बाहिय दारुचीरियले भगवान्लाई यस्तो भने—“भन्ते ! भगवान्को बा मेरो जीवनको अन्त जान्नु गाह्रो छ । भन्ते ! भगवान्ले मलाई धर्मवेशना गर्नुहोस् । सुगत ! मलाई धर्मवेशना गर्नुहोस् जो मेरो निमित्त दीर्घकालसम्म हित सुख हुनेछ ।” दोभो पटक पनि भगवान्ले बाहिय दारुचीरियलाई यस्तो भन्नुभयो—“बाहिय ! अहिले समय होइन शहरभित्र भिक्षाटन्को निमित्त जाँदछु ।”

तेभो पटक पनि बाहिय दारुचीरियले भगवान्लाई यस्तो भने—“भन्ते ! भगवान्को बा मेरो जीवनको अन्त जान्नु गाह्रो छ ।

भन्ते ! भगवान्‌ले मलाई धर्मवेशना गर्नुहोस् । सुगत ! मलाई धर्मवेशना गर्नुहोस् जो मेरो निमित्त दीर्घकालसम्म हित सुख हुनेछ ।”

“बाहिय ! त्यसोभए तिमिले यस्तो सिक्नुपछं—‘देखेकोलाई देखेको मात्र हुनेछ, सुनेकोलाई सुनेको मात्र हुनेछ, छोएकोलाई छोएको मात्र हुनेछ र जानेकोलाई जानेको मात्र हुनेछ ।’ बाहिय ! यसरी तिमिले सिक्नुपछं । बाहिय ! जब तिमोलाई देखेकोलाई देखेको मात्र हुनेछ, सुनेकोलाई सुनेको मात्र हुनेछ, छोएकोलाई छोएको मात्र हुनेछ, जानेकोलाई जानेको मात्र हुनेछ । बाहिय ! तब तिमो न त्यसमा हुनेछौ । बाहिय ! जब तिमो त्यसमा हुनेछैनौ तब तिमो न त्यहाँ हुनेछौ; बाहिय ! जब तिमो त्यहाँ हुनेछैनौ बाहिय ! तब तिमो न यहाँ, न बहाँ, न दुबंका बीचमा’ यही दुःखको घन्त हो ।”

अनि भगवान्‌को यस संक्षिप्त धर्मोपदेशद्वारा उसैबेला बाहिय दारुचीरियको वित्तउपादान रहित घात्रवहकबाट विमुक्त भयो ।

बाहिय दारुचीरियलाई यो संक्षिप्त धर्मोपदेशद्वारा उपदेश गरी भगवान्‌ जानुभयो । अनि भगवान्‌ गएको केही छिनपछि बाछीको हनाइद्वारा बाहिय दारुचीरियको ज्यान गयो ।

अनि आबस्तीमा भिक्षाटन् गरी भिक्षाटन्बाट फर्की भोजन गरी केही भिक्षुहरूका साथ नगरबाट फर्किरहनु भएको बेलासा भगवान्‌ले

१. भनाइको मतलब यसलोकमा पनि होइन, परलोकमा पनि होइन, दुबै लोकको बीचमा पनि होइन भनिएको हो । जब कुनै लोकमा हुन्न यही मुक्ति हो । उदा. भ्र. क. पृ. ६४: बाहियसुत्तवण्णना ।

बाहिय दारुचीरियको मृत्यु भएको देखेनुभयो । अनि भगवान्‌ले भिक्षुहरूलाई यस्तो भन्नुभयो—“भिक्षुहो ! बाहिय दारुचीरियको शरीरलाई जैऊ । खाटमा राखी नगरबाट बाहिर लगे जलाऊ र स्तूप पनि बनाऊ । भिक्षुहो ! सद्रह्यचारोको मृत्यु भयो ।”

“हवस्, भन्ते !” भनी ती भिक्षुहरूले भगवान्‌लाई प्रत्युत्तर बिई बाहिय दारुचीरियको शरीर खाट्‌मा राखी (नगर) बाहिर लगे शरीर जलाई स्तूप पनि बनाई उनीहरू जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवान्‌लाई भ्रमिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका ती भिक्षुहरूले भगवान्‌लाई यस्तो भने—

“भन्ते ! बाहिय दारुचीरियको शरीरलाई जलाईसक्यौं, उनको (धातुको) स्तूप पनि बनाइदियो । उनको कस्तो गति र कस्तो परलोक भएको होला ?”

“भिक्षुहो ! बाहिय दारुचीरिय पण्डित थिए, उनले धर्मको प्रतिपादन गरे । धर्मको कारणमा जलाई कुनै कष्ट दिएनन् । भिक्षुहो ! बाहिय दारुचीरिय परिनिर्वाण भए ।”

अनि यो कुरा जानी भगवान्‌ले त्यसबेला यो उदान प्रकट गर्नुभयो—

“यत्थ भ्रापो च पठवी, तेजो वायो न गाधति ।

न तत्थ सुक्का जोतन्ति, भ्रादिच्चो नप्पकासति ॥

[२३६]

बुद्धकालीन परिव्राजकहरू-२

“न तस्थ चन्दिमा भाति, तमो तस्थ न विज्जति ।
यदा च अत्तनावेदि, मुनि मोनेन ब्राह्मणो ॥
अथ रूपा अरूपा च, सुखदुःखा पमुच्चती’ति ॥”

अर्थ—

“जहाँ पृथ्वी, आप, तेज र वायु रहें तहाँ शुक्र र सूर्यको प्रकाश पनि रहन्न ।

“त्यहाँ चन्द्रमाको प्रकाश पनि छैन, त्यहाँ अन्धकार पनि छैन । जब मुनि अनिने ब्राह्मणले आफैले अनुभूति गर्छ तब रूप, अरूप भन्ने र सुखदुःख भन्नेबाट उ मुक्त हुन्छ ।”

अगवान्ले भन्नुभएको यो उदान पनि मैले सुनें ।

आचार्य भिक्षु अमृतानन्दद्वारा संकलित

“बुद्धकालीन परिव्राजकहरू”

भाग-२, संग्रह २६

नामावली

अ

अंग बेशको ८६

अंगुत्तराप ८६

अङ्गमगधवासीहकद्वारा १५६

अङ्गिरस ६२

अचेलक १, परिव्राजक ५६, कस्स-

पसंग ६, सुत्त २५

अचेल ३, कस्सप १, २, ३, ६,

११, १५, १७, २३, २४,

२५, २७, कस्सप (क)

१, कस्सप (ख) ६,

कस्सप (ग) १५, कस्सप

(घ) २३, कस्सपको

इच्छाको कुरा १०, कस्स-

पको प्रव्रज्या ४७, कस्सप

मिक्षुभए २१, कस्सपलाई

१३, ११२, कस्सपले १,

२, ३, ४, ७, १०, १३,

१७, २१, २४, २६, २७,

३२, ३७, ३९, ४८,

कस्सपसंग ११, कस्सपसुत्त

३, ११, २६, कोरकखत्तिय

२६, पाथिकपुत्र २६,

१११, १३५, १३६, १३७,

१३८, १३९, १४०, १४१,

१४२, १४३, १४५, १५२,

पाथिकपुत्र थिए १४४,

१४६, पाथिकपुत्र पराजित

भए १५२, पाथिकपुत्रको

१११, पाथिकपुत्रको

आराम हो १४०, १४१,

पाथिकपुत्रको सम्बन्धमा

१५३, पाथिकपुत्रलाई

१४२, १४३, १४४, १४५,

१४६, १४९, १५०, १५१,

१५२, पाथिकपुत्रले १३९,

१४१, १४३, १४४, सेनिध

२६
 अञ्जन भन्ने मृगदाय वनमा ८०,
 ८१
 अजित परिव्राजक ४६, ५०, ले
 ५०
 अजित भन्ने सेनापति १३६
 अजित नामका व्यक्तिहरू ४६
 अजितमुत्तं ५०
 अष्टक ८७, ६२
 अनाथपिण्डिक उपासकहरूद्वारा
 १५६
 अनाथपिण्डिकको ५३, ५५, १०६,
 १५७, १६८, २३१, २३२
 अनुसुद्ध १२३, को साथमा बस्ने
 २३८, र आयुष्मान्
 किम्बलका साथ १२३,
 ले २२८
 अरतिमुत्तं १३०
 अविद्वरेनिदानं १०३
 अविहा ब्रह्मलोकमा पुग्ने बिलिकं
 ७१
 अविहा ब्रह्मलोकमा उत्पन्न भए ७१
 अविहा ब्रह्मलोकमा उत्पन्न हुने हुन्
 ७२
 अशोकका पालाका १२६

अशोकका पुत्र महिन्द्र महास्थविर
 ६२
 असुरबर्गो २१४
 आनन्द ६८, को नाम हो १६६,
 स्थविर १६६, स्थविरका
 शिष्य हुन् १५६, स्थविरले
 १५६, महास्थविर ६७,
 महास्थविरकहाँ गई १०२,
 भनी चिन्तन सकेनो १०१,
 र आयुष्मान् समिद्धि
 २०१, लाई ६८, २०२,
 लाई प्रत्युत्तर दिए २०१,
 लाई यस्तो भने १०६,
 लाई यस्तो लाग्यो ६६,
 ले ६६, २०१, २१२,
 २२८, बर्गो १०६, संग
 २०१, संग सम्मोदन गरे
 १०६, हुनुहुन्थ्यो १०६,
 २०१, लाई सुनाए २०१
 आपण ६१, मा ८७, मा आइ-
 पुग्नुभयो ८७, मा आइ-
 पुग्नुभएको हो ६१, मा नं
 बन्धे ८८
 आपण (निगम) हो ६१
 'आपण' को शब्दार्थ पसल हो ६१
 आपण भन्ने एक निगममा ८६

आपत्ति भयवर्गो २२८

उगगाहमान ५३, ५५, परिव्राजक
५३, ५५, ५७, ५८, परि-
व्राजकसंग ५८, परिव्रा-
जकको ५३, परिव्राजकको
वाध ५५, परिव्राजकले
५३, ५८

उत्तर कुरुमा गई २२१

उत्तर जनपदतिर २३२

उत्तरापथमा २१७

उत्तिय ६१, ६२, गृहपति ६३,
गृहपतिका साथ ६३,
नामका केही व्यक्तिहरू
६१, थेर ६१, ६२, थेर-
गाथावण्णना ६१, ६२,
परिव्राजक ६०, ६४,
परिव्राजकले ६०, ६३,
६४, परिव्राजकलाई ६६,
परिव्राजकको कुरामा ६६,
परिव्राजकको कुरामा
१८०, भिक्षु ६२, भिक्षुले
६३

उत्तियबाबसुत्तं ६३

उत्तियसुत्तं ६२, ६३, ६४

उदानटुकथाले २२२

उदायिको कुमार्ग २०२

उदायिले २०२

उदायि (लाल) ले २०२

उदुम्बरिकाको आराममा १३०

उदुम्बरिकाको परिव्रानकाराम
१३४, मा १२७, १३३

उदुम्बरिकसीहनादसुत्तं १३३

उदुम्बरिकसुत्तं १३३

उदुम्बरिकसुत्तवण्णना १२७

उपक ७२, आजीवक ६८, ६९,

आजीवकको प्रश्न ७३,

आजीवक गए ७६, आजी-

वकलाई ७३, आजीवकले

७३, को नाम ७२, को

पुत्र ७०, लाई ७०, ले

६६, ७०, ले अनागामी

फल प्राप्त गरे ७१, ले

जवाफ दिएपछि ७१, ले

सोधेपछि ७१, को भार्या

पनि ७२, डेरामा फर्के

६६, नामका केही व्यक्ति-

हरूको नाम ७२, बस्ने

ठार्जेमा गई ६६, संग भेट

गनमि ६६, आवस्थामा

पुगी ७१

उपकाजीवक सम्बन्धी उक्त कुरा

७२

उपविकलेससुत्तं १२३	कपिलवस्तु नगरमा ६२
उत्पलवर्णा १६०	कपिलवस्तुमा ६१, १२६
उपालिबागो ६४, ६८	कम्मवख्खग्घकंमा १०३
उपालिसूत्रको अनुवाद २००	कलन्डक १६६, निबापमा ३, १७
उपालिसूत्रमा २००	कश्यप ६२
उवञ्ज २७, नगरको २५, नगर- वासी २३, मा भेट गरे २४	कत्सप १, ३, ८, १४, ४८, ले ७, ४८, सीहनादसुत्तं २३, २७
उरुबेल बनमा ७३	काल भनी भनिएको हुनु ६८
ऋषिपतन मृगबायतिर ६८	कालबाहु जातकमा १६६
एककनिपातवण्णना २१८, २२०	काश्यप बुद्धको पालामा २२६
एकशाल (नामक) ५५	काश्यप बुद्धको शासन २२०, मा २२२
एकशाल ५७, नामक ५८, भन्ने घरमा ५३, १६५	काशी-कोशलवासीहरूद्वारा १५६
एकशालक ५६, भन्ने १६८, १६९	काशी देशमा जाईछु ७५
एकादसम पाचित्तिं १२६	किम्बलका साथ १२३
	कुक्कुरवतिकसुत्तं २६
	कुण्डलिय परिव्राजक ८०, को प्रश्न ८१, ले ८१, ८५
क, ख	कुण्डलिसुत्तवण्णना ८३
कण्णकस्थल २३, २५, २७	कुण्डलियसुत्तं ८१
कन्दरक परिव्राजक ७७, ७८, को उद्धार ७८, ले ७८, ७९, सुत्तं ७८	कुण्डी नगरको १६६
कन्दरकसुत्तवण्णना ७८, ले ७७	कुमार काश्यप भए २२१
कपिलवस्तु हो १२६	कुमार काश्यपकी माताको कारण- मा १३१
कपिलवस्तु गएका बिए ६१	कुशीनगरवासीहरूद्वारा १५६

कूटागारशालामा १११, १३७,

उभिएँ १५२

केणियजटिल ८६, ९३, १४, का

कुरा ९३, का बीच ८८,

का श्रद्धापात्र ८८, को

आश्रम ९५, को आश्रममा

९०, को आश्रममा पुगे

८९, को पेय दान ९१,

लाई ८८, ९३, लाई यस्तो

साध्यो ९२, ले ८७, ८८,

८९, ९०, ९१, ९२, ९३,

९४, ९५, सेल ब्राह्मण

प्रति ८८

केणियजटिलवत्यु ९१

केणियसंग सोधे ८९

कोकनुव परिव्राजक ९७, को प्रश्न

९८, पनि ९८, ले ९७,

९८

कोशल राजाको ५३

कोशम्बीको ११२, १२३

कोसियजातकमा ११७

कोशम्बीको ११०, संघभेद गराउने

काममा २२८

कोशम्बीबाट निस्कनु सई १२३

कोशम्बीमा १२३

खण्डदेव ७२

ग, घ

गगगरा ७८, महिषीद्वारा ७८

गन्धार राजकुलमा २२२

गया र बुद्धगयाको बीच ६८

गया र बोधिवृक्षको बीचमा ७३

गिञ्जजातकमा १०४

गुत्तिलविमानमा ११८

गुत्तिलविमान कथामा ११८

गुद्धकूट पर्वतमा ४७, १३३

गोतमबुद्धवंसवण्णना १०३

गोधिक ६१

घटिकारसुत्तं ७१, ७२

घोषिताराम ११०, ११२

च. छ

चङ्गी आदि ब्राह्मणहरूद्वारा १५९

चतुपञ्जासमपाचित्तियं १०३

चम्पक नगरको आसपासमा ७८

चम्पक वन थियो ७८

चम्पाको गगगरा ७८

चम्पा नगरको गगगरा ७७

चम्पा नगरमा बस्ने हुन् ७७

चापाथेरीगाथा अट्टकथा ७२

चापाथेरीगाथावण्णना ६८

चित्त गृहपति ६, ११, का ११, का एक साथी ६, का गृही साथी २५, मा १३, लाई १३, ले ६, ११, १३, ११२	छन्नवगो १०५ छन्नसुत्तं १०३, १०४, १०५, १०६ छन्नोबाब सूत्रमा १०४
चित्तहृत्थि सारिपुत्र १८२, १६७, ले १६३, १६६, १६७	ज, ठ
चित्तसंपुत्तं ११ चूनगोसिङ्ग सूत्रमा १२३ चूलहृत्थिपबोपमसुत्तबण्णना १५४, १५७, १६०	जनपदकल्याणी १८५, को उपमा १८५, लाई १८६ जवा वा छवा (चापा) भन्ने छोरो थिई ६६
चूलहंसजातकमा १०४ चेतपुत्र थिए १०४	जबालाई पाएमा बाँच्नेछु ७० जबाले ६६, ७०
छन्न १०३, १०४, को कुरा उल्लेख भएको छ १०५, हो १०२, स्थविरको हो १०५, परि- व्राजक १०२, १०६, परि- व्राजकले १०६, परिव्वा- जकसुत्तं १०५	जाणस्तोणि ब्राह्मण १५४, १५७, १६३, ले १५४, १५७ जालिय १४६, ले १३६, १४५, १४६, १४६, १५०, १५१, १५२, गए १४५, परि- व्राजक ११०, १११, १३६, सुत्तं ११२, सुत्त- बण्णना ११०
छन्नत्थेर गाथा १०५ छन्नत्थेरगाथटुकथा १०३ छन्नत्थेरवत्थु १०४ छन्नत्थेऽसुत्तं १०५ छन्नमिच्छुवत्थुमा पनि पाइन्छन् १०३	जेतवन २२४, बाट निस्की १५४, १५७, २३३ जेतवनाराम ग्रहण गर्नु भएको बेलामा १३०

जैतवनाराममा ५३, १०२, १०६, १२२, १५७, १६८, २३१, बसिरहनु भएको थियो ५५, गई १५४	११६, परिव्राजकले ११६, १२१ तिम्बरुहतिथ ११७ तिम्बरुहर्थांनि ११७
जैतवनाराम भित्र गई ७१ जैतवनाराम हो त्यहाँ गए २३३ ठाणा भन्ने जिल्लामा २१८	तिम्बरु नारब ११८ तिम्बरुसक ११८ तिम्बरुकमुत्तं ११७, ११६ तिण्डुकछाणु परिव्राजकाराम १४२ तिन्दुकछाणु १४६, परिव्राजकाराम १११, परिव्राजकाराम हो १४२, भन्ने परिव्राजका- राम हो १४१, १४२ तिन्दुकछाणुक १४४, परिव्राजका- राममा गए १३५
त, थ	
तपोदा ६८, हो ६८, (सातो पानीको कुण्ड) हो ६८, मा शरीर नुहाई ६८	तिन्दुकछाणुक १४४, परिव्राजका- राममा गए १३५ तिन्दुकाचौरको १६८, १६६ थेरगाथापालि १०५ थेरगाथद्वकथा २२१
तपोदाराममा ६७ तम्बडाठि चौरघातिक २२५ अर्थास्त्रिश देवलोकमा उत्पन्न भए १३६	
अर्थास्त्रिश देवलोकमा उत्पन्न भएको छ १३६	द, ध, न
तक्षशिलाका २२१ तावबख ५६ तिन्दुकचौर ५६, को ५५, ५७, का ५८ तिम्बर ५६ तिम्बरक ११७, परिव्राजक ११६,	दधमल्लपुत्तथेर अपवानं २२० दधमल्लपुत्र मिक्षु भए २२१ दावचौरिय २१८, को २३५, को मनमा २३१, को आत्म- कथा २२६, को मृत्यु भएको देवनुभवो २३५,

मन्ने २१६	१३०, १३१, कप्पसुत्तं
दासचीरियत्थेरवत्थु २१८, २२०, २२६, २२७	१३०, कप्पसुत्तवण्णनाले १३१, जातकं १२६, १३१, थेर १३१, थेरगाथा १३१, परिव्राजक १२७, १३४, परिव्राजकका १२७, परिव्राजकको आराममा १२८, परिव्राजकले १२७, १२८, मिगजातकं १३१, राजा १३१, ले सोधेका कुरा ४७, भ्रामणेर १३०, भ्रामणेरका पिताको नाम १२६, भ्रामणेरको नाम हो १२६
दारुपत्तिक ११२, का अन्तेवासी ११२, १४५, १४६, १४६, १५०, १५१, १५२, का शिष्य १३६	
दूरेनिदान १२६	
देवदत्तको कारणमा १३१	
देवदत्तसुत्तवण्णना १५५	
धम्मिकसुत्तं १३१	
म्यग्रोध १३३	
नन्दिय १२२, १२३, उपासक १२३, को १२३, स्थविर- का कुरा १२४, परिव्राजक १२२, १२४, १२५, परि- व्राजकले १२५, १२६, मिगराज जातकं १२४	निग्रोधत्थेरगाथट्टकथा १३० निग्रोधाराम बनाएका थिए १२६ निदानसंगुत्तं ३, ११६, मा ११७ निवापमा १६६
नन्दियत्थेरगाथा १२४	
नन्दियसुत्तं १२५	प, फ
नन्दियसुत्तवण्णना १२२	
नागबनिक १५६	पञ्चकङ्क थपित ५३, ५७, ५८, ले ५४, लाई ५७, ५८
नाविकमा १२३	
नाला मन्ने गाउँमा ६८	पञ्चकङ्क स्थपित ५७
निक्खन्तसुत्तं १३०	पञ्चवगियकथा ७२, ७३
निग्रोध १२६, १३०, १३३, कप्प	पञ्चसतिकवखन्धकमा १०३

पञ्चोरोहवर्गो ५७

षण्डितवर्गमा १०५

परामवसुत्तं मा ११७

पलगण्ड ७२

प्रसेनजितादि कोशल १५६

पाचीनवंसदाय १२३

पाथिकपुत्र १३६, १४५, को १३५,

को आराममा १३५,

१४०, को चित्तलाई जानेर

१३६, चुडिएलान् १४५,

लाई १४५, ले १३५,

पराजित भए १४५, परा-

जित भई १४५, १४६,

संग १५०

पाथिकसुत्त १११, मा २६

पाथिकसूत्रबाट १३७

पायासिराजञ्जमुत्तवण्णना २२०

पारिलेय्य बनमा १२३

पावाका ६१

पासरासिसुत्तं ७२

पासरासिसुत्तबाट ७३

पासरासिसुत्तवण्णना ७२

पिङ्गयो ७२

पिलोतिक धियो १५४

पिलोतिक स्थविर १५६

पिलोतिक मामहक १५६

पिलोतिक परिव्राजक १५४, १५६,

१५७, लाई १५४, १५७,

१५८, ले १५५

पुबकुसाति ७२, राजा २२५, राजा

भए २२१

पुण्णत्थेरगायट्टकथा २१८

पेसलसुत्तं १३०

पोबल्लरसातो ५६

पेस्स माहुते पुत्र ७८

पेस्स माहुतेसंग ७७

पोट्टपाइ १६६, १६७, कहीं नानु-

भयो १६८, केटा १६६,

परिव्राजक १६५, १६८,

१६६, १८२, परिव्राजक-

को कारणमा ५६, परि-

व्राजकलाई १७०, १८१,

परिव्राजकले १६६, १७०,

१८२, १६६, सुत्तं १६७,

सूत्रमा २००, सुत्तवण्णना

५७, सुत्तवण्णनाले ५७,

६१

पोतलिय परिव्राजक २१३, २१४,

लाई २१४

पोतलिपुत्र २०२, परिव्राजक १६८,

१६६, २०१, परिव्राजकको

प्रश्नलाई २०२, परिव्रा- जकलाई २०२, परिव्रा- जकले १६८, १६९, २०१, २०२, परिव्राजकसँग २०१	बाहिय २१७, २२८, २२९, २३४, घरहत भएको कुरा २२९, चाहिं २१८, जातक २२८, मन्त्रे २१८, ले २१८, बा बाहिक २१७, ले २२८, लाई २२४, २२९, लाई देखे २२२, देशमा २२२, को मनमा २२३, को शब् २२६
पोतलियमुत्त २१४ पोतलियमुत्तवणना ६० कलगण्डो ७१	
ब	बाहिय
बम्बकुल १७, को १६, २०, २१, २२, को आश्रय १८, ले १८, २२, स्थविरसँग प्रश्न १७, महास्थविर १५, महास्थविरका २५, महा- स्थविरको १५, महास्थ- विरसँग १५, सँग यस्तो सोधे १७, सँग सम्मोदन गरे १७, सुत्त १५, १७, सूत्र १६, सुत्तवणना १५	बाह्यचारिय २१७, २१८, २१९, २२०, २२२, २२४, २२५, २२७, २२९, २३०, २३१, २३२, २३३, २३५, का २३१, को २३५, को ज्यान गयो २३४, को मनको कुरा २२३, २३१, को शरीर २३५, को शरीरलाई भेट्नु २३५, गिए २२३, २३१, भए २२१, लाई २२२, २३२, २३३, २३४, परिनिर्वाण भए २३५, सुत्त २२९
बम्बदेखि २१८	बाह्यस्थेर अणुदानं २२९
बर्माको बक्षिण भागमा २१७	बाह्यस्थेर अणुदानमा २१७
बाकुल १७, सुत्त १७	बाह्यचारियस्थेरबन्धु २३०
बाराणसीको लागि ७३	बाह्यसुत्त २२८, २२९. २३१
बालकलणकार गाउँ १२३	

[२४८]

बुद्धकालीन परिव्राजकहरू-२

महासमयसूत्रमा ११७, १२८
महासीहनाबसुत्तं २७, ४५, मा
२३, १२६

महासीहनादसुत्तवर्णना २३, २४

महाहंस जातकमा १०४

मुण्डिय परिव्राजकका साथ ११०

मुण्डिय र जालिय ११२

मुनिसुत्तवर्णना ७२

य, र

धमत्तगि ६२

धमदग्नि ६२

धस कुलपुत्र ६३

राजगृहका १२७

राजगृहको ४७, ६७, तपोबाराममा
६८

राजगृहको एक स्त्रीको कोणमा
२२२

राजगृह नगरमा १

राजगृहस्थित ३, १७, १३३, १६६

राजगृहबाट निस्के १३३

राजगृहवासी हुन् १

राजगृहवासी छन्न स्थबिरको १०५

राघ १६६, जातकमा १६६

रेवती १२३, विमानवत्यु १२३

रेवतीपेतवत्यु १२३

उ, व

लंकामा ६२

लिच्छवी क्षमात्य गएर बोलाए
१४४

लिच्छवी महामात्य १४४, ले १४५

लिच्छवीहरूद्वारा १५६

लिच्छवीहरूलाई यस्तो भने १४०

वज्जहार जनपद ६६, मा ७१

वज्जहार वा वज्जहार जनपदमा गई
६६

वज्जीस स्थविरका गुहको नाम हो
१३०

वज्जीस थेरगायटुकथामा १३१

वच्छायन १५४, ले १५८

वज्जिग्राममा १३६

वज्जि गाउँमा बस्दछन् १३८

वज्जि गाउँमा बस्थे १३७

वज्जिदेशवासीहरूद्वारा १५६

वम्मिकसुत्तवर्णनामा २२०

वल्लिय ६१

वाशिष्ठ ६२

वामक ८७, ६२

वामदेव ६२

बाराणसीका हुन् १२३
 बास्पायन १५४, १५८
 बासेट्टो ६२
 विश्वमित्र ६२
 बिशाखा आदि उपासिकाहरूद्वारा
 १५६
 बेणुवनको ३, १६६
 बंशालीको १११, समाषद्मा १३७,
 समाषद्लाई १४४
 बंशालीमा १४०, १४२, गई १४०,
 बसिरहेका थिए १११
 बंशालीका १११, १३५
 बंशाली स्थित १३७
 बंशालीवासी हुन् १३५

आवस्ती जाँदा २३३
 आवस्तीतिर जाँदै थिए १५७
 आवस्तीस्थित ५५, १०६, १५७,
 १६८, २३१, २३२
 आवस्ती नगर २२४, मा २२४,
 मा जाँदैथे १५४, मा हुनु-
 हुन्छ २२३
 आवस्तीबाट निस्के ५७
 आवस्ती भन्ने नगर छ २३२
 आवस्तीमा ७१, ११६, १२५,
 १६८, गइहाले ७०, बस्दैथे
 ११६, पुगेका २२४
 आवस्तीवासी हुन् १५४

Dhamma.Digital स

श

शाक्यमुनि बुद्ध मात्र ६८
 शुद्धावास ब्रह्मलोकमा उत्पन्न भए
 २२१, २२२
 शुद्धोदन राजाको बरबारको १०३
 शुद्धोदन सहित ६१
 श्रमणमुण्डिक ५७
 श्रमणमुण्डिकापुत्र ५५, ५८
 आवस्तीको लागि प्रस्थान गरे
 २२४

सबकपञ्चमुत्तमा ११७
 सञ्जिय ७२
 सकुलुवापौ आदि परिव्राजकहरू-
 द्वारा १५६
 सत्तमसञ्जादिसेसमपावित्तियं १०३
 सन्तिकेनिदान १२६
 सतिपट्टानसंयुत्तमा २२८, २२६
 सन्धान गृहपति १२७, १३३,
 १३४, लाई १३३
 सन्धिय परिव्राजक भए २२१

[२५०]

बुद्धकालीन परिव्राजकहरू-२

सभियमुत्तवणणनामा २२०
समणमण्डिकमुत्तवणणना ५७, ले
५३
समणमण्डिकामुत्तं ५५
समयप्रवाहक मन्ने १६८
समिद्धि १६६, २०१, को २०१, र
पोतलिपुत्र २०२, लाई
१६६, २०१, ले १६८,
२०१, २०२, बिए त्यहाँ
गए १६६, संग १६८,
१६६
सलायतनसंयुत्तं २२८, मा १०५
सहस्सवर्ग २१८
सहस्सवग्गमा २३०
सहस्सवग्गो २२०
साकेतको ८०, ८१
साकेतवासी हुन् ८०
सानुवासी पर्वतमा १६६
सानुवासीपेतवत्थु १६७
सामञ्जसूत्रको अनुवाह १७२
सामञ्जसुत्तवणणना ४१
सारनाथ ६८
सारिपुत्र स्थबिरादि १६०
सालिकेदार जातकमा १०४
सिद्धार्थ कुमार जन्मेको विनमे
१०३

सिद्धार्थ राजकुमारको सारथी बिए
१०३
मुनवच्चत्त लिच्छवीपुत्र १३५,
१३८, १४०, १५२, १५३,
लाई १३८, ले १३८, संग
१५३
मुनापरस्त जनपदमा २१८
मुप्पबुद्धकुट्टि २२५, बत्थु २२५,
मुत्तवणणना २२५
मुप्पारक २१८, नगरमा २१६,
मन्ने २१८, मन्ने ठाउँमा
२३१, मन्ने नगर २१८,
बाट २२४, बाट गए
२३२, बाट पूर्वोत्तर बिशा-
को २२३, बाट आबस्ती
१२० योजन छ २३२,
बन्दरगाहमा २२३, बन्दर-
गाहको किनारमा २१८
मुबाहु ६१
मुमद्र मन्ने राखिएको विधो ७०
मुमूत्तित्थेर अपवान ११७
मुमन १२६
मुमना १३०
मुवर्णभूमि मनेको २१७
मुवर्णभूमिमा २१७

सुवर्णमिषजालकमा १०४

गर्नेछु ८८, ले ८९

सूमापरन्तको राजधानी हो २१८

सेलसुत्तमा ९३

सेतु माणव ६३

सेलसुत्तवर्णना ८६, ८७, ९०, ९१

सेल ब्राह्मण ८८, ८९, ९०, पनि

सोणवगले २२५

८८, लाई पनि निरुतो

सोपार २१८

शब्दावली

अ

११२

अर्काको वृष्टिलाई १६१

अर्काको हानी गर्छ १०७

अर्काको हित पनि १०७

अर्काले प्रकाश पार्नु पर्दैन १५६

अकुशल २१२, कर्मलाई २१२,

कर्मले २१२, र अकुशल

मानिन्छ ३०, गरेको हुन-

सक्छ २१०, बाट अलग

भई ४२, १७३

अर्कै आत्मा हुनेछ १७६

अर्कै संज्ञा १७६, र अर्कै आत्मा

१७८

अर्कै अर्कै जीवनमा दिने कर्मफल-

हरू २१०

अर्कै जीव हो ११४, १८२

अर्कै जीव अर्कै शरीर ६५

अर्कै जीव र अर्कै शरीर हो ११०,

अर्कै शरीर हो ११४, ११५, १८२

अर्कै संज्ञा र अर्कै आत्मा हुन्छ १७८

अर्कै संज्ञा हुन्छ र अर्कै आत्मा १७८

अर्कै जीवनमा फल दिने कर्म २१०

अग्रस्थानमा २२७

अङ्गप्रत्यङ्ग भएको १७८, १७६,

१८६

अचेल भएर पनि ३८

अचेलक १४५, भएर पनि ३५

अङ्ग समय छ १६८

अष्टपानको अनुज्ञा बिन्छु ६५

अणुमात्र दोषमा पनि ४०

अन्तवान लोक ६६, भन्ने मात्र

६५, हो १८०, हो भनी

१८२

अर्थकामी २२२, २३१

अर्थ पनि अनर्थ पनि बुझ्नुपर्छ ५१

अर्थवादी ३२

अर्थयुक्त १८०, छत्र १८१, १८४,
छत्र १८३, व्यञ्जन युक्त
६२

अर्थ सहित कुरा २२७

अर्थ हो ५२

अभिज्ञादायी हुन्छ २०३

अभिज्ञादानबाट विरत रहन्छ २०४

अभिज्ञादानबाट विरत थियो २०५

अदुःखमसुख २०२, वेदनीय २०२

अद्वेषी हुन्छ २०४

अन्धकार पनि छत्र २३६

अन्धकारमा तेलको दियो ७,
बालिदिदा ८५

अन्धकारमा बत्ति बालिदिदा १६७

अधर्म पनि धर्म पनि बुझ्नुपर्छ ५१

अधर्मलाई पनि धर्मलाई पनि बुझी
५२

अधर्म हो ५२

अधर्म पनि धर्म पनि बुझ्नुपर्छ ५२

अन्धा १८३

अधार्मिक परिषद् ५१, प्रसन्न हुन्छ
५१

अधार्मिकवादलाई ५१

अधार्मिकवादले ५१, अधार्मिक-
वादलाई ५१

अधिजुगुप्सा बारे ४७

अधिजुगुप्सा विषयमा ४७

अनगारिक भई १४, २१, ४०,
४८, १६२, १६३

अनन्त जीन ७५, भन्ने कहाँ छन् ?

७१, भन्ने साथी छन् ७०

अनन्त जीन नै हुनसक्छौ ७५

अनन्तवान लोक हो १८२

अनर्थ पनि अर्थ पनि बुझ्नुपर्छ ५२

अनर्थलाई पनि अर्थलाई पनि बुझी
५१

अनर्थ सहित २२७

अनर्थ हो ५२

अनभिध्यालु २०४

अन्यतोच्चिय २०२, भएका ७, ४८,
भएकाले ७, हुन्छ ५७,
परिव्राजकहरू ४५, ४६

अन्यदृष्टिकले १२८

अन्य भक्तिकले १२८

अन्य सिद्धान्त हुनेले १२८

अनागामी फलमा प्रतिष्ठित भए
२२१

अनागामी भएका स्थविर २२१

अनागामी भई २२२, २२३

अनुत्तर ६१, ब्रह्मचर्यको कृत १६३

अनुकम्पक २३१	अम्बपान ६५
अनुकम्प र अर्थकामी २२२	अव्याकृत प्रश्न १७६
अनुपम शास्ता हुँ ७५	अव्यापाद ३५, ३६, ३८
अनुपूर्वाभिसंज्ञानिरोध १७१, १७६	अभट्ट २१२
अनुत्तर ब्रह्मचर्यवास ४८	अभ्यन्तर सम्प्रसादलाई १७३
अनुमोदन गर्नुभयो ६०	अभिधया बीर्मनस्यलाई ८४
अनुमोदन गरे भने १६५	अभिनन्दन गर्नुभयो २१२
अनुयोग गरी २०४	अभिनन्दन गरे २०१
अनेक प्रकारका ५२	अभिनन्दन पनि नगरी २०१
अनेकांशिकरूपले १८३	अभिप्रसन्न हुनु भएको १५८
अपरापरिय वेदनीय २१०	अभिषादन गरी ७८, २०१
अपराह्ण भइसकेको थियो ८७	अभिवृद्धि हुने छु १८६
अपाद हुनसक्ने कारणलाई भनमा	अभिसंस्कार गरे भने १७५
राख्नुभई ८८	अभिसंस्कार पनि नगरुँ १७५
अप्रतिस्थित हुन्न ८३	अभिसंस्कार पनि गर्बेन १७६
अप्रमत्त भई १६७, २०४	अभिज्ञा २००, द्वारा ३६, को
अप्रमाणिक हुन्छ १८५, १८६,	निमित्त १८४, को निमित्त
१८८	छ १८०, १८१
अप्रमाणिक हुन्न त ? १८६	अभिसंज्ञानिरोध १७०, १७१,
अप्रमाण हुनको निमित्त यो ठीक	बताउँछु १७१
छ १०६	अभिज्ञा साक्षात्कार गरी १४, ३५,
अप्रसन्न हुन्न ८३	४८, १६३, १६०, १६१,
अपाय बुगंति २०३, २०४	१६७
अपायभूमि ७५	अमानुषीय विशुद्ध दिव्यबलद्वारा
अपायमा जाने व्यक्ति १५३	२०४
अब उप्रान्त ४८	अमृत-भेरी बजाउने छु ७५

अयोध्य ५८

अरहत्त्व (अञ्जा) प्राप्त गरे २१,
२४, २२१

अरहतफल संज्ञा १७८

अरहत् मई परिनिर्वाण भएको कुरा
२२६

अरहत् भए २२५

अरहत् प्राप्त गराइदिनु भएको
बियो १६६

अरहत् सम्पक्सम्बुद्ध ३६, ६१,
कहाँ हुनुहुन्छ ? २३२,
हुनुहुन्छ ८७

अरहन्त २१६, २३१, हक छन्
२१६, हुँ २२३, हुँ भन्ने
धारणा २२२, हुने २३२,
हुने कुनै छन् के ? २२३,
होलान् ६६, ह्वी २२३,
पनि हुनुहुन्छ २२३, पनि
होइनो २२०, भन्नवाले
२१६, भन्नेहरू यस्तै हुँवा
होलान् २१६, भयो १६३,
नभइकन पनि २२२,
नभएर नं १६३, नभइकन
नं २२३, मार्गमा २२०,
२३२, मार्गमा लागेका
२३२, मार्गमा लागेका

छन् २३१, मार्गमा नं
छी २२३, मार्गमा नं
लागेका छी २३२, मार्गमा
जाने हुन् २२०, हक मध्ये-
मा ४८, हक मध्ये एक
हुनुभयो ८, १४, २१, हक
मध्येमा एक भए १६७,
हक भने छन् २१६

अरु अरु जीवनमा भोग्नुपर्ने २१०,
कर्म २११

अरुणोदय हुने गरी २२४

अरु जीवनमा भोग्नुपर्ने कर्म २१२
अरु तुच्छ हुन् ६४

अरुपाबचर ७४, भूमिलाई भनिए-
को हो ७५

अरूपी शरीर १६३, १६४, १६५,
प्रतिलाम हुन्छ १६६,
ग्रहण १८६, ग्रहण हो
१६१, १६२, ग्रहणबाट
१६०

अग्ली १८६

अग्लो छ १८८, १६२

अवर्णनीय पुरुषको अवर्णन २१४,
२१५

अविद्ययाको कारणबाट ६, १२०

अविदचारकं निरवशेष १२०

आ

अविदचालत्रयाट ४४

अशाश्वत लोक हो १८०, भनी
१८२

अशाश्वत लोक मात्र सत्य हो अरु
तुच्छ हुन् ६६, १००

अशाश्वत लोक भन्ने मात्र सत्य र
अरु तुच्छ हुन्त ? ६४

अभ्रमण भएर नं १६३

असंज्ञी हुन्छ १७०, १७१

असत्य र अयधार्थ २८

असल कर्महरू छैनन् २०६, २०६

असल कर्महरू छन् २०६, २०८

असौकोटि धन ८६

असौ वर्ष भित्र १८, १६, २१

८० वर्ष पुगेपछि १५

असौ वर्ष भयो १७

८० वर्षसम्म १५

८० वर्षको उमेरमा १५

असेवनीय र असेवनीय मानिन्छ
३०

अहंभाव बढ्यो १४८

अहिले पनि म छु १६४

अहिले यो समय होइन २३३

अहो पण्डित ! अहो पण्डित ! ५१

अज्ञान कारक हो १०७

आइमाईको गीत स्वरमा ६२

आउंछु आउंछु भन्बं १३६

आउन सक्नेनन् १४५

आउन सक्नेछैन १३८, १४५

आऊ भिक्षु २२६

आऊ भिक्षु भन्ने वाक्यद्वारा ८७

आउनुहोस् १६६

आकाश अनन्त हो १७४

आकाशानन्त्यायतन १७४, सुख
१७५

आकाश मार्गबाट ६८

आकिञ्चन्यायतन १७५

आर्क आत्मा हुनेछ १७६

आर्क संज्ञा १७६, र आर्क आत्मा
१७८

आँखा हुनेहरूले ४७, ८५, १६७

आगति २६

आघा बाटो जानेछु १३८

आङ् तान्नेछु १४६, १४७

आङ् तान्यो १४६, १४७

आङ् तान्दा १४८

आङ् सुकाउँबं ६८

आचरण पनि गर्छु ४६, ४७

आचरण गर्बेनन् ४६

- आश्रय र अद्भूत धर्म हो १८, १९, २०, २१, २२
- आचार-गोचरले सम्पन्न भई ४०
- आठवटा बेखाउनेछु १३७, १३८
- आतप्त गरी २०४, २०६
- आतप्त युक्त ८४, भई २१, १९७, भई बसिरहँदा १३
- आतप्त सम्पन्न १६२
- आदिकल्याण ९२
- आदिब्रह्मचर्यको निमित्त उषयुक्त छ १८०, १८१, १८४
- आधा अथवा ६६, ६७
- आपनं हातले ९३, ९५
- आपनं सिद्धान्त सम्बन्धी कुरा सोध १२८
- आष २३६
- आपसे आप उत्पन्न भएको ४, हो १२०, हो त ? ५
- आफैले जान्न सकिन्छ ३१
- आत्मा १८४, अर्को हो १७८, हो १७०, १७९, १८०, लाई जान्नुहुन्छ १८४, सुखी १८६, सुखी र निरोगी हुन्छ १८८, धनी ठान्दछु १७८, १७९
- आयंअष्टाङ्गिक ३२, मार्ग हो १०८
- आयंशीलस्कन्धले सम्पन्न १७२, भई ४१
- आयंज्ञान दर्शन विशेषता १२
- आयुष्मान्को नाम के हो ? १००
- आयुष्मान् बाहिय २२८
- आयुष्मान् महाचुन्द १०४
- आयुष्मान् समिद्धि बसेका पिए १९८
- आयुष्मान् तारिपुत्र १०४
- आराम ५७, बाट आराममा ८१, बाट जागेर १११, मा ५७, १११, वासी हुँ ८१
- आरोप लगाए १२८
- आरोष लगाउनु भएको छ २२८
- आवाह-बिवाह छकि क्याहो ? ८९
- आसन चाकमा टाँतियो १४५, कि क्याहो ? १४३
- आसनबाट उठ्न पनि सकेनन् १४३, १४५
- आसनबाट उठ्न पनि सबबंनन् १४५, १४६, १५२
- आसनबाट उठी १४४
- आसनबाट चलाउन सकेनन् १४९, १५०, १५१, १५२

आसनबाट उठेर गए ६४	उच्छेदमा पछं ६
आसनबाट छुटाउन सक्नेछन १४५	उच्छेदबाद हुन्छ ११०
आसनबाट कित्क नचली १३६	उज्जालोपन देखेर २२३
आसन बिषयमाइएको छ १६६	उतनाघरिमे २२४
आसनमा टाँसियो कि क्याहो १४३	उत्तमतर छ २१५
आस्रवहृत् ४३, क्षीण भई २२५, को क्षय हुने ४३, बाट २३४	उत्तमतर लाग्छ २१५
आस्रव क्षय गरी ३४, ३५, ३६	उत्तमतर हो २१५, २१६
आस्रव क्षय जानमा ११५	उत्तम शीलको बारेमा चाहि ४४
आक्षेप गर्दै १२७	उत्तर पनि दिन्छन् ४६
	उत्तर बिर्बेनन् ४६
	उत्तर बिन सबबेनन् ६६
	उत्तरासङ्ग एकांश पारी १६३
	उत्तरीय मनुष्यधर्म ११, १२, १३, १३७, १३८, १४०, १४१, १४२, ऋद्धिप्राप्तिहार्यं १५३
इच्छानुसार बसी ७३	उदान प्रकट गर्नुभयो २३५
इन्द्रियहृत् अति परिशुद्ध छन् ७३	उदधान ५७, बाट उदधानमा ८१
इन्द्रिय हीन नभएको १७८, १७९, १८६	उद्धार गरी १५२
इन्द्रियहृत्मा संयमी भई ४०	उद्गाह गरिरहेका ५८
इन्द्रिय संयम ८३, ८४	उपस्थान भर्थे १५४
	उपपज्ज वेदनीय २१०
उ, ऋ	उपमाद्वारा १५०, पनि १५१, १५२
उकेल्नको निमित्त १६२	उपमा बताउनेछु ६६
उल्लुको रस अनुज्ञा दिन्छु ६५	उपशान्तको निमित्त १८४, छ
उच्छेदनाशमा पर्ने ११६	

१८०, १८१
 उपसम्पदा गराउनु भएको थियो
 २४
 उपसम्पदा गरेको कुरा २०
 उपसम्पदा पाउन पाए १३
 उपसम्पदा प्राप्त गरे ४८
 उपसम्पन्न भएर ४८
 उपहार त संमानुपर्ला ८७
 उपहास गर्छन् २८
 उपासकगणहरूद्वारा १५६
 उपासकत्वमा गएको ११२
 उपासक हो भनी २१६, धारण
 गर्नुहोस् ८५
 उपासना गर २२४
 उपेक्षा परिशुद्ध १७४, भएको ४२
 उपेक्षा भनेको न सुन्दरतर हो २१५
 उपेक्षामुख १७४
 उपेक्षित भई १७३
 उद्बेग लाग्यो २२४
 उही जीव हो ११४, ११५, १८२
 उही जीव र उही शरीर हो ११२
 उही जीव उही शरीर ६५, हो
 ११०
 उही शरीर हो ११४, १८२
 ऋद्धिप्रातिहार्यं देखाउनु योग्य छ
 १३७, १३८

ऋद्धिप्रातिहार्यं देखाउँछन् १४२,
 भने १३५
 ऋद्धिप्रातिहार्यं देखाउनेछौं १३६
 ऋद्धिप्रातिहार्यं देखाउनु उचित
 हुनेछ १४२
 ऋद्धिप्रातिहार्यं देखाउनुभयो १५२
 ऋद्धिप्रातिहार्यं देखाउन सक्छु १३५
 ऋद्धिप्रातिहार्यको प्रवर्षण हुनेछ
 १४०, १४१

ऋद्धिप्रातिहार्यं हेछौं भने १३५
 ऋद्धिमय पात्र-चीवर उत्पन्न हुने
 २२६
 ऋद्धिबिध ज्ञानको निमित्त ४३
 ऋद्धिहकले पनि ८७

ए, औ

एउटा देखाउँछन् भने १३८
 एउटं चीवर लगाई ६८
 एकछाक मात्र खाएर २३
 एक छेउमा बसे ६३, ६५
 एकजना २२१, २२२
 एकजना मल्ल राजकुलमा २२२
 एक बुढको समयसम्म २२१
 एक रात बिताई २३२
 एक शिक्षाबाट एक संज्ञा १७२,

कहाँबाट घ्राएको रहेछ २२२

काठको पात्र लिई ११०

काठको मिखापात्र ११२

काँढाहरूमा बनि सुत्छ ३३

काँढाहरूमा सुत्ने ३३

कामबिषयबाट छलग भई ४२,

११२, ११४, १७३

कामसंज्ञा १७३, उत्पन्न भएको

कुरा १८, उत्पन्न भयो त

१८

कामावचर ७४

कामात्रब ४४, बाट ४४

कायकर्म तुच्छ हो १६६, २००

कायकर्म र बचोकर्म तुच्छ छन्

१६८

काय र बिल स्थिर रहन्छ ८३,

८४

कायले दुश्चरित्र गर्छ १०७, १०८

कायदुश्चरित्रलाई त्यागी ८४

कायबन्धन २०१, मनः कर्म गर्दा

२०२

कायसुचरित्र भाविता गर्छ ८४

कायमा कायानुपश्यो भई विहार

गर्छ ८४

कालवादी ३२

कालोवर्णका थिए ६८

काषायवस्त्र धारण गरी ४०

किन बताउनु भएको हो त ? १८१

किनारमा लेटी २१८

कुटिकामा १६६

कुन चाहिँ अधर्म हो र कुन चाहिँ

धर्म हो ५१

कुन भिक्षुहरूमध्ये ६६

कुन व्यक्ति २१५

कुन कर्मफल २१०

कुन बनि भिक्षुलाई २२६

कुन लोकमा हुन्छ २३४

कुम्भवासीले ३५, पनि ३७, ३८

कुलपुत्रहरू ४८, १६७

कुबामा १४८

कुशल कर्मलाई २१२

कुशल र कुशल मानिन्छ ३०, ३१

कुशल धर्महरू परिपूर्ण हुन्छ ५२

कुशल (मन्त्र) कर्मले २१२

कृष्ण मानिन्छ ३०

कृष्ण र कृष्ण मानिन्छ ३१

कृतपरप्रवादी १६०

के कुरा गर्दै बसेका थियो १७०

केही छत्र नामहरू १०३

के दोष देखेर १०२

के बताउनु हुन्छ त ? १८१

के बताउनु भएको छ त ? १८१

केलाई घ्राणमा भनी ठान्दछौ ?

१७८

के विषयमा कुरा गर्नुहुन्छ त ? ८२

केश बाह्रौ क्षौर ४०

केश क्षौर गर्दा गर्दै १३०

केश बाह्रौ ३३

केही काम गर्न जाग्यु हुन्छ त ?

७०

केही काम गर्न जान्दिन ७०

केही छैन १७५

केही तिम्वरु नामहरू ११७

केही नन्दिय नामहरू १२३

केही निप्रोध नामहरू १२६

केही पोदुवाब नामहरू १६६

केही बाहिय नामहरू २२८

केही बेदना हुन्न २००

कोशल राजाकी महिषी ५७

कोसंग घर्मसाकच्छा गर्त्तान् १२७

कौतूहल शालामा १७०

ख

खर्पणका खर्पण ८७

खर्पणमा बोकाएर ६२

खरानी ३४

खादनीय र भोजनीय ६५

खादच भोज्यद्वारा ६५

खाटमा राखी २३५

खाना खाएन ८७

खालीहात जान ठीक छैन ८७

खिन्न हुन्न ८३

खुला ठाउँमा २३२

खेतको मालिक लिए १०४

खोक्रो घमण्ड १३७

ग

गल्टीलाई स्वीकार गरी १२८

गति २६, २३५, सम्बन्धी २२६

गन्धवं बेबराजाको नाम हो ११७

गर्नुपर्ने गरिसकेँ ८, २१, ४४, ४८,

१६७

गरुकृत २३१

गलत धारणा २३१, मएपछि

२२०, लिई २२२, २२३,

लाई हटाइदिने २२२

गाईबाट दूध १६५

गडाहाहरूमा ८६

गाँस मात्र खान्छ ३३

गाँस गाँस खाने १७८, रूप १८६

गीत ६२

गुप्ताङ्ग छोपे २१८

गुह्य ३४
 गृहस्थमा बस्म गाहो पछं ७०
 गृहस्थी भाबमै भरहन्त भएको
 कुरा ६३
 गृहपति ३७, ३८, ३९, चौबर १९,
 पण्डितहरू बेहदछ १६२,
 पुत्र ३६, ३७, ३८, पुत्रले
 ३९, वा गृहपति पुत्रले
 ११३, महाशाल १४१
 गृहीसाथी ११, १३, १७, २५
 गुरुवा बस्त्र लगाई ८६
 गोचरको लागि जानेछ १४६, १४७
 गोरी १८६
 गोरुले तानेर १४५
 गोलीगाँठा समाति २२५
 गौतमकहाँ जान्छन् १६१
 गौतमको सिंहनाद ४४
 गौतम कोसँग कुरा गर्ला १२७

घ

घमण्डी घिए १३५
 घमण्डी भएका घिए १०३
 घर्मा बस्नु बाधापूर्ण छ ३९
 घरभित्र बसेको कुरा २०
 घरमा बसेर ४०

घरमा मिभा लिन्छ ३३
 घरबार छाडी १४, २१, १६२,
 १६३, १९७
 घरबाट निस्की ४०, ४८
 घाहमा राखी २३५
 घ्राणले गन्ध सुँघेर ८३
 घाँस र गोबर पनि खान्छन् २३
 घुम्न जाँदा ८०
 घुमाउने थियो १२८
 घंटोलाई घुमाउने १२८
 घोप्टेकोमाई १९६, उत्तानो पारि-
 दिदा ७, ४७, ८५, २१६
 घोडीहरू भएका रथद्वारा १५७

चक्रमण गर्दै घिए २३२
 चक्रमण गर्दै विचरण गर्छु ८१
 चक्रमण गरिरहेको देखेर २२४
 चन्द्रमाको प्रकाश पनि छैन २३६
 चतुर्थध्यान ११४, प्राप्त ४२, प्राप्त
 गरी १७४, मा बस्छु १३
 चतुप्रत्ययहरूद्वारा २२६
 चतुर्महाभूतले १८६
 चन्दनहरू १५९
 चक्षुले रूप देखा ८३

बध्नुले रूप देखेर ८३	चारंतिर हेनेछु १४६
बध्नुवान् ह्यो १८३	चिन्ध्याउंवे १६६
बध्नु हुनेले रूप २१६	चिन्ध्याइरहेको ५८
बाक १४३, आसनमा टाँसियो १४५	चित्त मधि बढाउंछ ४२, ४३, ११४
बातुभौमिक ७५, भूमिलाई ७४, भूमिहरूलाई ७५, द्वारा १७८	चित्त उत्पन्न हुने ५० चित्त मुकाउंछ ४२, ४३, ११४ चित्त प्रसन्न पादेनन् ४६ चित्तमा चित्तानुपश्यौ मई बिहार गछं ८०, ८४
बामल छाने भए पनि ३४	चित्तलाई जानेर पनि हो १३६
बामल छाने भएर पनि ३६	चित्तलाई नहटाई १३८, १४०, १४३
बामल छाने हुन्छ ३३	चित्तविमुक्ति ३६, र प्रज्ञाविमुक्ति ३४
बार अङ्गले युक्त ५८	चित्तसम्पदा ३४, ३६, ४२, ४४, हो ४२
बार किशिमका व्यक्तिहक २१५, छन् २०३, २१४, २१५, मध्येमा २१५	चिन्तन गर्नु १७५ चिन्तन गरे भने १७५ चिन्तन नगर्नु १७५, मेरो लागि वेश हो १७६
बारखण्डको तीनखण्ड ६७, सम्म- लाई ६६	चिन्तन पनि नगर्नु १७५ चिन्तन पनि गर्देन १७६ धिरकाल नबिहर्दे ४८, १६७ चित्त नहटाई १४३ चिन्धुहक १६०
बार चिन्धुहक छन् १५६	
बारप्रकारका व्यक्तिहरू २०३, २०६, २१३	
बार महीनासम्म ७, ४८	
बार व्यक्तिहरूमध्येमा २१५	
बारबटा देखाउंछन् भने १३८	
बारबटा देखाउनेछु १३७	
चारंतिरबाट १८१, १८२	

चौबर खोजन पठाउनु भएको हो

२२६

चौबरहरू खोज्नेछु भनी २२५

चौबर पिण्डपात्र २३१

चौबर पहिरो ३, ६५, १४०,

१६८

चुति २६

च्युति र उक्षति सम्बन्धी ४३

चुस्थो १५१

चुपलागुहोस् १६६

चुम्बन गरी ठोगे २२५

चूपरहनुभयो ६६

चूलो बनाउँदै थिए ८६

चैतन्यिक १०७

चोचपान ६५

चोरकथा १६६

चौबाटोमा बसी १८७

चौरासीहजार प्राणीहरूलाई १५२

छ

छन्दहरूमध्येमा साबित्री छन्द प्रमुख

हो ६६

छबिबर्ण प्रति चम्किलो छ ७३

छाडिबिनुहोस् यो कुरा १७०

छालाका चौटाहरू ३३

छेदन ४०

छोएकोलाई छोएको मात्र हुनेछन्

२३४

छोटकरीमा २२५

छोरा जन्म्यो ७०

छोरो बियो ७०

छोरोलाई देखेर ६६

ज

जंगलको आश्रय लिई १४७

जंगलभित्र गए २१८

जटापाली ८६

जस्ताघरे २०

जतिञ्जेलसम्म इच्छा गर्छु ११२

जतिञ्जेलसम्म प्रथम ध्यानमा बस्नु

चाहन्छु ६

जनपदबासीहरूद्वारा १५६

जबसम्म शासन लोप हुने छैन

२२१

जम्बुपान ६५

जन्म क्षण मयो २१

जन्मिने हेतु ६

जलाऊ २३५

जलाइसक्यो २३५

जसको निमित्त ४८, १६३

[२६६]

बुद्धकालीन परिव्राजकहरू-२

जाति (जन्म) क्षीण भयो ८, ४४,
४८, १९७

जान्दैनो १८५, १८७

जानेछु आबुसो १४३, १४५,
१४६, १५२

जानेकोलाई जानेको मात्र हुनेछ
२३४

ज्वाला निकाली १५२

जिह्वाले रस चाखेर ८३

जीवनको अन्त जान्नु गालो छ
२३३

जीवनपछिको जीवनमा २११

जीवनभर शरणमा आएको ८५,
१२१, १२६, २१६

जूठो खाएर १५०

जूठो खाने १४७

जूठो भाँडोको पानीमा १५०

जो धर्म हो जो अर्थ हो ५२

ऊ

झगडापछि १२३

झूटाबाबी दिए १९८

झूटाबादी दिए १३९

झूटो आरोप नलगाऊ २००

झूटो आरोप त लगाएनन् २८

झूटो आरोप लगाउन चाह्यो २८

झूटो आरोप लगाउन ठीक छैन
१९८

झूटो आरोप लगाउनु ठीक होइन
२००

ट, ठ

टहलिबं टहलिबं १९९

टाउको हुलाउँबं ६९, ७६

टाढंबेछि १६९, आइरहेका बेछे

१५८, आइरहेका बेछेका

बिए १५७

टाँसिएर बस्छन् १४५, १४६

टोकेका यिए १६५

टोकेको कुरा १६५

ठीक उत्तर २०२

ठीक छ २९, मन्छन् २९, मन्छो
३०

ठीक छैन २९, मन्छन् २९, ३०,

मन्छो २९

ठीक जान्दछ २०५, २०६

ठूलो हात्ती हो १६०

ड, ढ

डराउन पदेन १४७
 डराएर १११
 डाकामाने ४०
 डालोबाट दिएको लिडेन ३२
 डुल्दं टर्हलिदं ८६
 डुन्नी ५६
 डोरी च्छेइएर जाला १४५, १५२
 डोरीले बांधेर १४५
 ढाकिएकोलाई उघाडिबिदा ७,
 १६७
 ढोकाबाट भित्र पस्छन् ६७
 ढोकामा बस्ने पाले ६६

त

त्यतिञ्जेलसम्म ११२, म प्रथम
 ध्यानमा ६
 त्यस्तो समाधि प्राप्त २०४
 तथागत अरहत् ११३, सम्यक्-
 सम्बुद्ध १७२
 तथागत मरणपछि हुन्छ १००
 तथात्तापूर्ण १८२
 तप ४५, को निम्हा गछन् २७,
 जुगुप्सा ४५, जुगुप्साको

कुरा छ ४५, जुगुप्साको
 बर्णन गछन् ४५

तपब्रह्मचारीको नाम हो १२६
 तपजुगुप्साबाबी छन् ४५
 तपस्याहरू ३२
 तपाईं कुन विषयमा कुराकानी
 गर्नुहुन्छ ८०
 तपाईं को हुनुहुन्छ ? ६७
 तपाईं जान्नुहुन्न १००
 तरुण भिक्षुले पनि २००
 तानेर ल्याउनेछौं १५२
 तालवृक्षको उचाइमाथि १५२
 तालवृक्षको प्रमाणको उचाइमा गई
 १५२
 तालवृक्ष थियो ८६
 तिर्थीय भ्रमण ब्राह्मणहरू १४१
 तिम्बब इच्छाहरूले घेरिएको स्थानमा
 ५६
 तिम्रो जस्ता १२८, भिन्नं दृष्टिकले
 १७६
 तिम्रो त्यसमा हुनेछैनो २३४
 तिम्रो न त्यहाँ हुनेछौ २३४
 तिम्रो न यहाँ २३४
 तिम्रो गुरु को हुन् ? ७३
 तिरश्चीत कुरा ५८, १२७, गर्दै
 १६६

तिरश्चीन विबद्या ४१ द्वारा ४१	तेजोघातु समाधिमा बसी १५२
त्रिपिटक-सूची १०४, १०५	तेजोघातु समापत्तिमा बसी २२
त्रिबण्ड १५६, २ कमण्डलु १५४, १५७	तेस्रो चिन्ह देखे १६२
तौषियहरूको बीसमा २००	त्रंभूमिक ७४, लोकमा ७५
तिर्थीयभेष धारण गरी २२३	तोरण भएको ६६
तिर्थीय श्रमण ब्राह्मणहरू १४४	त्यो वचनलाई नछाडी १४५
तीनजना भिक्षुहरू २२०	थ
तीनवर्ष भयो २००	थकाईमार २२४
तीनपटक नुहाएर ३७	थाहाछैन १८, १८४, १८५
तीनपटक नुहाउंछ ३४	स्थूल रूपलाई १७८
तीस वर्षका बीच ११	स्थूलरूपी मात्मा हो १७८
तीस वर्षको प्रव्रज्याभित्र १२	स्थूलरूपी हो १७८
तीस वर्ष भइसक्यो ११, ११२	स्थूल शरीर १६३, १६४, १६५,
तीस वर्ष भित्र ६	ग्रहण १८६, ग्रहण हो
ती सबै मृत्युपछि २०६	१६०, १६२, प्रतिस्नाप्त
तीसौं वर्षपछि ६	हुन्छ १६३, १६६
स्तुति गर्छन् १६०	घोरं वा धेरं ४०, ११३
स्तुप पनि बनाई २३५	द
स्तुप पनि बनाऊ २३५	दण्डरहित ४०
स्तुप पनि राख्न लगाउनुभयो २२६	बबुल ३३
सुरुन्तं भोग्नुपर्ने कर्म २११	बयालु ४०
तूष्णीमावधारा स्वीकार्नुभयो ६४	दशबल १६०
तृतीयस्थान १३, ११४	यही हुन्छ १६६
तृतीय स्थान गरी ४२	
तेज २३६	

दहीबाट नौनी १६५	दुइबटा १३७, कान १४८, बाह्रा
दही मर्ना मनन्छ १६५, १६६	१४८, देखाउनेछु १३५,
दाउरा चीर्ने थिए ८६	१३७, १३८
दाँजन खोज्नु हुन्छ १५०	दुइहात जोरी १६३
दानपति थिए १२३	दुःखस्कन्धको निश्चय हुन्छ १२१
दासीको कोखमा जन्मेका थिए	दुःखस्कन्धको प्रादुर्भाव हुन्छ १२०
१०३	दुःख अनुभव गर्छं २०१
द्विट्घम्मवेदनीय २१०	दुःखको उपदेश गर्नुहोस् ५
द्वितीयध्यान ११३, ११४, प्राप्त	दुःख दीर्घमस्य १०७, अनुभव गर्छं
गरी १७३, प्राप्त गरी	१०७, १०८, प्राप्तः गर्त्त-
बस्छ ४२	को निमित्त ६५, ६६
द्वितीय सङ्गायनको समयमा १६	दुस्वप्न टर्हलिवं १६८
दिनको तीनपटक ३५	दुःख नभएको होइन २
दिनभरी गेढवा बस्त्रमा बसी ८६	दुःख निरोधको मार्ग हो भन्ने कुरा
दिव्यचक्र २२२, द्वारा २८, २९	१८१
दिवाभोजनार्थं जानुभयो ६०	दुःख निरोध हो भन्ने कुरा १८१
दिवाबिहारको निमित्त १४०,	दुःख परकृत हो ५, त ? ४
१४१, १४२, १४४	दुःख भनेको छ २, ५
दिवाबिहारको लागि १११	दुःख भनेको कस्तो हो २
दिवाबिहार गर्नको निमित्त १३५	दुःख भनेकं छैन ५
दिव्यभोतघातु प्राप्तिको निमित्त	दुःख भनेको नं छैनकि क्याहो ? २
४३	दुःखलाई धकल्ले सिर्जना गरिदिए-
दिसा पिसाब ३२, गर्छन् २३	को हो त ? २
दीर्घकालसम्म हित मुच हुनेछ	दुःखलाई धकल्ले सिर्जना गरेको हो
२३४	१
	दुःखलाई जान्दछु ५

दुःखलाई जान्नुहुन्छ ? ५	दृष्टि अघिघटानहरू १००
दुःखलाई देख्नुहुन्छ ५	दृष्टिगत हो १००
दुःखलाई पनि त्यागी ४२, १७४	दृष्टिगत हुन् १००
दुःखवेदनीय दुःख २०२	दृष्टि परियुठानहरू छन् १००
दुःखवेदनीय पापकर्म २०६, गरेको हुन्छ २११	दृष्टिलाई १६२, मर्बन गरी हिंड्छन् १६२
दुःख स्वयंकृत ४, हो ३, ४, ५	दृष्टिसमुत्घातनहरू १००
दुःख स्वयंकृत पनि ५, होइन ४, ५	दृष्टि समुत्थानहरू छन् १००
दुःख समुदय हो भग्ने कुरा १८१	बेखाउने छु १४२
दुर्गति बिनिपात नरकमा २८	देखेको त छैन २०२
दुश्चरितको फल छैन २०७	देखेको मात्र हुनेछ २३४
दुश्चरितको विपाक छ २०७	देवताले पनि मलाई घस्तो भने १३६
दुश्चरितको विपाक छैन २०५	देवताले घस्तो कुरा भनेका हुन् १३६
दुश्चरित कर्मको विपाक फल छ २०४	देवताहरू छन् १७१
दुष्करचर्या गर्दथे २३	देहनु हुन्न १००
दुबंका बीचमा २३४	देवपुत्र घाएका हुन् २२२
दुबंको हानी गर्छ १०७	देवमनुष्यका शास्ता ६१
दुबंको हित पनि १०७, यथार्थतः जान्बन १०८	देवमनुष्य सहित लोकलाई ३६
दुबं लोकको बीचमा पनि होइन २३४	देवमन्दिब्रमा गई बसे २१६
दूधबाट बही १६५	देवमार सहित ११३, ब्रह्मलोकलाई ३६
दूध मनी भनिन्छ १६६	देवलोकबाट च्युत भई २२१
दूध मात्र भनिन्छ १६६	देवलोकमै समय बिताए २२१
दूध हुन्छ १६५	देवसहित ६२, मनुष्यलोकलाई ६२,

लोक.मा.२३२
 द्वेष अशकारक हो १०८
 द्वेषको बजाउमा परी १०७, १०८
 द्वेष प्रहाणको कुरा बताउनु हुन्छ
 १०६
 द्वेष प्रहाण गर्ने कुरा १०६, बता-
 उंछो १०६
 द्वेषमा के बोध देखेर १०६
 द्वेषले दुष्ट भई १०७, १०८
 द्वेषमा देखेर १०८
 द्वेषी हुन्छ २०४
 बोधो किन्हु देखें १६२
 बोध १०८
 दौर्मनस्य १७४, पनि हुन्न ८३
 ध
 धन ८६
 धम्यहो भी गीतम ८५
 धर्मचक्र प्रवर्तन गर्नको निमित्त ६८
 धर्मचक्र प्रवर्तन गर्नको लागि ६८,
 ७५
 धर्मको कारणमा २३५
 धर्मदेशना गर्नुहोस् २३३, २३४
 धर्मनियामको कुरा १८२
 धर्माबोध गर्नेहकमध्येमा २२७,

२२६
 धर्ममा धर्मानुपश्यो भई बिहार गर्छ
 ८४
 धर्मयुक्त छ १८०, १८१
 धर्मयुक्त छन् १८४
 धर्मयुक्त छैन १८३
 धर्म र अधर्म बुझ्नुपर्छ ५०
 धर्मलाई थोरं वा धेरं मनी २२७
 धर्मशाही ३२
 धर्मबिनयमा २१
 धर्मबिनयलाई छाडेर नं गए १५३
 धर्मबिषय सम्बोधयङ्ग भाषिता गर्छ
 ८४
 धर्म हो ५२
 धार्मिक कथाद्वारा ६३, १५२,
 १६१, १६२
 धर्मानुकूल भनेका छन् २८
 धर्मोपदेश गर्नुभयो २२५
 धर्मोपदेश गर्नुहुन्छ ८७, ६२, १०२
 धर्मोपदेश गर्नुहोस् २२५
 धातु स्तुप पनि बनाइदियो २३५
 ध्यानमा बसिरहनु भएको होला
 ५७
 ध्यानमा मात्र मन रहेको हुन्छ ८३
 धार्मिकबाबलाई ५१
 धुँवा निकाली १५२

घेरेंदिन पछि १६६

न

नखाएर पनि बस्छन् २३

नगर जाने ढोका छ ६६

नगरतिर गए २२४

नगरतिर जाँदै थिए १५७

नगरबाट बाहिर लगी २३५

नगरभित्र परेछन् ६६, ६७

नदीहरूमध्येमा सागर प्रमुख हो

६६

नग्न परिव्राजक थिए २३

नग्नता १२, र मुग्धता ६

नपुंसक बनाउने कर्म ४१

नरोठ्ठ धात्रीवकको पुत्र ७०

नरकमा उत्पन्न भएका २८

नरकमा उत्पन्न आई २११

नरकमा उत्पन्न भयो २०४, २०६,

२०७, २०६

नरकमा उत्पन्न हुन्छ २०३, २०४,

२०६, २०६, २१०, २११

नरकमा उत्पन्न हुन्छन् २०५, २०७,

२०६

नक्षत्रहरूमध्येमा प्रमुख चन्द्रमा हो

६६

नाङ्गा साधु हो ३

नाङ्गा साधुहरू १

नांगा भइबस्ने २३

नांगा साधु ३४

नांगा साधु हुन् ६८

नांगा हुनु ३२

नानात्व १७४

नाम काय र चित्त ८३

नामी नामी १४१, गृहवति १४४,

ब्राह्मण १४४, लिच्छवीहरू

१४०, १४१, १४४

नाम हुने विधौ १६३

निगच्छ सम्प्रदायका २५

निगच्छ सम्प्रदायमा ६

निग्रह गर्छन् ५१, र पिच्छन् ५१

निग्रोष्ठ १२६, परिमण्डल १३२,

जान्ने तपस्युचारी ४७,

इक्ष्वाकु बत्ती १३१

निश्चिन्तरूपले जानी बुझी १८४

निश्चिन्तरूपले सुझी १८४

निश्चयमा पुगे १६२

निन्दा गर्छन् २८

निन्दा गर्नु हुन्छ रे २४

निन्दा नं २०१

निन्दा पनि नगरी २०१

निर्मल ४२

निपुण १६०

निरवबचमुखको अनुभव गठं १७२

निराहारी भएर नं २२१

निरोगी हुन्छ १८४, १८६

निरोधको निमित्त १८१, १८४

निरोधको निमित्त छ १८०

निरोध प्राप्त गठं १७७

निरोध स्पर्श गठं १७६

निरोधबाट १२०

निरोध हुन्छ २००

निलज्जी छन् १३६

निर्बन्ध भएकोले २१८

निर्वेदको निमित्त १८४, छ १८०,

१८१

निर्वाणगामी हुन्छ १२५

निर्वाणतिर लागि ६७

निर्वाणतिर संज्ञा ६६, ६७

निर्वाणपरायण हुन्छ १२५

निर्वाण निश्चित ८४

निर्वाण प्राप्तिको निमित्त ६५, ६६

निर्वाण बाधक हो १०७, १०८

निर्वाणमा अन्त हुन्छ १२५

निर्वाणमा पुन्याउठनु १८०, १८१,

१८३, १८४

निःशब्दताको प्रशंसक हुनुहुन्छ

१६६

निःशब्द परिवर्द्ध बेखेर १६६

निःशब्दतालाई रुचाउनु हुन्छ १६६

नीबर ३३

नुहाउनको निमित्त ६७, मानुषयो

६८

नुहाउने घरमा २०

नुहाएता पनि ३५

नोकाको एउटा फलेकमा बसी

२१८

नोका बढी गए २१८

नोका छबस्त भयो २१८

नोनी भनी भनिन्छ १६५, १६६

नोनी हुन्छ १६६

नोनीबाट सप्यो १६५

प

पञ्चकामगुण भनेको के हुन् ६२

पञ्चकाम विषयमा रञ्जित हुन्थे

८६

पञ्चनीवरणहरू १७२

पञ्चवर्ण प्रीति फेलाएर गयो २२५

पछि गरेको पाप कर्म २१०

पण्डित १६०, थिए २३५, भन्ने

हात्ता सब्रह्मचारी ५०,

सम्भन्नु हुन्छ १५८, हुने पो

कारणलाई धारण गर्छौं	परिव्राजक हुन् २५, १०४
५०	परिव्राजकाराम १४६
पबहरू देखे १६०	परिव्राजक भएका थिए १५४
पर्यवसानकल्याण ६२	परिव्राजकका शिष्य हुन् ११०
परकृत सुखदुःख हुन्छ १२०	परिव्राजकको कुरामा १११
परकृत दुःख हो ६	परिव्राजकको कोखमा २२२
परकृत सुखदुःख हो त ? ११६	परिव्राजकको नाम हो १६७
परखाल ६६, मत्केको देखेन ६६	परिव्राजकको बौच २०३
परखालले घेरिएको ६६	परिव्राजकको सम्बन्धमा १२८
परचित्तज्ञानको निमित्त ४१	परिव्राजकहरू ११२, चुपलागे
परलोक भयो २२३	१६६, द्वारा प्रशंसित छन्
परलोकमा पनि होइन २३४	१६०, भेला भई ५६,
पराजय हुनेछ १४४	लाई १८२, १८३, ले
पराजित भई १४३	२०२, का साथ १३३
पराजित भए १३६, १४३	परिवासमा ७, ४८
पराजित पाथिकपुत्र १४३	परिशुद्ध ४२
परापूर्वकालमा २२०	परिषद्का साथ १६८
परामर्श गरी बस्छ २०५, २०६,	परिषद्को बोचमा ४६, ५८, पनि
२०७, २०८	४६, होइन ४५
परिनिर्वाण भए २२१	परिषद्मा आई १५२
परिनिर्वाण भएको २२२	परिषद्मा स्थापन सकूँला १४५
परिनिर्वाण हुनेछ २२	परिषद्लाई जबाफ दिएका थिए
परिनिर्वाण हुनुभयो २२	१६५
परिपक्वता नभएको हुनाले २२४	परिषद्लाई यस्तो भने १४५
परिपूर्ण परिशुद्ध ६२	परिषद्लाई यस्तो भन्नुभएको
परिव्राजक सम्प्रदायमा ६१	थियो १४२

परिषद्साईं शास्त्रपारे १६६

परिषद्हरूमा बिबरण गर्छु ८१

परुषवादी हुन्छ २०३

परुषवाचाबाट विरत रहन्छ २०४

बहिले संज्ञा उत्पन्न हुन्छ १७७

पहिलो चिन्ह देखे १६१

पर्वतमाथि घडी २२१

पसतपसतयो १५८, १५९

पसलहरू भएका हुनाले ६१

पाइला देखेछ १६०

पाँचजना कहाँ जत्पन्न भएछन् २२२

पाँचजना भिक्षुहरू २२०, २२१, ले
२२१

पातयगं बाहेक ६५

पात्र-जीवर ग्रहण गरी ६५, १४०,
१६८

पात्र-जीवरहरू खोज २२५

पात्र-जीवरहरू छन् के ? २२५

पात्रद्वारा वा जीवरद्वारा २२६

पानी पिउन्न ३४

पानी पिउन जाँदा १४८

पानीमा १४८

पापक प्रकुशल धर्महरू ५२

पापकर्म गरेको हुन्छ २०६, २१०

पापकर्महरू छन् २०४, २०७

पापकर्महरू छैनन् २०५, २०७

पाप पखात्त ३५, ३७, मनी ३४

पुष्करणीको तीरमा ७८

पुच्छर छ १४८

पुरुषवन्धु सारथी ६१

पूजित २३१

पूर्वानुस्मृतिज्ञानको निमित्त ४३

पूर्वाह्न समयमा ३, १४०, १६८

पेय प्रदान ६४

पेयहरू ६२, ग्रहण गर्नुहोस् ६२

पेयहरूद्वारा ६३

पेयहरू पिउँछन् ६२

पंशुन्यवाचाबाट विरत रहन्छ २०४

पंशुन्यवादी हुन्छ २०३

पोहरेको छोराको नाम हो १६६

प्र

प्रख्यात भएको थियो २००

प्रणीषिकर्म ४१

प्रत्यन्त नगरमा ६६

प्रत्यय सहित १७२

प्रत्यवेक्षणा ज्ञान १७७

प्रत्ययहरूद्वारा २२६

प्रतिघ १७४

प्रतित्वसमुत्पाद ६, को प्राधारमा

२, को कुरा ११६

प्रतिपदा छ १०८	प्रसब्धिसम्बोध्यङ्ग भाविता गच्छं
प्रतिपदा हो ३२	८५
प्रथमध्यान ४२, ११२, १७३,	प्रशब्धी पनि हुनेछ १८६
प्राप्त गरी ११४	प्रशंसा पाउने १५८, हर्षद्वारा नै
प्रश्नको उत्तर दिन बचन दिनुहुन्छ	प्रशंसित हुनुहुन्छ १५८
भने ६६	प्रशंसा गर्नुहुन्छ १५८
प्रश्न पनि सोध्दछन् ४६	प्रशंसा गर्नु पर्दैन १५६
प्रश्न सोध्दैनन् ४६, १६२	प्रशंसा गर्न सक्छन् ३०, ३१
प्रश्न सोध्ने समय होइन ४	प्रशंसाद्वारा १५८
प्रश्नहरू तयार पाठ्ठन् १६१	प्रशंसित १५८, छन् १५६, द्वारा
प्रमुदित हुनेको १७३	प्रशंसित १५६, हुनुहुन्छ
प्रभावित पार्नसक्ने २१२	१५८
प्रबचन गर्ने ठाउँ ५६	प्रज्ञा ४५, को बारेमा ४५
प्रव्रज्या पाऊँ २२५	प्रज्ञा पनि बिनाश भइसक्यो १२७
प्रव्रज्या र उपसम्पदा पाऊँ १६७	प्रज्ञा-विक्षणताको बारेमा १५८
प्रव्रज्या र उपसम्पदा चाहन्छन् ४८	प्रज्ञा-विक्षणतालाई ज्ञानसक्य १५८
प्रव्रज्या र उपसम्पदा प्राप्त गरे	प्रज्ञा बिनाशक हो १०७
२४, ४८	प्रज्ञाविमुक्ति ३६
प्रव्रज्या र उपसम्पदा पाए १३	प्रज्ञावान् हुनुपर्ला नि १५८
प्रव्रजित गर्नुभएको थियो १५६	प्रज्ञासम्पदा ३४, ३६, ४२, ४४,
प्रव्रजित गराउनु हुन्छ १६२	हो ४२, ४३, ४४
प्रव्रजित गराउन लगाउनु भयो ४८	प्रणातिपाती २०४, २०५, २१०,
प्रव्रजित गरेको कुरा २०	मई २०६, थियो २०७,
प्रव्रजित हुनुभएको कति भयो १७	हुन्छ २०४, २०५, २१०,
प्रव्रजित भएको कति हुनुभयो २००	२११
प्रव्रजित हुन्छन् ४८	

प्राणातिपातबाट विरत बियो	प्रिय अप्रिय विषयहरूमा ८४
२०५, २०६, २०८, २०९	पृथक्जन भइकन २२३
प्राणातिपातबाट विरत भई २११	पृथ्वी २३६
प्राणातिपातबाट विरत रहन्छ २०४	प्रोक्ता ९२
प्राणातिपातबाट विरत हुन्छ २०६,	
२०९, २११, २१२	फ
प्राणीहरूको विशुद्धको निमित्त ६६	
प्राणीहिसालाई त्यागी ११३	फर्किरहुनु भएको बेलामा भगवान्-
प्राणीहिसाबाट विरत भई ११३,	ले २३४
बस्छ ४०	फल खाने ३६, भएर पनि ३४,
प्रातिमोक्ष संवत्शीलले युक्त भई	३८
४०	फलफूलको रस ८७, पिउने ८७
प्रातिहार्य देखेर ६१	फलफूलको बगिचा १६५
प्रामाणिक हुन्छ १९२	फलको रसको अनुज्ञाबिन्छु ९५
प्रामाणिक हुन्छ त ? १९२	फलफूलको सर्वत पिउनहुने नियम
प्रामाणिक हुनेछ १९३	८८
प्रामोदय उत्पन्न हुन्छ १७२	फलाना व्यक्तिलाई देखे २०५,
प्रामोदय पनि हुनेछ १८९	२०६
प्रासादमनि बसेर १९२	फलेकमा सुत्छ ३३
प्रासादमा १८७	फासक पान ९५
प्रीति उत्पन्न हुन्छ १७३	
प्रीतिचित्त भएको शरीर १७३	ब
प्रीति पनि हुनेछ १८९	
प्रीतिसम्बोधयङ्ग भाविता गर्छ ८५	बगाउँदा बगाउँदै २१८
प्रीतिमुछ १७३, भएको ४२, १७३	बजार भनिएको हो ९१
प्रिय अप्रिय ८३	बस्त्रहरू त्याइदिए २१९

बताएकाछौं १८१	बाछाको हनाइद्वारा २२५, २३४,
बताएका ह्यौं १८१	ज्यान गएको २२५
व्यक्ति विशेषताको कुरा ७	बाँच्नेछौं वा छैनौं २२४
वत्तीसलक्षणहरूमध्ये १३२	बालक फुल्याउँथी ७७
बन्दरगाहको किनारमा २१८	बालक बँदा ७०
बन्धन ४०	ब्याघा ६६, का नायकले देखी ६६,
बरको रङको नाम हो १२६	को गाउँमा बसेका थिए
बरको रङ हो १२६	६६, पुत्र थिए १०४, ले
बलात्कार ४०	पनि ७०
ब्रह्मचर्य प्रकाश पार्नुहुन्छ ६२,	ब्यापार गर्न ८६
११३	ब्यापार गर्नथाले २१७
ब्रह्मचर्यवास पूरा गरी १४, २१,	ब्राह्मणगणहरूद्वारा प्रशंसित छन्
ब्रह्मचर्यवास पूरा भयो ८, २१,	१५६
४४, ४८, १६७	ब्राह्मण पण्डितहरू देखेछु १६१
ब्रह्मलोकमा अन्तरधान भई २२३	ब्राह्मण महाशाल १४१
ब्रह्मलोकमा उत्पन्न भएको कुरा	ब्राह्मण भयो १६३
२२२	ब्राह्मण्यत्त्व ३६, ३७, जान्नु गाल्लो
ब्रह्मलोकमा उत्पन्न भएका छन्	छ ३७, ३८
२२०	ब्राह्मण्यत्त्वबाट टाढै हुन्छ ३४, ३५
ब्रह्मलोकमा उत्पन्न भए २२३	ब्राह्मण्यत्व दुष्कर छ ३५, ३६, ३७
ब्रह्मलोकमा उत्पन्न भएका २२०	ब्राह्मणहरू १६०
ब्रह्मलोकलाई ११३	ब्राह्मणत्व ३२, ३३
ब्रह्माहरूद्वारा प्रशंसित छ १६०	ब्राह्मण पनि भनिन्छ ३४, ३५,
ब्रह्माले २२३	३६, ३७
ब्रह्मासहित लोकलाई ६२	ब्राह्मण पनि हुनसक्छ ३८
बाटामा भेट्दा ६६	ब्राह्मणहरूका पूर्वज ६२

ब्राह्मणहरूमाथि अभिप्रसन्न हुनेहो
६३

ब्राह्मणहरूमाथि अभिप्रसन्न हुने हुं
६४

ब्राह्मणहरूमाथि प्रसन्न हुनेहो ८८

ब्राह्मणमहाशाल कुलका हुन् ८६

ब्राह्मणनी हो कि १८५

बिच्छादराजेको आसनमा १६६

बिरासो छिर्नेसक्ने प्वालसम्म पनि
६६

बिहानपख २२४

२० हजार पसलहरू थिए ६१

२० हजार पसलहरू भएको ८६

बीसहजार वर्ष भित्र २२६

बीसहजार वर्षसम्म भिक्षु भएका
थिए २२६

२० योजनाका बाटामा २२४

बूढो स्याल १४७, १४८, को
घाडाज १४७

बुद्ध अहिले कहाँ बस्नुहुन्छ त ?
६०

बुद्ध आइपुग्नु भएको खबर सुने
८७

बुद्ध आउनुहुन्छ भनी भन्नुहुन्छ ६०

बुद्ध उत्पन्न भएको कुरा पनि २२२

बुद्धकहाँ गएका थिए ११०

बुद्धका अनुयायी नभए पनि १५४

बुद्धका प्रशंसक थिए १५४

बुद्धको उपासक थिए १५७

बुद्धको प्रशंसा १५७, गर्छन् १६०,
गरेका थिए १५५

बुद्धत्व प्राप्त गरिसक्नु भएपछि ६८

बुद्ध पनि ज्ञानवादी हुन् १११

बुद्ध बस्नुभएको जंगल देखाइदिए
६०

बुद्ध भगवान् आउंवे हुनुहुन्छ ८६

बुद्ध भगवान् आउनु हुनेछ ८६

बुद्ध भनी भन्नुहुन्छ ? ८६

बुद्ध भन्ने शब्द त सुन्नु पनि दुर्लभ
छ ८६

बुद्धलाई बिच सक्थो त ? १५५

बुद्ध लीलाले २२४

बुद्धले एकबटा ऋद्धिप्रातिहार्य
देखाएमा १११

बुद्ध शासनमा ६१

बुद्धसँग केही प्रश्न सोधेका थिए
६६

बुद्धिमानि एक शास्ताले ३०, ३१

बुद्धन सबैको १८०

बूढो स्यालको कुरा सुनाई १३६

बेचनेकाम ७०

बोधयज्ञहरूको रात्ररी भाविता
गरी ६७
बोधयज्ञहरू पूरा हुन्छन् ८२, ८४
बोधिसत्त्वको पालामा १०४
बोधिसत्त्व लिए १६६
बोधिसत्त्वको नाम हो ११८, १२६
बोधिवृक्ष हो १२६
बोलाञ्जन पठाए १३६

भ

भगवान्का श्रावकसङ्घ १६०
भगवान्को अरणकमलमा २३३
भगवान्को दर्शन गर्न गए ८७
भगवान्को दर्शन गरी १५५
भगवान्को दर्शन गर्ने समय होइन
५७
भगवान्को धर्म १६०
भगवान् जानुभयो २३४
भगवान् बुद्ध कहाँ हुनुहुन्छ ? २२४
भगवान् ध्यानमा बसिरहुनु भएको
होला ५७
भगवान् पनि ज्ञानवादी हुन् १३५
भगवान्लाई यस्तो भने २३३
भगवान् सम्पक्सम्बुद्ध हुनुहुन्छ
१६२

भय ४१
भयवशीं भई ४०
भयभीत भई १४१, १४२
भय र त्रास ४१
भन्याङ् १८८, को उपमा १८७,
खसालिदिए २२१, बना-
उंछ १८७, १६२, बनाउं-
छु १६२, बनाउछौ १६२,
बनाउंबंछौ १८७, राखेर
२२१

भब ६, को कारणबाट ६
भवात्त्रवबाट ४४
भविष्यकालको तुच्छ हो १६४,
१६५
भविष्यकालमा पनि हुनेछु १६४
भविष्यकालमा हुनेछौं कि हुनेछौंनौं
१६४
भविष्य समयको शरीर १६५
भ्यागुता १५१
भारद्वाज ६२
भाविता र बहुलिकृत गर्दा ८२,
८४, १२५
भाविता र बहुलिकृत गरी ८३
भित्र सुप्रतिष्ठित भई ८४
भिन्न भिन्न भावायं हुने १७६

मिन्नं दृष्टिकले १७६	मिक्षुहकलाई ग्रहाई २२६
मिन्नं रुचि राखनेले १७६	मिक्षुहरूलाई धर्मोपदेश गरेको कुरा २०
मिन्नं बिश्वासीले १७६	मिक्षुहकलाई प्रतिपादन गर्नुभएको हो ७६
मिक्षाटन् जाँदा ६२	मिक्षुसङ्घलाई प्रतिपादन गर्नुभयो होला ७६
मिक्षाटनार्थ जाँदंछु १, २२५	मिक्षुसङ्घलाई रात्ररी प्रतिपादन गर्नुभएको छ ७६
मिक्षाटनबाट फर्की २३४	मिक्षुसङ्घलाई रात्ररी प्रतिपादन गर्ने छन् ७६
मिक्षाटन् पछि १४०, १४१	मिक्षुणी भएर ७२
मिक्षाटन्को निमित्त ३, १६८, २२४, २३३	मिक्षुणीहकद्वारा प्रशंसित छन् १६०
मिक्षाटन्को निमित्त जाँदंछु २३३	मिक्षुणीहक बस्ने ठाउँमा गएको कुरा २०
मिक्षाटन्को निमित्त नगरमित्र जाँदंछु ४	मुइमा बसेको धूलो ११२
मिक्षाटन्को निमित्त निस्कनु भएको हो २२४	भूतकर्म ४१
मिक्षा-भोजन ल्याए २२१	भूतकाल १६५, को १६५, मा म थिएँ १६४, मा बिथौ कि बिएनौ १६४
मिक्षा मान्न गए २१६	भूत र बर्तमानको तुच्छ हो १६४
मिक्षा माथी खानेछौं २२१	भूत समयको शरीर १६४
मिक्षा मागेर ल्याई २२१	भेटघाट भयो ६
मिक्षुभावमा विक्षा दिलाइदिए १०	भेडा जस्तै गरी कराबो १४७
मिक्षु-धमण ३५, ३६, ३७, पनि ३८	मँषज्यं २३१
मिक्षुसङ्घ धेरै छन् ८८	
मिक्षुसङ्घ महान छ ६३, ६४	
मिक्षुहकलाई दिए ६३	
मिक्षुहरूलाई बेऊ ६३	
मिक्षुहकद्वारा प्रशंसित छन् १६०	

भोगसम्पत्तिलाई छाडी ४०, ११३	मध्याह्न समयमा १५७, १५८
भोजन खाएनन् २२१	मधुपान ६५
भोजन गरेनन् २२१	मनःकर्म मात्र सत्य हो १६८,
भोजन तयार छ ६५	१६९, २००
भोजनपछि १४०	मनको विषय जानेर ८४
भोजन स्वीकार गर्नुहोस् ६४	मनले दुश्चरित्र गर्छ १०७
भोगनुपर्ने कर्म २११	मनः दुश्चरित्रलाई त्यागी ८४
	मनमा राख २०३
	मनले मनको विषय जानेर ८३
	मनले दुश्चरित्र गर्छ १०८
	मनः सुचरित्र भाविता गर्छ ८४
	मनुष्यहरूमध्येमा प्रमुख राजा हो
	६६
म अरहन्त हुँ २१६	म नै अरहन्त हुँ ७५
मकहाँ आउन सक्ने छैन १४४	म नै श्रेष्ठ छु ४४, ४५
म कोहुँ र १५८	मनोमय आत्मा १७६
मगधराजा सेनीय बिम्बिसार ८६	मनोमय काय ४३
मङ्गुरी १८६	मनोभावनीय ५७, १३३, भिक्षुहरू
म जान्दछु म देख्दछु १००	५७, १३३
मङ्गोली १८६	मनोमय रूप १८६
मण्डप बनाउँदै थिए ८६	मनोमय वस्तुलाई १७८
मन्त्रकर्ता र मन्त्र प्रवर्तक ६२	मनोमय शरीर १८६, १९३, १९४,
मन्त्रपद ६२	१९५, ग्रहण १८६, ग्रहण-
मतलाई १६१	बाट १९०, प्रतिलाभ हुन्छ
मर्दन गरी १६१, हिङ्छन् १६२	१९६, ग्रहण हो १९१,
मध्यकल्याण ६२	१९२
मध्यम छ १६२	
मध्यम मार्गद्वारा ११०, ११६	
मध्याह्न समयतिर ५७	

म भन्दा उत्तमको त के कुरा ४४, ४५	महाब्रह्मालाई देखी २२३
म भिक्षु हुँ ६७, ६९	महाब्रह्मादि ब्रह्माहरूद्वारा १६०
मरणपछि २८, २९, १८८, आत्मा सुखी हुन्छ १८४, तथागत ६५, तथागत हुन्छ ६५, १८२, तथागत न हुन्छ ६५, ६६, तथागत हुन १८२	महाश्राविकाहरूद्वारा १६०
मरणासन्नमा २०६, २१०, २११	महासनुद्धमा पुगी २१८
मल पुच्छन् २४	महीनाको एकपल्ट ३३
मल्लपुत्रहरू ६१	महीनाको एकपटक मात्र ३४
मल्लहरूको कुलमा ६१	महीनाको एकपल्ट मात्र खाएर ३५
मलाई घाहाछेन १८	महीनाको एकपल्ट मात्र खाएर पनि ३८
म बिबद्याविमुक्तिको विषयमा कुरा गछुँ ८०	महुवा फूलको रस बाहेक ६५
मशानमा १५१	मार्ग १०६, २ प्रतिपदा यही नै धर्म हो १०६
म सहमत छैन २०७	माछाहरूको आहार भए २१८
म समान अरु ४४, कुनै देखिन ४५, कुनै पुद्गल छैन ७५	मानित २३१
महत्त्विक महानुभाव हुने १७१	मानिसहरूको भीड देखे ८६
महानरकका उत्पन्न भएकं छैन १३६	मार सहित ६२
महास्थविरहरूद्वारा १६०	मासुको टुक्रा ल्याइदिन्थ्यो १४८
महान परिव्राजक परिषद्संग १६६	मासु खाई १४७
	मासु खाएर १४७
	मासु ल्याउने काम ७०
	मासु ल्याउने व्याधाको पुत्र नरोऊ ७०
	मासुहरू खाएर १४६
	मिथ्या जीवनले ४१
	मिथ्या जीविका अर्धमं हो ५२
	मिथ्यादृष्टि २११, अर्धमं हो ५१

मिथ्यादृष्टिक हुन्छ २०३, २०४, २०५, २१०, २११	मूर्धाहरू १५१ मृगराजा सिंह १४७
मिथ्यादृष्टिक हुन्छन् २०७	मृगसंघलाई मारी १४७
मिथ्यादृष्टिक बियो २०४, २०५, २०७	स्मृति १७३, सम्प्रजन्य पनि १८६, सम्प्रजन्य भई ४२, सम्प्र- जन्य १६०
मिथ्यादृष्टिक भई २०६	स्मृतियान् भई ८४
मिथ्यादृष्टिको कारणबाट ५२	स्मृतिसम्बोधयङ्ग भाविता गर्छ ८४
मिथ्यादृष्टिको धारणा २१०	मृदु ४२
मिथ्यादृष्टिलाई ग्रहण गरेको हुन्छ २१०, २११	मृत्युपछि २०५, २०६, २०६, २१०, २११, शरीरछाडी २०३, २०४, सुगति स्वर्गलोकमा २०५
मिथ्यास्मृति अघर्म हो ५२	मृषावादबाट विरत रहन्छ २०४
मिथ्या व्यायाम अघर्म हो ५२	मृषावादी २०३
मिथ्या विमुक्ति अघर्म हो ५२	मेरय ३२
मिथ्या विमुक्तिको कारणबाट ५२	मेरं बुद्ध हो १०३
मिथ्या समाधि अघर्म हो ५२	मेरं धर्म हो १०३
मिथ्या संकल्प अघर्म हो ५२	मेरं संघ हो १०३
मिथ्या हो २०५, २०६, २०८, २०६	मेरो आचार्य छैन ७५
मिथ्या ज्ञान अघर्म हो ५२	मेरो नाम आनन्द हो १०१
मुण्डता १२	मेरो भोजन स्वीकार गर्नुहोस् ६४
मुक्ताधार २४, ३२, मएर पनि ३५, ३८, हुनु ३२	मेरो सहमत छ २०८
मुद्दिकपान ६५	मेरो सहमत छैन २०७, २०८, २०६
मुसा १५१	मेल खान्छ २६, ३०
मूर्ख अव्यक्त २०२	
मृत ३४	

मेल खान्न २६, ३०	यमकप्रातिहार्यं देखाई ६१
मैत्रीचित्तको भाविता गच्छं ३५, ३६, ३७, ३८	यसं जीवनमा भोग्नुपर्ने २१०, कर्म २१०, २१२
मैथुन गर्नुभएको छ नि ? १५	यसो मन्छ २०६
मैथुन धर्म सेवन गर्नुभयो त ? १८	यही दुःखको अन्त हो २३४
मैले बताएको छैन ६४, ६५, १८०	यही मुक्ति हो २३४
मोघपुरुष १५३, २०२	यही सत्य हो मरु तुच्छ हुन् २०५, २०६, २०७, २०८, २०९
मोचपान ६५	यज्ञमध्ये प्रमुख यज्ञ अग्निहोत्र हो ६६
मोटाएर बलियो पनि भयो १४८	यो दुःख हो भन्ने कुरा १८१
मोटो शरीर देख्यो १४८	यो सत्य हो ५०
मोह अन्धकारक हो १०८	
मोहको दबाउमा परी १०८	
मोह हटाउने मार्ग १०८	
मोह प्रहाण गर्ने कुरा १०६, बताउँछौ १०६	र
मोह प्रहाणको कुरा बताउनु हुन्छ १०६	रक्त सम्बन्धी देवता २२२, २३१ रथबाट ओल्हो १६३ रथमा बसी १५४ रक्षा गर्न खोज्छन् २०० राग अन्धकारक हो १०७ रागको दबाउमा परी १०७ रागमा के दोष देखेर १०६ राग, द्वेष, मोहमा के दोष छ ? १०६ राग, द्वेष र मोह हटाउनको निमित्त १०२
मोह प्रहाण बताउँछौ १०८	
मोहमा के दोष देखेर १०६	
मोहले मोहित भई १०८	
य	
यस्तो कुरा बताएको छैन ६०	
यस्तो नभन ४६	
यद्यपि भिक्षुसंघ महान छ ६४	

राग, द्वेष र मोह हटाउने मार्ग १०८, १०९	रूपसंज्ञा १७४, लाई समतिक्रम गरी १७४
राग, द्वेष, मोह हटाउने उपदेश गर्नुहुन्छ १०२	रूपावचर ७४, भूमि ७५ रूक्षजीवि तपस्वीलाई देख्दछु २८
राग निकाल्दैन ८३	रौं ठाडो पारी १४२
राग प्रहाणको कुरा बताउनु हुन्छ १०६	रौं ठाडो भयो १४१
राग प्रहाण गर्ने कुरा बताउनु हुन्छ १०६	रौंलाई चिरेको जस्तो चिनं सक्छनु २९
राग प्रहाण गर्ने कुरा बताउँछौ १०६	ल
राग प्रहीण भएपछि १०७	लज्जालु ४०
राग मित्र जान्दा २२४	लाजमानी २१८
रागले रञ्जित भई १०७	लाई बताउनु भएको हो २२९
राजकथा ५८, १६९	लाटो कोसेरको प्वाँख बस्त्र ३३
राष्ट्रपिण्ड २१	ग्लानप्रत्यय २३१
रात बिताएनन् २२४	लिच्छवी भ्रमात्य १३६
रातभरी ८६	लिच्छवीहरू १४१, को परिषद्लाई १३५, भेला भए १३५,
रातमा खाना खाएनन् ९२	लाई १११, ले १४५,
रात्रीको प्रत्यूस समयमा ९८, उठी ९८	१३६
रात्ररी मनमा राख भन्नेछु ५१	लुट्ने ४०
रुखका बोक्राले २१८	लेखपठ गर्न जानेका हुनाले ५३
रुखका बोक्राहरूले २१८	क्लेश रहित भएपछि ४२
रूपमात्रि प्राशा गर्बनं ८३	लोकजनलाई लोकबाट निर्वाणतिर लंजान्छ ६७

लोक निवृत्ति हुन् १९६
 लोक प्रज्ञप्ति हुन् १९६
 लोक व्यवहार हुन् १९६-
 लोकमा उत्पन्न हुन्छ १७२
 लोकमा उत्पन्न हुन्छ ११३
 लोकविद् ६१
 लोक शाश्वत हो ६४
 लोकसंज्ञा हुन् १९६
 लोमहर्षिते भई १४१

ब

बचनलाई नछाडी १३८, १३९,
 १४०, १४३, १४४, १५२
 बचन प्रहारले १८२
 बचनरूपी बाणले १८१
 बचनले बुझरित गछ १०७
 बचीकर्म तुच्छ हो १९९, २००
 बचीबुझरितलाई त्यागी ८४
 बचीमुचरित भाबिता गछ ८४
 बछ्यान् १५८
 बर्णन र अबर्णन गर्ने व्यक्तिहरू
 २१४
 बर्णना गछन् १६०
 बर्णनीय पुरुषको बर्णन २१४,
 २१५

वर्तमानकालमा छौंकि छैनौं १९४
 वर्तमानको तुच्छ हो १९४
 वर्तमान समयको १९५
 वर्तमान समयको तुच्छ हो १९५
 बस्त्र २१९, धारी एक परिव्राजक
 हुन् १२७, धारी परि-
 व्राजक हुन् १०२, १२२,
 धारी परिव्राजकको नाम
 हो १३०, पनि लगाउनु
 ६९, लगाउने एक सन्यासी
 हुन् ७७, लिएनन् २१९,
 हरू म लिनेछैन २१९

व्यक्ति २०५, जाई देख्छ २०५
 बघ ४०
 बनमूल फल ३३, खाने ३४, ३६,
 ३८
 वर्षावास बसेको कुरा २१
 बाणद्वारा रौलाई चीर्नसक्ने १६०
 बाब आरोप गर्नेछौं १६१
 बाब आरोप गर्नेछौं ११०
 बाब आरोप गर्ने कुरा त १६१,
 १६२
 बाब आरोपन गर्ने कुरामा मनमा
 राखी ११०
 बाबारोपण त भएको छैन २८
 ब्याघा थिए १०४

व्यापादसंज्ञा १८	विभिन्न अचेल कत्सपहृक् २५
बाधु र्हेंबेन २३६	विरक्तलाग्यो २२३
बालवेधो १६०	विरागको निमित्त १८४, छ १८०, १८१
विकट खाना ३४, खाने ३४	विराग निश्चित ८४
विचारलाई नत्यागी १३८, १४०, १४३	विवेकजः ४२, ११४, १७३
वितर्कविचार युक्त ४२, ११४	विवेक निश्चित ८४
वितर्कविचार रहित ४२, १७३	बिभुद्धको निमित्त ६५
वितर्कविचारलाई १७३	बिहानको खाना सिद्धिएपछि ८०, ८१
विदधाचरण सम्पन्न ६१	विहिंसासंज्ञा १८
विदधाविमुक्ति ८२, को विषयमा कुरा गर्छन् ८२, पूरा गर्न सकिन्छ त? ८०, पूरा हुन्छ ८२, ८४, ८५	विज्ञान छान्त हो १७५ विज्ञानगत्यायतन १७५, लाई सम्- तिक्रम गरी १७५, मुख १७५
विनयबाबो हुन् ३२	विज्ञान हुन्छ ६
विनाश हुने बियो १६३	वीर्य गरी २०४
विना हेतु १७१	वीर्यवान् भई १६२
विनीत पार्नु हुन्छ १२८	वीर्यसम्बोध्यङ्ग भाबिता गर्छ ८४
विपश्यना-प्रज्ञालाई ४५	वेद पढनेहकले ६६
विपश्यना भावना उपस्थित भई २२५	वेदनाको सम्बन्धमा २०२
विपश्यी आदि बुद्धहरू ६८	वेदनामा वेदनानुपश्यी भई विहार गर्छ ८४
विभाजन गरी बताउनुपर्ने २०२	वंशारबच ४६, मएर पनि ४६
विभाजन गरी सुझ चाहन्छो भने २०३	

श	शान्तेन्द्रिय २३३
शंख जस्तं सफा गरी ४०	शाला धियो ५६
शस्त्ररहित ४०	शालाहरू बनाइएका धिए ५६
शयनासन २३१	शाश्वतमा पछि ६
शरणमा पछि १६७	शाश्वतलोक भन्ने मात्र ६५, १००,
शरीर १६४, १६५	सत्य ६४, सत्य हो ६०,
शरीर ग्रहण १८६	सत्य हो अरु तुच्छ हुन्
शरीर छाडी २०४	६६, १००
शरीर जलाई २३५	शाश्वत लोक हो १८०, १८२,
शरीर नुहाउनको निमित्त गए ६८	१८३
शरीरले स्वशं गरेर ८३	शाश्वतबाबमा पर्ने ११६
शाक्यकुलबाट प्रव्रजित भई ६१	शिष्यमण्डलका साथ ८६
शाक्यकुलबाट प्रव्रजित भएका ८७	शिक्षा हो १७३, १७४, १७५
शाक्य परिवारमा जन्मेका धिए	शिक्षा भनेको के हो ? १७२
६२	शिक्षापद्धतिहरू समाधान गरी ४०
शाक्य परिवारहरूलाई ६१	शीर उठाउने छन् २०२
शाक्यमुनि बुद्धको पालामा २२१	शीर पनि फुट्ने छ १३६, १४३,
शाक्यहरूको ६२	१४५, १५२
शाग खाने भएपनि ३४, ३६, ३८	शीर पनि फुट्न सक्छ १४४
शाग खाने हुन्छ ३३	शीलको वर्णन गर्छन् ४४
शान्तबान्त इन्द्रिय भएका २३३	शील परिशुद्ध गर ६३
शान्त भएको कायले १७३	शीरले ढोगी २३३
शान्त हुन्छ १७३	शील-बिल-प्रज्ञासम्पदा ३६
शान्तमन २३३	शीलबादी छन् ४४
शास्तिकर्म ४१	शील बिशुद्ध पार्न नसकेकोले ६१
	शीलसम्पदा ३४, ३५, ३६, ४४,

हो ४०, ४१
 शीलसम्पन्न ४०, ४१, हुन्छ ११३,
 १७२
 शुक्ल र शुक्ल मानिन्छ ३०, ३१
 शूद्रा हो कि १८५
 शून्याधारमा १२७
 शेष भाग खाएर १४६
 शोकपरिवेबलाई पार गर्नको
 निमित्त ६५, ६६

अ

अद्या उत्पन्न हुन्छ ११३
 अद्याले बिएका भोजनहरू खाई ४१
 अमण गीतम २८, १६६, कर्हाबाट
 बाहरहेको हुँ १५८
 अमण गीतमकहाँ जान्छन् १६१,
 १६२
 अमण गीतमकै आबक हुन्छन् १६१
 अमण गीतम पनि ज्ञानवादी हुन्
 १४२, १४४
 अमण गीतमको प्रशंसा गर्ने म कोहुँ
 र १५८
 अमण गीतममा १५६
 अमण गीतममा देखेँ १६३
 अमण गीतमले १४२, १८३

अमण गीतम ज्ञानवादी हुन् १३७,
 १३८
 अमण पण्डितहरू देल्दछु १६२
 अमणधर्म गर्नेवाले २२१
 अमण ब्राह्मणहरूको बीचमा १७०
 अमण वा ब्राह्मण २०४, २०६,
 २०७, २०८, २०९,
 आतप्त गरी २०५
 अमण ब्राह्मणहरू ४१, ४४, ४५,
 छन् १७१
 अमण ब्राह्मण सहित प्रजालाई ३६
 अमण मन्त्रछु ५४
 अमण मनी म मन्त्रछु ५८
 अमण मर्गो १६३
 अमण शाश्वतपुत्रहरूमध्ये ६६
 अमण सहित प्रजालाई ६२
 आमाप्यत्न ३२, ३३, ३५, ३६,
 ३७, जान्नु गाह्रो छ ३८,
 बुल्कर छ ३५, ३६, ३७,
 बाट ३४, ३५, लाई जान्नु
 गाह्रो छ ३७
 आमणरोहीहरूलाई धर्मोपदेश गरेको
 कुरा २०
 अठ्ठतर संज्ञा १७६, १७७, मा
 (सञ्जग्ग) पुग्छ १७६
 ओतले शब्द सुनेर ८३

स	सतिपट्टान २२६, पूरा हुन्छन् ८२,
स्वक संज्ञी १७५, १७६	भावना गर्ने कुरा २२६,
सत्कार गरेको बेखेर २१६	संयुक्तमा ६३, हक ८२,
सत्कृत २३१	हक पूरा हुन्छन् ८४,
स्वर्गलोकमा उत्पन्न भयो २०५,	हकमा ६७, हक भाविता
२०६, २०७	र बहुलिकृत गर्दा ८४
स्वर्गलोकमा २११, उत्पन्न हुन्छ	सन्तोष पनि गराउँछन् ४७
२०६, २०८, २१०, २११,	सन्तोष पनि पाउँछन् ४७
उत्पन्न भयो २०८	सन्तोषी महापुरुष २१६
सङ्घ प्रमुख हो ६६	सन्निहित ६३, १५२
सङ्घभेदक २२८	सन्तोषी बस्न ३३, ३७, लगाउने
सञ्चेतनिक २०२, कर्म गर्थे भने	अपनि ३५, लगाउने
२००, २०१	अपर पनि ३६
स्वच्छ ४२	सम्प्रतिष्ठित १६१
सञ्जगं १७५	सम्पन्न कुशल पुरुष ५८
सन्तपित गरे ६३	सम्पन्न कुशल भएका ५१
सन्तपित समपित गरे ६५	सम्प्रमाणिक बचन हुनेछ १६१
सप्तबोध्यङ्गको कुरा सुनाउनुभयो	सम्प्रलापबाट बिरत रहन्छ २०४
८०	सम्प्रलापी हुन्छ २०३
सत्य शाश्वत हुन्छ ११०	सम्प्रह्वित गराउनुभयो ६३
सत्य १८२, कुराको आधारमा	सम्प्रह्वित पार्नुहुन्छ १६१
२१४, कुराको आधारमा	सम्प्रह्वित पारे १५२
गर्छ २१५, कुराको आधार-	सम्प्रजन्य भई १७३
रमा गर्थे २१५, बाबी	सम्प्रज्ञान समाप्ति १७१
३२, संज्ञा १७३, हो १६५	सम्प्रज्ञानी ८४
	सन्धीबाट सन्धीमण्ड हुन्छ १६५

सत्पीमण्ड हुन्छ १६६	सम्यक्सम्बुद्ध उत्पन्न हुनुभएको छ २२३
सत्पीमण्ड मात्र भनिन्छ १६६	
सत्पीमण्ड भनी भनिन्छ १६६	सम्यक्संस्कृत ३२, धर्म हो ५२
सत्पी भनी भनिन्छ १६६	सम्यक्वाचा ३२
सत्पी हुन्छ १६६	सम्यक्व्यायाम ३२, धर्म हो ५२
सका सुग्घर गरी २१६	सम्यक्विमुक्तिको कारणबाट ५२
सब्रह्मचारीहरू ध्यायुभानुलाई चिन्तित् १००	सम्यक्विमुक्ति धर्म हो ५२
सब्रह्मचारीहरूले भलाई भानन्द भनी चिन्तित् १०१	सम्यक्सम्बुद्ध ११३, भ न एकलो हुँ ७५
सबं मृत्युपछि २०५, २०७, २०८, २०९	सम्यक्सम्बुद्ध हुनुहुन्छ १६०, १६१, १६३
सम्बोधको निमित्त छ १८०, १८१	सम्यक्सम्बुद्ध दर्शन गर्न चाहन्छौं २३२
सम्बोधको निमित्त युक्त छन् १८४	सम्यक्सम्बुद्ध बसिरहुनु भएको छ २३२
समाषट्मा यस्तो भनेका छन् १४४	
सम्यक् प्राज्ञीव ३२	सम्यक्सम्बुद्धलाई नमस्कार १६४
सम्यक् कर्म ३२, हो ५२	सम्यक्सम्बुद्धसँग तुलना १५१
सम्यक्बुद्धि ३२, १०६, १२५, क विद्यो २०५, २०६, २०८, २०९, क हुन्छ २०४, २०६, २०९, २११, २१२, क भई २११, को कारण- बाट ५२, धर्म हो ५२, लाई ग्रहण गरेको हुन्छ २११	सम्यक्सम्बुद्धसँग दीर्घ छोज्नु हुन्छ १५१
	सम्यक्समाधि ३२, १०६, १२५
	सम्यक्समाधि धर्म हो ५२
	सम्यक्संकल्प ३२, धर्म हो ५२
	सम्यक्ज्ञान धर्म हो ५२
	समयप्रवादक ५५, ५६, ५७, ५८, १६६

समयमा २१५, तथा २१४

समय मन्वन्तु ५६

समय मयो ६५

समयोचित हुनु नं २१५, २१६

सन्नाट प्रशोक १३०

समावृत्त ६३, १५२

समापत्तिको बारे १७६

समाधिजः १७३

समाधिष्ठ हुन्छ १७३

समाधि प्राप्त गर्छ २०५, २०६

समाधिमा समाधिष्ठ हुँदा २०५,

२०६

समाहित बित्त भएपछि ४२, ४३

सन्मुखमा ग्रहण गरेको छु २००

समुत्तेजित ६३, १५२, १६१

समुद्रको तीरमा २३१

समुद्रको लहरले २१८

समुद्रपारको व्यापारमा २१७

समुद्रपार पनि जाग्ये २१७

सम्मोहन गरे ५०, ५८, ६४, ७६,

८१, ६२, ११२, ११६,

१२५, १६६, २०१, २१४

सम्मोहनीय कुशलवार्ता १८२

स्वर्गलोकमा उत्पन्न हुन्छन् २०५

स्वयं जानेर २०८, २०९

स्वयं जाग्यो २०५, २०६

स्वयंकृत दुःख हो ६

स्वयं देखेर २०७, २०९

स्वयं देख्यो २०५, २०६

स्वयं बुझेर २०८, २०९

स्वयं बुझ्यो २०५, २०६

स्वयंकृत सुखदुःख हुन्छ १२०

स्वयंकृत सुखदुःख हो कि ? १२०

सर्वत ३२, अर्पित गरे ८७, आदि

मात्र पान गर्छन् ८७,

पिउने आज्ञा दिनुभयो ८८

सहमत छ २०८

सहमत छैन २०७, २०८, २०९

स्वागत छ १६६

साँचो लिई २२

साँढे बाह्रशय भिक्षुहरू छन् ६३,

६४

साँढे बाह्रशय भिक्षुहरूका लागि

८८

साँढे बाह्रशय भिक्षुहरूका साथ

८७

सातजना भिक्षु २२१, हक २२०,

हकमध्ये २२२, हकले

२२१

सात बोध्यङ्गहरू ८२

साथी ११, हुन् १५

स्यानो शील ११३

झारथी १०५

स्यालको घाबाज १५०, १५१

स्याल जस्तं कराउंछ १५०

स्याल जस्तं कराथो १५१

स्याल जस्तं पाथिकपुत्र १४६

स्यालको घाबाज १५०

स्याललाई १४७

स्यालले १४६

सालुक बान ६५

साबित्री भग्ने गायत्री मन्त्र पढ्छन्

६६

सिद्धागतका व्याख्यान गर्छन् ५६

सिद्धान्तहरूलाई ५६

सिंह १४६, १४७, जस्तं ठाग्ने

१४६, ले १४७, १४८,

को उपस्थान गर्न चात्थो

१४८, को घाबाज १४७,

१५०, १५१, को पनि

झारबटा छुट्टा १४८, कोहो

र १४८, मनी ठाप्दछ

१५०, नाब गरी १४६,

नाब गरी गोबरको लागि

गयो १४७, नाब गर्छन्

४६, नाब गर्नेछ १४६,

१४७, नाब गर्छ मनी

१४७, नाब त गर्छन् ४५,

नाब पनि गर्छन् ४६, नाब

गयो १४७

सु-घासयात छ १६०, १६१, १६२

सु-घासयात घर्भविनय १३

सुखदुःखको उपदेश गर्नुहोस् १२०

सुखदुःखको कुरा भन्नुहोस् १२०

सुखदुःख भनेको छ १२०

सुखदुःख भनेको छैन त ? १२०

सुखदुःख भन्नेबाट उ मुक्त हुन्छ

२३६

सुखदुःखलाई जान्दछ १२०

सुखदुःख स्वयंकृत हो ११६

सुखदुःख स्वयंकृत पनि होइन १२०

सुखदुःख स्वयंकृत र परकृत हो त ?

११६

सुखलाई पनि थागी ४२, १७४

सुखबिहार पनि हुनेछ १८६, १६०

सुखवेदनीय कल्याणकर्म २११

सुखवेदनीय सुख २०२

सुखानुभव गर्छ १७३

सुखानुभव गरी १७३

सुखी भएको बित्त १७३

सुगत ६१, को नाममा जीविका

गरी १५०, को नामले

जीविका गर्ने १४६

सुगति स्वर्गलोकमा २८, २९,	सूर्य हो ९६
२०५, उत्पन्न हुन्छ २०४	सूक्ष्मसत्यसंज्ञा १७३, १७४, १७५,
सुगाको बाई १६६	हो १७५
सुगा नै भाई जन्मेको थिए १६६	सूक्ष्मसत्यसंज्ञी मात्र हुन्छ १७४
सुगा योनीमा १६६	सौम गौम २१८
सुचरितको विपाक छ २०६, २०८	सौमनस्य १७४
सुचरितको विपाक छैन २०६,	संस्कारको कारणबाट ६
२०९	संस्कार निवृत्त हुन्छ १२०
सुचरितहक ८२, ८४, पूरा गर्न	संस्कार हुन्छ ६, १२०
सकिन्छ ८३, पूरा हुन्छ	संस्कारहक पनि उत्पन्न हुन्छ १७४
८४, पूरा हुन्छ ८८	संग्रह गरेका थिएनन् २२६
सुलवणनाले २००	संग्रह गर्नु ठीक छैन २२६
सुतेको कुरा २०	संघस्थविर २२१, से भैं २२१
सुम्हरतर २१५, २१६	संचो नभएको कुरा २०
सुम ५१, २०३	संघाशित १६१, १६२
सुनेको छ २००	संयोजन १३
सुनेर प्रसन्न पनि हुन्छन् ४६, ४७	संयत्तेशिक धर्महक १८६, १९०
सुनेकोलाई सुनेको मात्र हुनेछ २३४	संयत्त भाई १४२
सु-प्रतिबन्ध छ १६०, १६१, १६२	संहिताहक ९२
सुभाषितलाई सुभाषित जनी १८२,	संक्षिप्त धर्मोपदेश २३४, द्वारा
१८३	२३४
सुमन हो ५३	संक्षेपमा धर्मोपदेश गर्नुहुन २२८
सुरा ३२	संक्षेपमा धर्मोपदेश गर्नुहोस् ६३
सुवर्णमय फल कस्यो ८६	संज्ञा १७०, १७७, अर्कै हो १७८,
सुवर्णवर्णो १५७	उत्पन्न हुन्छ १७२, १७७,
सुविनीत इन्द्रिय २२४	१७८, १७९, हक उत्पन्न

हुने छन् १७५, उत्पन्न
 भएपछि १७७, चित्त
 उत्पन्न १७०, निबद्ध हुन्छ
 १७५, १७८, १७९, नै
 पुद्बको आत्मा हो १७८,
 पुद्बको आत्मा हो १७९,
 पुद्बको आत्मा होइनन्
 १७८, भएपछि नै ज्ञान
 उत्पन्न हुन्छ १७८, मय
 अरूप १८९, मयी अरूपी
 हो १७९, मयी अरूपीलाई
 १७९, मयी अरूपी आत्मा
 हो १७९, मा १७५, लाई
 मित्त राख्छन् १७१, लाई
 मित्त त्याग्छन् १७१,
 लाई मनन नगरी १७४,
 हरू निबद्ध हुन्छन् १७६,
 हरू निबद्ध हुनेछन् १७५,
 हो १७९

संज्ञी हुन्छ १७०, १७१

इ

हतार हतार गरी ८९, २२४
 हतारो हतारो गरी २३३
 हरितकि खाएको कुरा २०

हल्लागुल्ला नगनुं होस् १६९
 हात चाटेर जानु ३२
 हात चाटेर खाने ३४
 हात पसारो ९०
 हात्तीवनमित्र जान्छ १६०
 हात्तीबिबषा जान्ने १५९
 हानीकारक हो १०७
 हानी गछ १०७
 हानी पनि गछ १०७
 हिउरेर जानुभएको होला ६८
 हित पनि १०७
 हितानुकम्पी भई बस्छ ४०
 हितंघो साथी २२०, हुं २२३
 हुनसक्छ भन्दा ६९
 हेतु सहित १७२
 हेला गछन् २८
 होचो आसन लिई १६९
 होचो छ १८८, १९२
 होची छे १८६
 होहल्ला गर्दै १६९
 होहल्ला गरी १२७

क्ष

क्षत्रीणी हो कि १८५
 क्षत्रीहरूद्वारा १५९

कञ्जीहक बैलवट्ट १६०
 केना मागेका बिए १२७

दशान ४२, दशानको
 निमित्त ११४, प्राप्तिको
 निमित्त ६६, पहिले उत्पन्न
 हुन्छ १७७

ज्ञ

ज्ञानि परिवारहकलाई त्यागी ४०
 ज्ञातिसमागममा ६२
 ज्ञातिसमागम बेखेर १०३
 ज्ञान १७८, २२४, उत्पन्न हुन्छ
 १७७, ज्ञानमा २२४,

ज्ञानवादी छु १३५, १३७, १३८,
 १४२, १४४
 ज्ञानवादीले ज्ञानवादीसँग १३७,
 १३८, १४२
 ज्ञान प्राप्तिको निमित्त ६५

गाथा-सूची

अग्निहृत्तमुखा यञ्जा ६०, ६५	१४६, १५०, १५१
अञ्जं अनुचङ्कमनं अस्तानं १५०	गच्छामि कासिनं पुरं ७४
अथ क्वा अक्वा च २२६	जिता मे पापका घम्मा ७५
आदिच्चो तपतं मुखं ६६	तयेव सो सिङ्गात्मकं अनग्धि १४६,
आदिच्चो नप्पकासति २३५	१५०, १५१
अधभूतास्मि लोकास्मि ७४	तमो तस्य न विजति २३६
अमञ्जि कोत्थु मिंगराजहमस्मि	तिम्बदसकवण्णाभो ११७
१४६, १५१	तेजो वायो न गाघति २३५
अहं सत्था अनुत्तरो ७४	ते हिस्वा मानुसं देहं ७१
अहञ्जं अमतवुन्दुमि ७४	दिग्बयोगं उपक्कगु ७१
अरहं अरहा लोके ७४	घम्मचवकं पवत्तेतुं ७४
उपको पलगण्डो च ७१	नक्खत्तानं मुखं चग्दो ६६
एकोम्हि सम्मासम्बुद्धो ७४	न तस्य चन्दिमा भाति २३६
कटसीसु खित्तानि च कोणवाणि	नत्थि मे पटिपुग्गलो ७४
१५१	नदीनं सागरं बुद्धो ६५
के च छवे सिङ्गाले के पन लोहनावे	न मे आचरियो अत्थि ७४

न तस्य सुवका जोतन्ति २३५	सञ्जो वे यजतं मुखं ६६
पुषकुत्ताति च ते तयो ७१	सदेवकस्मि लोकास्मि ७४
पुञ्जं आकङ्क्षमानानं ६६	सदिसो मे न बिञ्जति ७४
बाहुरग्निं च सिद्धियो ७१	सञ्चञ्जहो तण्हवखयो विमुत्तो ७४
मद्दियो खण्डवेवो च ७१	सञ्चामिमू सञ्चविहूमस्मि ७४
भूत्तान मेके खलमूत्तिकायो १५१	सञ्चेषु धम्मेषु अनूपत्तितो ७४
मादित्ता वे जिना होन्ति ७५	सयं अमिञ्जाय कमुद्दिसेय्यं ७४
मुनि मोनेन ब्राह्मणो २३६	सहस्समपि चे गाथा २२७
एतथ आपो च पठवी २३५	सावित्ती छन्दसो मुखं ६०, ६५
एदा च अत्तनावेदि २३६	सोत्तिपूतोस्मि निग्गुतो ७४
याव अत्तानं न पस्सति १५०	सोहो ति अत्तानं समेक्खियान १४६
ये पत्ता आसववखयं ७५	सुखवुख पमुच्चति २३६
राजा मुखं मनुस्सानं ६५	हिरो निसेवो पुरित्तो १५६